

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

અમદાવાદ મધ્યે ગુજરાત ઉચ્ચ અદાલતમાં

વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૨૦૩૬૨/૨૦૧૫

સાથે

વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૧૨૦૧૨/૨૦૧૪

થી

વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૧૨૦૨૩/૨૦૧૪

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર અર્થે:

માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી આર. સુભાષ રેડ્ડી

અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વિપુલ એમ. પંચોલી

=====

૧	શું લોકલ અખબારના રિપોર્ટર્સને ચુકાદો જોવા માટે મંજૂરી આપી શકાય?	
૨	રિપોર્ટરને સંદર્ભિત કરવો કે નહીં?	

૩	શું માનનીય ન્યાયમૂર્તિ ચુકાદાની આખરી નકલ જોવા માંગે છે?	
૪	શું આ કેસમાં ભારતીય બંધારણ અથવા તે હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈ આદેશના અર્થઘટન અંગે કાયદાનો કોઈ નોંધપાત્ર પ્રશ્ન સામેલ છે?	

=====

રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ અને ૧ અરજદારો

વિરુદ્ધ

યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને ૧૪..... સામાવાળાઓ

=====

ઉપસ્થિતી:

વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૨૦૩૬૨/૨૦૧૫:

અરજદારો તરફે વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મિહિર જોશી, વકીલ સુશ્રી મેઘા જાની સાથે સામાવાળા નં.૧ તરફે એડિ. સોલિસિટર જનરલ શ્રી પરમજીતસિંગ પટવાલિયા, આસિસ્ટન્ટ સોલિસિટર જનરલ શ્રી દેવાંગ વ્યાસ સાથે વકીલ સુશ્રી તૃષા પટેલ સાથે,

સામાવાળા નં.૨-૩ તરફે એડવોકેટ જનરલ શ્રી કમલ ત્રિવેદી સાથે એજુપી સુશ્રી એસકે વિશેન સાથે.

સામાવાળા નં.૪ થી ૧૫ તરફે વકીલ શ્રી એમસી ભટ્ટ, વકીલ શ્રી એજે યાજ્ઞિક સાથે.

વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૧૨૦૧૨ થી ૧૨૦૨૩/૨૦૧૪

અરજદારો તરફે વકીલ શ્રી એજે ચાફ્રિક.

સામાવાળા નં.૧-૨ તરફે એડવોકેટ જનરલ શ્રી કમલ ત્રિવેદી સાથે એજીપી સુશ્રી એસકે વિશેન સાથે.

સામાવાળા નં.૩ તરફે વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મિહિર જોષી સાથે વકીલ સુશ્રી મેઘા જાની સાથે.

=====

ન્યાયપીઠ: માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી આર. સુભાષ રેડ્ડી

અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી વિપુલ એમ. પંચોલી

તારીખ: ૨૨/૧૧/૨૦૧૭

સીએવી ચુકાદો

(માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી આર. સુભાષ રેડ્ડી દ્વારા)

૧. સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૨૦૩૬૨/૨૦૧૫ માં, પડકાર આ માટે છે કે ન્યાયસંગત વળતર અને જમીન અધિગ્રહણ, પુનર્વસન તથા પુનઃસ્થાપનમાં પારદર્શિતા અંગેના અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩ ની કલમ ૨૪. વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૨૦૧૪ ના ૧૨૦૧૨ થી ૨૦૧૪ ના ૧૨૦૨૩ સુધી, ન્યાયસંગત વળતર મેળવવાના અધિકાર સંબંધિત કલમ ૨૪(૨) હેઠળની જોગવાઈના પ્રકાશમાં જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ આરંભાયેલ

કાર્યવાહી લુપ્ત થઈ ગઈ છે એવી જાહેરાત મેળવવા માટે દાખલ કરવામાં આવી છે જમીન સંપાદનમાં વળતર અને પારદર્શિતા, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન અધિનિયમ, ૨૦૧૩, તેમજ વધુ રાહત સ્વરૂપે તે અંગેના અરજીકર્તાઓની જમીનોનો કબજો લેતાં સામાવાળા સત્તાધિકારીઓને અટકાવવા માટે.

૨. ઉપરોક્ત તમામ અરજીઓમાં વિચારણા માટે સમાન મુદ્દો ઉદ્ભવતો હોવાથી, તેઓને સાથે સાંભળવામાં આવી છે અને આ સામૂહિક ચુકાદાથી તેમનો નિકાલ કરવામાં આવે છે. નિકાલના હેતુસર, અમે વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૨૦૩૬૨/૨૦૧૫ માં રજૂ થયેલા તથ્યો અને માગવામાં આવેલી રાહતોનો ઉલ્લેખ કરીએ છીએ.

૩. સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૨૦૩૬૨/૨૦૧૫ નીચે મુજબની પ્રાર્થનાઓ સાથે દાખલ કરવામાં આવી છે:

“(એ) કે, માનનીય અદાલત મેન્ડેમસનો રિટ અથવા મેન્ડેમસના સ્વરૂપનો રિટ અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય રિટ, આદેશ અથવા નિર્દેશ જારી કરવા પ્રસન્ન થાય, અને જાહેર કરે કે ફેર વળતર અને ભૂમિ અધિગ્રહણ, પુનર્વસન અને પુસ્થાપન પ્રક્રિયામાં પારદર્શિતા અંગેના અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩ ની કલમ ૨૪ અસંવિધાનિક છે, મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરતી છે અને તે હદ સુધી

અધિકારાતીત છે કે જેમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે કંપનીઓ માટે ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ આરંભવામાં આવેલી ભૂમિ અધિગ્રહણની કાર્યવાહી બાબતે, જ્યાં કલમ ૧૧ હેઠળનો એવોર્ડ ફેર વળતર અને ભૂમિ અધિગ્રહણ, પુનર્વસન અને પુસ્થાપન પ્રક્રિયામાં પારદર્શિતા અંગેના અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩ ના અમલ પહેલાં પાંચ વર્ષ અથવા તેથી વધુ સમય પૂર્વે કરવામાં આવ્યો હોય, પરંતુ જમીનનો વાસ્તવિક કબજો લેવામાં આવ્યો ન હોય અથવા વળતર ચૂકવવામાં આવ્યું ન હોય, ત્યાં એવી કાર્યવાહી લુપ્ત થયેલી ગણાશે; વૈકલ્પિક રીતે,

(બી) કે, માનનીય અદાલત મહેરબાની કરીને રિટ અથવા મેન્ડેમસ અથવા મેન્ડેમસ સ્વરૂપની રિટ અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય રિટ, આદેશ અથવા નિર્દેશ જારી કરે અને એવી જાહેરાત કરે કે જમીન અધિગ્રહણ, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન સંબંધે યોગ્ય વળતર અને પારદર્શિતા અંગેનો અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩ ની કલમ ૨૪ અરજદાર કંપનીને લાગુ પડતી નથી;

(સી) આ અરજીઅંતર્ગત સુનાવણી બાકી હોય અને અંતિમ નિકાલ થાય ત્યાં સુધી, માનનીય અદાલત કૃપા કરીને ન્યાયસંગત વળતર અને જમીન અધિગ્રહણ, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપનમાં પારદર્શિતા અંગેના અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩ ની કલમ ૨૪ ના અમલને

તે હદ સુધી સ્થગિત રાખે કે જેમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે કંપનીઓ માટે જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ આરંભિત જમીન અધિગ્રહણની કાર્યવાહી બાબતે, જ્યાં કલમ ૧૧ હેઠળનો એવોર્ડ અધિનિયમ, ૨૦૧૩ અમલમાં આવે તે પહેલાં પાંચ વર્ષ અથવા તેથી વધુ સમય પૂર્વે કરવામાં આવ્યો હોય, પરંતુ જમીનનો ભૌતિક કબજો લેવામાં આવ્યો ન હોય અથવા વળતર ચૂકવવામાં આવ્યું ન હોય, ત્યાં આવી કાર્યવાહી સમાપ્ત થયેલી ગણાશે;

(ડી) માટે, ઉપરોક્ત અહીં પરા (સી) ની શરતો અનુસાર, અસ્થાયી આંતરિક રાહત માટે;

(ઈ) ખર્ચ બાબતે;

(એફ) ન્યાયના હિતમાં, પ્રકરણની પ્રકૃતિ અને પરિસ્થિતિઓ મુજબ જેવાં અન્ય અને વધુ આદેશો જરૂરી હોય તેવા આદેશો.”

૪. અરજીએ જણાવ્યા મુજબ, અરજદારોનો મામલો એવો છે કે અરજદાર નં. ૧ કંપની અધિનિયમ, ૧૯૫૬ હેઠળ સ્થાપિત કંપની છે અને અરજદાર નં. ૨ અરજદાર નં. ૧ કંપનીનો શેરધારક છે. અરજદાર નં. ૧ – રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ અન્ય બાબતો ઉપરાંત, વિવિધ પેટ્રોલિયમ અને પેટ્રોકેમિકલ ઉત્પાદનોના રિફાઈનિંગ અને ઉત્પાદનના ધંધામાં સંકળાયેલ છે. રિલાયન્સ

પ્રોજેક્ટ એન્જિનિયરિંગ એસોસિએટ્સ લિમિટેડે ૧૯૯૦ના દાયકામાં એક ગ્રીનફિલ્ડ પેટ્રોલિયમ રિફાઇનરી સ્થાપી હતી, જે ૧૯૯૯થી કાર્યરત થઈ. ભારત સરકારના વાણિજ્ય અને ઉદ્યોગ વિભાગે, તા. ૨૧મી ઓક્ટોબર, ૨૦૦૫ની અધિસૂચના દ્વારા, રિલાયન્સ પ્રોજેક્ટ એન્જિનિયરિંગ એસોસિએટ્સ લિમિટેડ માટે પેટ્રોલિયમ અને પેટ્રો ઉત્પાદનો માટે વિશેષ આર્થિક ક્ષેત્રની સ્થાપનાને મંજૂરી આપી હતી. ત્યારબાદ, રિલાયન્સ પ્રોજેક્ટ એન્જિનિયરિંગ એસોસિએટ્સ લિમિટેડનું નામ તા. ૧૧મી નવેમ્બર, ૨૦૦૫થી રિલાયન્સ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર લિમિટેડ તરીકે બદલવામાં આવ્યું હતું. તે પછી રિલાયન્સ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર લિમિટેડનું નામ તા. ૫મી ડિસેમ્બર ૨૦૦૬થી રિલાયન્સ જામનગર ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર લિમિટેડ તરીકે બદલવામાં આવ્યું હતું અને ત્યારબાદ તે તા. ૨૨મી ઓક્ટોબર, ૨૦૧૨થી રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડમાં વિલીન કરવામાં આવ્યું હતું.

૪.૧. ઉક્ત યોજનાની વિશેષ આર્થિક ક્ષેત્રમાં સ્થાપના માટે અત્યંત વિશાળ પાયે માળખાકીય સુવિધાઓ આવશ્યક હતી, જેમાં માર્ગો, રેલમાર્ગ, બંદર, સ્વચ્છતા, જળ પુરવઠો, ઇમારતો, મનોરંજન સુવિધા, અમ્યુઝમેન્ટ કોમ્પ્લેક્સ, આઈટી સેન્ટર, આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર કેન્દ્ર વગેરે જેવી માળખાકીય સુવિધાઓનો સમાવેશ થતો હતો. ઉપરોક્ત આવશ્યકતા માટે, રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડે જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૯૯૪ ની જોગવાઈઓ હેઠળ તાલુકો લાલપુર, જિલ્લો-જામનગરના કણાલુસ, નવાગામ, કનાછીકારી, દેરાછીકારી અને પડાણા

ગામોમાં આવેલી ખાનગી જમીનના સંપાદન માટે ગુજરાત સરકાર સમક્ષ પ્રસ્તાવ રજૂ કર્યો હતો.

૪.૨. ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ નો ભાગ-૭ કંપનીઓ માટેની ભૂમિના અધિગ્રહણ સાથે સંબંધિત છે. તેમાં યોગ્ય સરકાર દ્વારા તપાસ, યોગ્ય સરકારની પૂર્વ સંમતિ અને કંપની તથા યોગ્ય સરકાર વચ્ચે ભૂમિ અધિગ્રહણ માટેની શરતો અને નિયમો નિર્ધારિત કરતો કરાર કરવામાં આવવાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. કંપનીઓ માટેના અધિગ્રહણ બાબતે “ભૂમિ અધિગ્રહણ (કંપનીઓ) નિયમો, ૧૯૬૩” શીર્ષક હેઠળ નિયમોનો અલગ સમૂહ પણ બનાવવામાં આવ્યો હતો.

૪.૩. ગુજરાત સરકારે જરૂરી તપાસ હાથ ધરી અને અરજદાર નં. ૧ કંપની માટે જમીનના અધિગ્રહણ માટે પોતાની સંમતિ આપી. જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૪ હેઠળ અનુમાનિત પ્રાથમિક સૂચનાઓ ગામોમાં આવેલી જમીનના અધિગ્રહણ માટે જારી કરવામાં આવી હતી. કનાછીકરી, કનાલુસ, નવાગામ, દેરાછીકરી અને પડાણા અંગે અને તા. ૨મી જૂન, ૨૦૦૬ના રોજ સરકાર ગેઝેટમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું. જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ની કલમ ૪૧ હેઠળ જે રીતે કલ્પવામાં આવ્યું છે તે મુજબ રાજ્ય સરકાર અને કંપની વચ્ચે તા. ૧૪મી ઓગસ્ટ, ૨૦૦૬ના રોજ એક કરાર કરવામાં

આવ્યો. ઉક્ત કરારની શરતો અનુસાર, કંપનીએ જમીનના અધિગ્રહણનો સમગ્ર ખર્ચ ચૂકવવા સંમતિ આપી હતી, અને જમીનના અધિગ્રહણનો સમગ્ર ખર્ચ ચૂકવાયા બાદ, આ સમગ્ર જમીન, શક્ય તેટલી વહેલી તકે, દરેક બાબતમાં કંપનીને હસ્તાંતરિત કરવામાં આવે જેથી તેમાં જોગવાયેલ મુજબ તે કંપનીમાં નિહિત થાય. જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ની કલમ ૬ હેઠળની જાહેરાત કનાછીકરી, કનાલુસ, નવાગામ, દેરાછીકરી અને પડાણા ખાતે આવેલી જમીનો અંગે તા. ૩૦મી ઓગસ્ટ, ૨૦૦૬ના રોજ કરવામાં આવી. કનાછીકરી ખાતેની જમીન માલિકીઓ અંગે સંમતિ એવોર્ડ તા. ૧૦મી ઓક્ટોબર, ૨૦૦૬, ૧૭મી જાન્યુઆરી ૨૦૦૭, ૧૬મી માર્ચ ૨૦૦૭, ૨૫મી જૂન ૨૦૦૭ અને ૧૮મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૭ના રોજ આપવામાં આવ્યા; કનાલુસ ખાતેની જમીન માલિકીઓ માટે તા. ૧૦મી ઓક્ટોબર ૨૦૦૬, ૧૭મી જાન્યુઆરી ૨૦૦૭, ૨૮મી ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૭ અને ૧૮મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૭ના રોજ; નવાગામ ખાતેની જમીન માલિકીઓ માટે તા. ૧૦મી ઓક્ટોબર ૨૦૦૬, ૧૭મી જાન્યુઆરી ૨૦૦૭, ૨૦મી એપ્રિલ ૨૦૦૭, ૨૬મી જૂન ૨૦૦૭ અને ૧૮મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૭ના રોજ; દેરાછીકરી ખાતેની જમીન માલિકીઓ માટે તા. ૧૧મી ઓક્ટોબર ૨૦૦૭ના રોજ અને પડાણા ખાતે આવેલી જમીન માલિકીઓ માટે તા. ૧૦મી ઓક્ટોબર ૨૦૦૬ અને ૧૭મી જાન્યુઆરી ૨૦૦૭ના રોજ.

૪.૪. અરજદાર કંપનીએ આવા એવોર્ડોના સંબંધમાં સંપૂર્ણ વળતર ચૂકવી દીધું છે. ગામોના વિગતવાર નામ, સર્વે નંબરોની કુલ સંખ્યા, તેમજ સંમતિ આધારિત

એવોર્ડો હેઠળ કંપની દ્વારા ચૂકવાયેલ વળતરનો વિગતવાર ઉલ્લેખ નીચે કોષ્ટકરૂપે દર્શાવવામાં આવે છે:

ગામનું નામ	સર્વે નંબરોની કુલ સંખ્યા	જમીનની વિસ્તારફળ (ચો.મી.)	કુલ કંપની દ્વારા ચૂકવાયેલ વળતર
કનાછિકારી	૧૩૨	૨૪૯૬૦૭૦	રૂ.૦૯,૨૭,૦૨,૨૭૦/-
કેનાલસ	૩૦૧	૫૮૯૮૧૭૫	રૂ.૨૨,૪૭,૧૯,૧૨૫/-
નવાગામ	૨૯૦	૬૧૦૯૭૫૧	રૂ.૨૨,૬૦,૭૬,૦૬૫/-
દેરરિછકારી	૫	૧૧૭૨૫૯	રૂ.૦૦,૪૭,૧૫,૨૮૨/-
પડાણા	૭૮	૧૭૩૨૧૫૮	રૂ.૦૬,૧૫,૨૮,૬૦૧/-
કુલ	૮૦૬	૧૬૩૫૩૪૧૩	રૂ.૬૦,૯૭,૪૧,૩૪૩/-

જ.પ. જે જમીનધારણોના સંબંધમાં કોઈ સંમતિ સુધી પહોંચી શકાયી નહોતી, તે અંગે નિયમિત એવોર્ડો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા અને અરજદાર કંપનીએ નિયમિત એવોર્ડો હેઠળ ચૂકવવાપાત્ર વળતરની સંપૂર્ણ રકમ જમા કરાવી છે. ગામોના વિગતવાર નામ, સર્વે નંબરોની કુલ સંખ્યા, જમીનનું કુલ ક્ષેત્રફળ અને કંપની દ્વારા સરકારને ચૂકવાયેલ વળતરનો વિગતવાર ઉલ્લેખ નીચે કોષ્ટક સ્વરૂપે દર્શાવવામાં આવ્યો છે:

ગામનું નામ	સર્વે નંબરોની કુલ સંખ્યા	જમીનની કુલ વિસ્તારફળ (ચો.મી.)	કંપની દ્વારા ચૂકવાયેલ વળતર
કનછિકારી	૯૯	૧૮૭૧૩૮૦	રૂ. ૯,૪૧,૯૨,૭૬૩/-
કેનાલસ	૧૬૬	૨૯૮૭૭૧૦	રૂ. ૧૫,૮૬,૪૭,૭૭૬/-
નવાગામ	૨૮૫	૪૬૧૮૯૧૦	રૂ. ૨૪,૬૨,૫૭,૯૪૨/-
દેરાચિહકારી	૮	૧૨૬૩૬૬	રૂ. ૭૨,૯૧,૨૪૮/-
પડાના	૧૯	૨૯૬૮૩૮૮	રૂ. ૧,૪૦,૩૧,૭૪૭/-
કુલ	૫૭૭	૮૯૦૧૨૦૪	રૂ. ૫૨,૦૪,૨૧,૪૭૬/-

જ.ક. અરજદારોનો કેસ એવો છે કે સંમતિ આધારિત એવોર્ડ અને વિવાદિત એવોર્ડોના અનુસંધાને, અરજદાર નં. ૧ કંપનીને અધિસૂચિત જમીનોમાંથી ૯૫% હદ સુધીની જમીનોનો વાસ્તવિક અને ભૌતિક કબજો સોંપવામાં આવ્યો છે અને જેઓની જમીનો અધિગ્રહિત કરવામાં આવી હતી એવા કેટલાક જમીનધારકોએ કલેક્ટર દ્વારા તેમને પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવેલ વળતર સ્વીકારવાનો ઇનકાર કર્યો હતો. પરિણામે, ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા જારી કરાયેલા તારીખ ૨૪મી જૂન

૧૯૮૨ અને ૧૮મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૮૪ના પરિપત્રો અનુસાર, ઉક્ત રકમ કલેક્ટર દ્વારા તિજોરીમાં જમા કરવામાં આવી હતી.

૪.૭. અરજદાર નં. ૧ કંપનીનો એવો કેસ છે કે જમીનોનો કબજો હસ્તાંતરિત કરવામાં આવ્યા અનુસારે તેમણે તેનો ઉપયોગ આરંભ્યો છે. આ અધિગ્રહણ જમીનના વિશાળ વિસ્તારમાં આવેલું હતું, જેમાં અનેક જમીનધારણોનો સમાવેશ થતો હતો, અને તે પરસ્પર લાગતી હોવાથી સમગ્ર જમીન એક સાતત્યપૂર્ણ એકમ તરીકે ઉપલબ્ધ બનતી હતી, જે વિશેષ આર્થિક ઝોનની સ્થાપના માટેની આવશ્યકતાઓમાંની એક પણ હતી. એમ જણાવાયું હતું કે સમગ્ર પરિયોજનાની કલ્પના એવી રીતે કરવામાં આવી હતી અને સરકાર દ્વારા આપવામાં આવેલ આશ્વાસન તથા કંપની સાથેના તેના કરારને ધ્યાનમાં રાખીને આયોજન મુજબ તબક્કાવાર રીતે તેની સ્થાપના થવાની હતી કે ઉપરોક્ત તમામ પાંચ ગામોમાં આવેલ ૮૯,૦૧,૨૦૪ ચો.મીટર જમીન અધિગ્રહિત કરવામાં આવશે અને પરિયોજનાની સ્થાપના માટે ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવશે. એમ જણાવાયું છે કે વર્ષ ૨૦૦૬ થી ૨૦૦૮ દરમિયાન અંદાજે રૂપિયા ૩૨,૮૪૮ કરોડના રોકાણથી અધિગ્રહણ હેઠળની જમીન પર ઉત્પાદન સુવિધાઓ સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી. નવી સુવિધાઓમાં ઉત્પાદન વર્ષ ૨૦૦૮માં ૧૩ થયું હતું અને પેરાક્સાઈલિન, ગેસિફિકેશન, ડિસેલિનેશન સંબંધિત નવા પ્લાન્ટો વર્ષ

૨૦૦૩થી અધિગ્રહિત કરાયેલ જમીન પર અંદાજે રૂપિયા ૨૧,૫૦૦ કરોડના રોકાણથી સ્થાપિત કરવામાં આવી રહ્યા છે.

૪.૮. અરજીમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે જમીનના માલિકો દ્વારા જમીનના અધિગ્રહણ અને સૂચનાઓને વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૧૨૯૪૩/૨૦૦૬, ૧૨૯૪૫/૨૦૦૬ થી ૧૨૯૮૯/૨૦૦૬ અને ૧૯૬૧૭/૨૦૦૬ થી ૧૯૬૨૬/૨૦૦૬ માં પડકારવામાં આવ્યા હતા. જણાવેલ અરજીઓ આ અદાલતે તા. સપ્ટેમ્બર ૨૬-૨૭-૨૮-૨૯, ૨૦૦૬ના ચુકાદા દ્વારા ફગાવી દીધી હતી. કેટલાક મૂળ અરજદારોએ દાખલ કરેલી વિશેષ અનુમતિ અરજી (સી) નં. ૧૭૮૩૬/૨૦૦૬ માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ૧૩મી નવેમ્બર, ૨૦૦૬ના રોજ નામંજૂર કરી હતી.

૪.૯. અરજદારોના કેસ મુજબ, જમીનોના અધિગ્રહણને પડકાર નિષ્ફળ ગયેલ હોવાથી, અરજદાર નં. ૧ કંપનીએ વળતરની સમગ્ર રકમ રાજ્ય સરકાર પાસે જમા કરાવી હતી અને રાજ્ય સરકાર પર ફરજ હતી તથા અનુરૂપ રીતે અરજદારને તે જમીનોનો કબજો મેળવવાનો અધિકાર હતો, જે અરજદાર નં. ૧ કંપનીના હિતાર્થે અધિગ્રહિત કરવામાં આવી હતી, જેના માટે એવોર્ડ પસાર કરવામાં આવ્યા હતા અને અરજદાર કંપની દ્વારા વળતર જમા કરવામાં આવ્યું હતું. જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ માં કબજો સંભાળવા માટે કોઈ સમયમર્યાદા ન હોવાથી, અનુસંગરૂપે, નિશ્ચિત સમયગાળામાં કબજો ન લેવાય તે સંજોગોમાં કાર્યવાહી લુપ્ત થવા બાબતની પણ કોઈ જોગવાઈ કરવામાં આવી નહોતી.

અરજમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે અરજદાર નં. ૧ એ જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ તથા પક્ષકારો વચ્ચેના કરાર હેઠળ તેની ઉપર જે કરવાનું હતું તે બધું જ કર્યું હતું અને સરકાર સાથેના કરારની શરતો મુજબ પોતાની જવાબદારીઓ પૂર્ણ કરી હોવાથી, તે જમીનના ખંડોનો ઉપયોગ કરવા માટે તેમનો કબજો મેળવવા હકદાર છે. વધુમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે અરજદાર નં. ૧ કંપની તબક્કાવાર રીતે જમીનનો ઉપયોગ કરી રહી હતી અને એક જ સમયે સંપૂર્ણ જમીનનો સમકાલીન રીતે ઉપયોગ કરવો અનિવાર્ય નહોતો. અરજદાર નં. ૧ કંપનીએ, સામાવાળા નં. ૩ સાથેની બેઠક દરમિયાન, બાકી રહેલી જમીનનો કબજો સોંપવા અંગે અનુસરણ કર્યું હતું અને તેણે જરૂરી કાર્યવાહી કરવામાં આવશે તેવી ખાતરી આપી હતી.

૪.૧૦. તે દરમિયાન, જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ના સ્થાને નવું વિધાન, એટલે કે “જમીન અધિગ્રહણ, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપનમાં ન્યાયસંગત વળતર અને પારદર્શિતાનો અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩” અમલમાં આવ્યું. એવું જણાવવામાં આવે છે કે નવા અધિનિયમમાં કલમ ૨૪ હેઠળ જોગવાઈ છે, જેના દ્વારા કેટલાક કિસ્સાઓમાં જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ આરંભવામાં આવેલી અધિગ્રહણ કાર્યવાહી લુપ્ત થયેલી ગણવાની કાનૂની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

૪.૧૧. અરજદારોનો એવો મામલો છે કે ઉપરોક્ત કલમ ૨૪ હેઠળની જોગવાઈ અયોગ્ય અને અસંવિધાનિક છે, કારણ કે તે રાજ્ય દ્વારા કંપની/હિતભોગી માટે

સંપાદિત કરવામાં આવેલી જમીન ધારણાઓનો કબજો મેળવવાનો કંપની/હિતભોગીનો પ્રાપ્તહક નિર્ધારિત અવધિમાં કબજો લેવાની અને વળતરનું વિતરણ કરવાની મર્યાદા નક્કી કરીને, અને તે જ જોગવાઈના અધિનિયમનથી જ પૂર્ણ થયેલી હકીકત તરીકે કાર્યરત થવાથી, સમાપ્ત કરી દે છે. એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે આવી જોગવાઈ અગાઉના જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ માં નહોતી. વધુમાં, ન્યાયસંગત વળતર અને જમીન સંપાદનમાં પારદર્શિતા, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩ (“૨૦૧૩ નો અધિનિયમ”) ની કલમ ૨૪ પુનઃસંપાદન માટે જોગવાઈ કરે છે, તેમ છતાં તે સરકારના વિવેકાધિકાર ઉપર છોડી દે છે અને તે પણ કલમ ૨ (૧) માં વ્યાખ્યાયિત “જાહેર હેતુ” માટે તથા કલમ ૨(૨) હેઠળ જોગવાઈ મુજબ અસરગ્રસ્ત કુટુંબોમાંથી ઓછામાં ઓછા ૮૦% ની પૂર્વ સંમતિ સાથે, જેના કારણે અરજદારના કિસ્સા જેવા મામલાઓમાં પુનઃસંપાદન એક કઠિન પ્રક્રિયા બની જાય છે, જે કાનૂની જટિલતાઓથી ઘેરાયેલ હશે અને સંપૂર્ણપણે અનિશ્ચિત રહેશે.

૪.૧૨. એવું જણાવવામાં આવે છે કે કેટલાક જમીનધારકોએ હસ્તગત કરવાની કાર્યવાહી લુપ્ત થઈ ગઈ છે એવી જાહેરાત મેળવવા માટે વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૧૨૦૧૨/૨૦૧૪ તેમજ અન્ય ૧૧ સંલગ્ન મામલાઓ દાખલ કર્યા છે, અને એવો દાવો કર્યો છે કે જમીનોનો કબજો લેવામાં આવ્યો નથી તથા વળતર ચૂકવવામાં આવ્યું નથી અને ૫ વર્ષનો સમયગાળો વીતી ગયો છે. તેથી, ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૨૪ હેઠળનો લાભ દાવો કરી, જાહેરાત માગવામાં આવી છે.

એવું જણાવવામાં આવે છે કે નિયમ જારી થતા, અરજદાર નં. ૧ કંપનીએ ઉક્ત અરજીઓમાં જવાબ દાખલ કર્યો છે.

૪.૧૩. અરજદારોના જણાવ્યા અનુસાર, પડકારાયેલ જોગવાઈ ગેરકાયદેસર છે, કારણ કે તે પાછલા પ્રભાવથી મર્યાદાનો સમયગાળો નિર્ધારિત કરીને અરજદારોનો પ્રાપ્ત અધિકાર એવી રીતે સમાપ્ત કરે છે કે જેના પરિણામે આગળની કાર્યવાહી તો કાયદો અમલમાં આવ્યાની તારીખે જ અવરોધિત થઈ ગઈ ગણાય. અરજીમાં વધુમાં એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે કે પડકારાયેલ જોગવાઈ હકીકતમાં રાજ્ય સરકાર પર પાછલા પ્રભાવથી જમીનોનો કબજો સંભાળવાની અને એવોર્ડની તારીખથી પાંચ વર્ષની અંદર જમીનધારકોને વળતર ચૂકવવાની ફરજ મૂકે છે, અને તેમ ન થાય તો સંપાદન વ્યયગત થઈ જાય; તેમજ આવી જોગવાઈ ૧૮૯૪ ના અધિનિયમ હેઠળ કરવામાં આવેલા તેવા સંપાદનો પર પણ લાગુ કરવામાં આવી છે, જેમાં આવી કોઈ જોગવાઈ ક્યારેય હતી જ નહીં. અરજદારોના જણાવ્યા અનુસાર, ફરજો પાછલા પ્રભાવથી લાદવામાં આવી છે અને તે પણ એવી રીતે કે જેમાં પાલન કરવાની તક જ આપવામાં આવતી નથી, પરંતુ એવી ફરજના પાલનમાં નિષ્ફળતા બદલ દંડ લાદવામાં આવે છે, જે સંબંધિત સમયે અસ્તિત્વમાં પણ નહોતી. ઉપરોક્ત દલીલોના આધારે અરજદારો, યોગ્ય વળતર અને જમીન સંપાદન, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન બાબતે પારદર્શિતા અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩ ની કલમ ૨૪ ની વૈધતા પડકારે છે અને વૈકલ્પિકરૂપે એવી ઘોષણા માગે છે કે ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની

કલમ ૨૪, જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ના ભાગ-૭ થી આવરી લેવાયેલા સંપાદનો પર લાગુ પડી શકે નહીં.

પ. સામાવાળા નં. ૧-યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયાની તરફથી જવાબી સોગંદનામું દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. જવાબી સોગંદનામામાં, સામાવાળા નં. ૧ એ ભૂમિ અધિગ્રહણ કાયદાના વિકાસક્રમની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી છે. ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ અંગે વિચારણા કરતી વખતે, એવું દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓના પુનર્વસન તથા કાર્યવાહી દરમિયાનની પારદર્શિતાના પાસાઓની કાળજી ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ લેવામાં આવી નહોતી. એવું જણાવાયું છે કે સર્વોચ્ચ અદાલત અને વડી અદાલતો દ્વારા વિવિધ ચુકાદાઓમાં કરવામાં આવેલી ટિપ્પણીઓને ધ્યાનમાં લેતા, ભૂમિ અધિગ્રહણ માટેના વિધાનિક માળખાનું પુનર્ગઠન કરવાની જરૂરિયાત અનુભવાઈ હતી. સર્વોચ્ચ અદાલત તથા વડી અદાલતોના વિવિધ ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કરીને, જવાબી સોગંદનામામાં જણાવાયું છે કે તેમાં ઉલ્લેખિત નિર્ણયો તથા ભૂમિ અધિગ્રહણ સંબંધિત પ્રશ્નોમાં વધતી જાહેર ચિંતાને ધ્યાનમાં લેતાં, યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયાનું એવું માનવું હતું કે એવો સંયુક્ત કાયદો આવશ્યક હતો, જે માત્ર અધિગ્રહણના પાસાઓને જ નહીં પરંતુ યોગ્ય વળતર અને એવા ભૂમિમાલિકોના પુનર્વસનને પણ આવરી લે, જેમણે અધિગ્રહણમાં પોતાની જમીનો ગુમાવી છે, તથા ભૂમિ અધિગ્રહણની પ્રક્રિયામાં પારદર્શિતા સુનિશ્ચિત કરે. આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં, ફેર વળતર અને ભૂમિ અધિગ્રહણ, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપનમાં પારદર્શિતાના

અધિકાર વિધેયક, ૨૦૧૩ રજૂ કરવામાં આવ્યું, જે ૨૯મી ઑગસ્ટ ૨૦૧૩ના રોજ લોકસભાએ અને ૪મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૩ના રોજ રાજ્યસભાએ પસાર કર્યું હતું અને આ રીતે અધિનિયમ ૧.૧.૨૦૧૪ના રોજ અમલમાં આવ્યો.

૫.૧. અરજીઓમાં ઉઠાવવામાં આવેલ દલીલોને સંદર્ભે એવું જણાવવામાં આવે છે કે ન્યાયસંગત વળતર અને ભૂમિ અધિગ્રહણ, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન બાબતમાં પારદર્શિતા અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩ ની કલમ ૨૪ હેઠળની જોગવાઈ બંધારણીય રીતે માન્ય છે અને અધિકારાતીત નથી. એવું જણાવવામાં આવે છે કે માત્ર એટલા માટે કે અરજદાર નં. ૧ કંપનીએ રાજ્ય સરકાર સાથે કરાર કર્યો હતો અને ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમો ૪ અને ૬ હેઠળ જાહેરનામાં બહાર પાડવામાં આવ્યા હતા, તેથી એ અર્થ થતો નથી કે જમીનો કંપનીમાં નિહિત થઈ ગઈ હતી. ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૧૬ નો સંદર્ભ આપતાં એવું જણાવવામાં આવે છે કે માત્ર અધિગ્રહણની રકમ જમા કરાવવાથી અરજદાર નં. ૧ કંપની જમીનની માલિક બનતી નથી અને જવાબી સોગંદનામામાં દર્શાવ્યા મુજબની તમામ ભૂમિઓ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી જમીન તેમાં નિહિત થતી નથી. આ પણ જણાવવામાં આવે છે કે ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૪૮ જમીનનો કબજો લેતાં પહેલાં અધિગ્રહણ પાછું ખેંચવાની સત્તા આપે છે. જ્યાં સુધી કબજો લેવામાં આવતો નથી, ત્યાં સુધી જમીન ન તો રાજ્ય સરકારમાં અને ન તો જેના માટે અધિગ્રહણ પ્રસ્તાવિત છે એવી કંપનીમાં નિહિત થતી નથી. જવાબી સોગંદનામામાં વધુમાં

એવું પણ જણાવવામાં આવે છે કે રાજ્ય સરકાર સાથેના કરારના આધારે અરજદાર કંપનીના હિતમાં કોઈ અધિકાર ઉત્પન્ન થયો હોય તો પણ તેનાથી કલમ ૨૪ હેઠળની જોગવાઈ કોઈ રીતે અબંધારણીય બની જતી નથી. ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ માં કબજો લેવા માટે કોઈ સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરતી જોગવાઈ ન હતી તે વાત સાથે સંમતિ દર્શાવતા એવું જણાવવામાં આવે છે કે જો અરજદાર કંપનીને ખરેખર તાત્કાલિક કબજો પરત મેળવવામાં રસ હતો, તો તે માટે કલેક્ટર સમક્ષ આવશ્યક કાર્યવાહી કરવા અનુસરણ કરવું જોઈએ હતું. ૨૦૧૩ ના અધિનિયમમાં પણ કબજો લેવા માટે કોઈ સમયમર્યાદા નથી અને ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪ નો હેતુ કબજો લેવા માટે કોઈ મર્યાદા નક્કી કરવાનો નથી, પરંતુ ઉક્ત જોગવાઈનો હેતુ એ છે કે અપૂર્ણ રહેલા અધિગ્રહણો ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ દ્વારા શાસિત ન રહે અને જેમની જમીનો ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ અધિગ્રહણના વિચારાધીન હતી એવા વ્યક્તિઓ સાથે ભેદભાવ ન થાય અને તેમને પણ ૨૦૧૩ ના અધિનિયમનો લાભ આપવામાં આવે. એવું જણાવવામાં આવે છે કે આમ કરતાં વિધાનમંડળ અધિગ્રહણના નાનકડા ભાગ માટે અધિગ્રહણ લુપ્ત થવાથી ઊભી થનારી પરિસ્થિતિથી સજાગ હતું અને તે જ કારણસર વિધાનમંડળે વિશેષ રીતે જોગવાઈ કરી છે કે સરકાર માટે એવા ભૂમિ અધિગ્રહણની કાર્યવાહી ૨૦૧૩ ના અધિનિયમ અનુસાર ફરીથી શરૂ કરવી ખુલ્લી રહેશે. ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૧૬ ની જોગવાઈનો ઉલ્લેખ કરીને એવું

જાણાવવામાં આવે છે કે કલેક્ટરે જમીનનો કબજો લેવો પડે છે. કબજો લેવા અથવા વળતર ચૂકવવા માટે સમયમર્યાદા નિર્ધારિત ન હોવું રાજ્યને તેની ફરજ પૂર્ણ ન કરવાની છૂટ આપતું નથી. આગળ, જો રાજ્યએ કરાર હેઠળની પોતાની ફરજ પૂર્ણ ન કરી હોય, તો સંબંધિત સમયે આવશ્યક પગલાં લેવાનું કામ અરજદારોનું હતું. એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે પડકારાયેલી જોગવાઈ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદો ૧૪, ૧૯(૧)(જી) અને ૩૦૦એ હેઠળ ખાતરી આપવામાં આવેલા અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરતી નથી.

૫.૨. અંતમાં, ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪ નો ઉલ્લેખ કરતાં એવું જાણાવવામાં આવે છે કે ઉક્ત જોગવાઈ ૨૦૧૩ ના અધિનિયમના ઉદ્દેશ્યો સાથે સંપૂર્ણ રીતે સુસંગત છે અને ૨૦૧૩ નો અધિનિયમ સંપત્તિ-અપહરણકારી વિધાન હોવાને કારણે, તેની જોગવાઈઓનું કડકપણે પાલન થવું આવશ્યક છે. વધુમાં એવું જાણાવવામાં આવે છે કે અરજદારો દર્શાવ્યા મુજબ કોઈપણ અધિકારભંગ સાબિત થતો ન હોવાથી, અરજી નામંજૂર કરવામાં આવે.

૬. સામાવાળા નં. ૧-યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા તરફથી દાખલ કરાયેલા જવાબના સોગંદનામા સામે અરજદારો તરફથી પ્રત્યુત્તરમાં સોગંદનામું દાખલ કરવામાં આવ્યું છે.

૬.૧. સામાવાળા નં. ૧ ની તરફથી દાખલ કરાયેલ જવાબી સોગંદનામામાં કરવામાં આવેલા વિવિધ આક્ષેપોનો ઇનકાર કરતાં, એવું જાણાવવામાં આવ્યું છે

કે અરજદાર નં. ૧ કંપનીને પ્રશ્નાધીન જમીનમાં નિયમિત રીતે સંપાદિત થયેલ માલિકીહક આધારિત સ્વત્વહિત પ્રાપ્ત થયું છે, જેના માટે યોગ્ય સરકાર દ્વારા કરાર કરવામાં આવ્યો છે, પુરસ્કારો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા અને સંપાદનને પડકાર આ અદાલત દ્વારા નામંજૂર કરવામાં આવ્યો છે. એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે સંપાદનને પડકાર નામંજૂર કરવામાં આવ્યો છે અને વળતરની સંપૂર્ણ રકમ કંપની દ્વારા યોગ્ય સરકાર પાસે જમા કરવામાં આવી છે તથા કલમ ૪૮ અમલમાં મુકવામાં આવી નથી, તે હકીકતના પ્રકાશમાં આ કેસની કસોટી થવી જોઈએ. વધુમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે સરકાર અને કંપની વચ્ચેના કરારના અમલ પર આધારિત કંપની માટેની જમીનના સંપાદનના કેસમાં કલમ ૪૮ લાગુ પડતી નથી. એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે અરજદાર કંપનીએ વળતરની સંપૂર્ણ રકમ રાજ્ય સરકાર પાસે જમા કરી છે અને જ્યારે જમીનધારકોએ તે રકમ સ્વીકારવાનો ઇનકાર કર્યો ત્યારે રાજ્ય સરકારે તે રકમ સરકારી ખજાનામાં જમા કરી છે. આવી ચુકવણીને સંપાદન હેઠળની જમીન માટે જમીનધારકોને આપવામાં આવેલ વળતર તરીકે ગણવી જોઈએ. ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪ નો સમાવેશ કરીને જે પ્રતિબંધ લાદવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે તે વાજબી પ્રતિબંધ નથી અને જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ કબજો લેવા માટે કલેક્ટરને ઉપલબ્ધ સત્તા માટે કોઈ સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવી નહોતી. કબજો લેવા માટે કોઈ સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવી નહોતી, તે હકીકતનો ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની બંધારણીય માન્યતા સાથે સીધો સંબંધ છે.

અરજદારોનો એવો દાવો છે કે ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪ કબજો લેવા માટે મર્યાદા નિર્ધારિત કરે છે, અને તે પણ જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ પૂર્વલક્ષી અસરથી સંપાદિત કરવામાં આવેલી જમીનો બાબતે. ૫ વર્ષની મર્યાદામાં કાર્ય કરવાની ફરજ પૂર્વલક્ષી રીતે અને એવી રીતથી લાદવામાં આવી છે કે જેમાં પાલન કરવાની તક આપવામાં આવતી નથી, પરંતુ એવી ફરજના પાલનમાં નિષ્ફળતા બદલ દંડ લાદવામાં આવે છે, જે સંબંધિત સમયે અસ્તિત્વમાં જ નહોતી. વધુમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની જોગવાઈઓ હેઠળ જમીનનો કબજો લેવો તે કલેક્ટરની ફરજ છે. જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની યોજનાને ધ્યાનમાં રાખતાં અને ૨૦૧૩ ના અધિનિયમ હેઠળ કબજો લેવા માટે સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવી નહોતી તથા જમીનનો કબજો લેવો તે કલેક્ટરની ફરજ હતી, તે હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં, રાજ્ય દ્વારા ફરજનું પાલન ન થવાનાં પરિણામો અરજદારોને ભોગવવા માટે મજબૂર કરી શકાય નહીં. અરજમાં જણાવાયેલા આધારને પુનરુક્ત કરતાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪ સમજણપાત્ર ભિન્નતા પર આધારિત નથી અને અસમાન વર્ગીકરણનું પરિણામ આપે છે. કલમ ૨૪ ભેદભાવનું પરિણામ આપે છે, જે સમજણપાત્ર ભિન્નતા પર આધારિત નથી અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ નું ઉલ્લંઘન કરે છે.

૭. સામાવાળા નં. ૪ થી ૧૫ના વતી અલગ જવાબી સોગંદનામું દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. જવાબી સોગંદનામામાં જવાબ આપતા સામાવાળાઓ દ્વારા જણાવવામાં આવ્યું છે કે તેઓ તાલુકા લાલપુર, જિલ્લો-જામનગરના કણાલુસ અને કનાછીકારી ગામોના ખેડૂત છે. તેઓ અત્યંત ઉર્વર જમીનના માલિક છે અને દર વર્ષે ઓછામાં ઓછા બે પાક લે છે. મુખ્યત્વે મગફળી, કપાસ, શેરડી, લસણ ઉપરાંત ઘઉં અને બાજરીના પાક ઉગાડવામાં આવે છે. સામાવાળા ખેડૂતોની જમીન પત્તા બંધની આસપાસ આવેલ હોવાથી, ચોમાસાના વરસાદ ઉપરાંત તે વિસ્તારમાં અન્યથા પણ પાણી પ્રચુર પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ છે અને કેટલાક સામાવાળાઓની જમીન પત્તા નદીની લગોલગ આવેલ છે તમામ સામાવાળા ખેડૂતોને પત્તા બંધની કેનાલમાંથી પાણી મળે છે.

૭.૧. અહીંના અરજીકર્તા નં.૧ રિલાયન્સ જામનગર ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર લિમિટેડ દ્વારા વિશેષ આર્થિક ઝોન સ્થાપિત કરવા માટે, જે બાદમાં કથિત રીતે રિલાયન્સ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડમાં વિલીન થઈ ગઈ હતી, સામાવાળા નં.૨- ગુજરાત રાજ્યએ ૩જા સામાવાળા કલેક્ટર, ઉપકલેક્ટર તરીકે જમીન સંપાદન અધિકારી મારફતે, વર્ષ ૨૦૦૬માં જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ જામનગર જિલ્લાની લાલપુર તાલુકાના પાંચ ગામોની અંદાજે ૪૪૯૪ હેક્ટર જમીન સંપાદિત કરવા કાર્યવાહી આરંભી હતી. ગામ કનચિછકારીના સામાવાળા ખેડૂતોની જમીનો સંપાદિત કરવા માટે જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૧૧ હેઠળ એલ.એ.ક્યુ. કેસ નં.૪/૨૦૦૬ તથા ગામ કનાલુસ માટે એલ.એ.ક્યુ. કેસ

નં.૫/૨૦૦૬ સંબંધી પુરસ્કારો સામાવાળા નં.૩ ના કચેરી દ્વારા ૧૬.૬.૨૦૦૮ના રોજ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા હતા. જોકે, સામાવાળા ખેડૂતોની જમીનોનો કબજો કલેક્ટર દ્વારા લેવામાં આવ્યો ન હતો અને અરજીકર્તા કંપની દ્વારા ખજાનામાં જમા કરાવેલ વળતરની રકમ પણ, સામાવાળા ખેડૂતો દ્વારા તે સ્વીકારવાનો ઇનકાર કર્યા બાદ, સામાવાળા કલેક્ટર દ્વારા સક્ષમ અદાલતમાં જમા કરવામાં આવી ન હતી. જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની જોગવાઈઓ તથા કરાર અને તેની કેટલીક શરતોનો ઉલ્લેખ કરતાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે, કાયદા મુજબ કલેક્ટર જમીનમાલિકો પાસેથી સંપાદિત થનારી જમીનોનો કબજો લે અને ત્યારબાદ જે કંપની માટે જમીન સંપાદિત કરવામાં આવે છે તેને તે જમીન હસ્તાંતર કરે, તે પહેલાં એવી જમીનો કંપનીમાં નિહિત થતી નથી અને તેથી કાયદા મુજબ કબજો સોંપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી કંપનીને કોઈ હક ઉત્પન્ન થતો નથી. સામાવાળાનીઓએ અરજીકર્તા કંપનીનો આ આક્ષેપ નકારી કાઢ્યો છે કે સંપાદનાધીન જમીનોમાંથી ૮૫% થી વધુ જમીનોનો વાસ્તવિક અને ભૌતિક કબજો અરજીકર્તા કંપનીને સોંપી દેવામાં આવ્યો છે, અને જણાવ્યું છે કે અરજીકર્તા કંપનીએ તેની કડક સાબિતી આપવી પડશે. જવાબી સામાવાળાનીઓએ આ વાતનો પણ ઇનકાર કર્યો છે કે ૨૪.૬.૧૯૮૨ અને ૧૮.૨.૧૯૮૪ના પરિપત્રો મુજબ, જેઓએ વળતર સ્વીકારવાનો ઇનકાર કર્યો હોય એવા ખેડૂતોની વળતર રકમ સામાવાળા કલેક્ટરે જમા કરી હતી. એવું જણાવાયું છે કે સામાવાળા ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા બહાર

પાડવામાં આવેલા બન્ને પરિપત્રો સામાવાળા કલેક્ટરને એવી ફરજ પાડતા નથી કે જમીનમાલિકોએ સ્વીકારેલી ન હોય તેવી વળતર રકમ જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની કલમ ૩૧માં જણાવ્યા મુજબ અદાલતમાં નહીં પરંતુ ખજાનામાં જમા કરાવવી. આ સંદર્ભે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના પૂણે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન વિ. હરકચંદ મિસ્ત્રીમલ સોલંકી, (૨૦૧૪) ૩ એસ.સી.સી. ૧૮૩ માં અહેવાલિત ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. એવું જણાવાયું છે કે જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની કલમ ૩૧ કલેક્ટર પર કાયદેસરની ફરજ મૂકે છે કે જમીનમાલિકોએ સ્વીકારેલી ન હોય તેવી રકમ અદાલતમાં જમા કરાવે. અરજીકર્તાઓના આ આક્ષેપનો ઉલ્લેખ કરતાં કે સમગ્ર યોજનાનું કલ્પનાત્મક ઘડતર કરવામાં આવ્યું હતું અને આયોજન મુજબ તબક્કાવાર સ્થાપિત કરવાનું હતું, જવાબી સામાવાળાઓએ જણાવ્યું છે કે (૧) અરજીકર્તા કંપનીએ કલ્પના મુજબ એસ.ઈ.ઝેડ. જમીનનો ઉપયોગ યોજના આધારિત અને તબક્કાવાર કરવો હતો અને તેથી લાંબા સમયગાળા દરમિયાન મોટાભાગની જમીન અલ્પઉપયોગમાં રહી છે; (૨) સામાવાળા ખેડૂતોની જમીન અંગે અરજીકર્તા કંપનીએ આગ્રહ કર્યો નથી અને સામાવાળા કલેક્ટરે તેનો કબજો લીધો નથી, કારણ કે જમીનના યોજના આધારિત ઉપયોગ અંગે પોતાની કલ્પિત યોજનાના મુજબ અરજીકર્તા કંપનીને તેની જરૂર નથી; અને (૩) અરજીકર્તાનો ખાલી દાવો સિવાય નોંધ પર કંઈ જ નથી કે અરજીકર્તા

કંપનીએ સામાવાળા કલેક્ટર સમક્ષ સામાવાળા ખેડૂતોની માલિકીની અને જમીન અધિગ્રહણ કેસ નં. ૪/૨૦૦૬ અને ૫/૨૦૦૬નો ભાગ બનેલી જમીનનો ભૌતિક કબજો ઉપલબ્ધ કરાવવા બાબતે અનુસરણ કર્યું હતું. જવાબી સામાવાળાઓનું કહેવું એ છે કે સામાવાળા કલેક્ટરે ધારા ૧૧ હેઠળ તા. ૧૬.૬.૨૦૦૮ના રોજ એવોર્ડ જાહેર કર્યા પછી, સામાવાળા ખેડૂતોની જમીનોનો કબજો સામાવાળા કલેક્ટરે તેમજ અરજદાર કંપનીએ લીધેલો નથી, જ્યારે જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ અધિગ્રહિત કરવાની ઇચ્છા જમીનનો કબજો લેવા માટે વિશાળ અને અતિપ્રચુર સત્તા પ્રદાન કરે છે.

૭.૨. અરજીઓમાં પડકારવામાં આવેલી આક્ષેપિત જોગવાઈના સંદર્ભમાં એવું જણાવવામાં આવે છે કે ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૨૪ બંધારણીય, માન્ય છે અને તે મનસ્વિતાથી કે ભેદભાવથી દૂષિત નથી તેમજ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯(૧)(જી) હેઠળ ખાતરી આપેલા કોઈપણ અધિકારનો ભંગ કરતી નથી.

૮. સામાવાળા નં. ૪ થી ૧૫ દ્વારા દાખલ કરાયેલા જવાબરૂપ સોગંદનામાના પ્રત્યુત્તરરૂપે અરજદારોની તરફેણી પ્રતિઉત્તર સોગંદનામું દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. પ્રતિઉત્તરમાં, સામાવાળા નં. ૪ થી ૧૫ દ્વારા દાખલ કરાયેલા જવાબરૂપ સોગંદનામામાં કરાયેલા વિવિધ આક્ષેપોનો ઇનકાર કરતાં, અરજદારોએ આ વાતનો પણ ઇનકાર કર્યો છે કે એસ.ઈ.ઝેડ.ના વિકાસ માટેની ભવિષ્યની યોજનાઓનો ખર્ચ અરજદાર કંપની દ્વારા કથિત પડતર જમીનમાંથી સંભાળવામાં

આવશે. અરજદારોએ તે આક્ષેપનો પણ ઇનકાર કર્યો છે કે એવા સેંકડો ખેડૂતોએ પોતાનો કબજો છોડ્યો નથી અને વળતર સ્વીકાર્યું નથી. એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે ૧૨ પક્ષકાર બનાવાયેલા સામાવાળાઓની જમીન ધારણીઓ સંપાદિત કરાયેલ કુલ જમીનના ૧.૭૨% બને છે. અરજદાર કંપનીને હેતુસર સંપાદિત કરાયેલ જમીનોના ખાલી અને શાંતિપૂર્ણ કબજાનો પૂર્ણપણે નિહિત અધિકાર છે અને જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪માં કબજો લેવા માટે સમયમર્યાદા નક્કી કરતી કોઈ જોગવાઈના અભાવે, અરજદાર કંપનીને કબજો લેવાથી વંચિત રાખી શકાય નહીં. એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે અરજદાર કંપની અને યોગ્ય સરકાર વચ્ચે કરાયેલ કરારમાં પણ કબજો લેવા માટે કોઈ સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવી નથી તથા જમીનનો કબજો લેવામાં યોગ્ય સરકાર/કલેક્ટર તરફથી થયેલા વિલંબને કારણે સંપાદન લુપ્ત થઈ જાય તેવી કોઈ જોગવાઈ કરવામાં આવી નથી. એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે વિવાદ કરતી સામાવાળાઓને જમીનો સંપાદિત થયા બાદ જમીનોના કબજામાં ચાલુ રહેવા માટે કોઈ અધિકાર, હક્ક કે હિત નથી. એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે એવોર્ડો પસાર થયા બાદ મહેસૂલી નોંધોમાં જમીનો અરજદાર કંપનીના પક્ષે દાખલ કરવામાં આવી છે, અને વિવાદ કરતી સામાવાળાઓએ તે ફેરફાર નોંધોને પડકારેલી નથી તથા મહેસૂલી નોંધ સુધારવા અંગે કદી કોઈ વિરોધ નોંધાવ્યો નથી. ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) હેઠળની આક્ષેપિત જોગવાઈ પૂર્વલક્ષી અસરથી મર્યાદાનો સમયગાળો નિર્ધારિત કરીને અરજદારોના નિહિત

અધિકારને નષ્ટ કરે છે, તે રીતે કે વધુ કાર્યવાહી તો અધિનિયમ બન્યાની તારીખે જ પહેલાથી અવરોધિત થઈ ગઈ હોય. તેથી, આક્ષેપિત જોગવાઈ મનસ્વી છે અને ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૯(૧)(જી) અને ૩૦૦એનો ભંગ કરતી છે. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે વિવિધ એવોર્ડો હેઠળ ફાળવાયેલ વળતર તેઓએ પહેલેથી જ જમા કરાવ્યું હોવાથી, પ્રશ્નાસ્પદ જમીનો ઉપર કબજો લેવા બાબતે અરજદારોનો નિહિત અધિકાર છે.

૯. જમીનના માલિકો દ્વારા દાખલ કરાયેલ વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૧૨૦૧૨ સન ૨૦૧૪ થી ૧૨૦૨૩ સન ૨૦૧૪ માં, સામાવાળા નં.૨ વતી પ્રાંત અધિકારીએ જવાબી સોગંદનામું દાખલ કર્યું છે. સોગંદનામાં એવું જણાવાયું છે કે આશરે ઓક્ટોબર ૨૦૦૫ દરમિયાન, ભારત સરકાર, વાણિજ્ય અને ઉદ્યોગ મંત્રાલય, રસાયણ વિભાગે જામનગર ખાતે પેટ્રોલિયમ અને પેટ્રો-રસાયણો માટે ઉત્પાદન-વિશિષ્ટ વિશેષ આર્થિક ક્ષેત્ર સ્થાપવા માટે સામાવાળા નં.૩ના હિતમાં (જે વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૨૦૩૬૨ સન ૨૦૧૫ માં અરજદાર નં.૧ છે) સિદ્ધાંતતઃ મંજૂરી આપી હતી, જે સિદ્ધાંતતઃ મંજૂરી આપતા પત્રમાં દર્શાવેલ કેટલીક શરતો અને નિયમોને આધીન હતી. ભારત સરકાર, વાણિજ્ય અને ઉદ્યોગ મંત્રાલયે તા. ૯મી ડિસેમ્બર ૨૦૧૫ના પત્ર દ્વારા જામનગર ખાતે પેટ્રોલિયમ અને પેટ્રો-રસાયણો માટે ઉત્પાદન-વિશિષ્ટ વિશેષ આર્થિક ક્ષેત્ર સ્થાપવા માટે સામાવાળા નં.૩ના હિતમાં કેટલીક શરતો અને નિયમોના આધીન ઔપચારિક મંજૂરી આપી હતી. જામનગર ખાતે પ્રસ્તાવિત વિશેષ આર્થિક ક્ષેત્રની

મુખ્ય વિશેષતાઓમાંથી એક એ હતી કે ૩૩ એમએમટીપીએ (મિલિયન મેટ્રિક ટન પ્રતિ વર્ષ) ક્ષમતાવાળો પ્રોજેક્ટ તેમજ પોલીપ્રોપીલિન અને મોનો ઇથેલિન ગ્લાયકોલના ડાઉનસ્ટ્રીમ પેટ્રો-રસાયણ પ્રોજેક્ટો સ્થાપવાના હતા. એવું જણાવાયું છે કે આ પ્રોજેક્ટથી પ્રાથમિક, દ્વિતીયક અને તૃતીયક ક્ષેત્રોમાં ૨,૫૦,૦૦૦ લોકોને સીધી અને પરોક્ષ રોજગારી મળવાની શક્યતા છે. વધુમાં જણાવાયું છે કે નવેમ્બર ૨૦૦૫ દરમિયાન અથવા તેની આસપાસ, સામાવાળા નં.૩એ વિશેષ આર્થિક ક્ષેત્રની સ્થાપના માટે ૫ ગામો, અર્થાત્ નવાગામ, કનાલુસ, કનાછિકરી, પડાણા અને દેરાછિકરીની જમીનો સંપાદિત કરવા માટેનો પ્રસ્તાવ રજૂ કર્યો હતો અને તે પરિપ્રેક્ષ્યમાં રાજ્ય સરકારે પોતાના મહેસૂલ વિભાગ દ્વારા તા. ૨ ડિસેમ્બર ૨૦૦૫ના પત્રથી કલેક્ટરને જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ની જોગવાઈઓ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવા નિર્દેશ આપ્યો હતો. તા. ૨ ડિસેમ્બર ૨૦૦૫ના પત્રમાં સમાવાયેલ સૂચનાઓને અનુસરી, કલેક્ટર, જામનગરની કચેરીએ તા. ૧૫ ડિસેમ્બર, ૨૦૧૫નો આદેશ પસાર કરીને ડેપ્યુટી કલેક્ટર, જામનગર વિભાગ, જામનગરને જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ની કલમ ૪૦ તથા જમીન કંપની (કંપની) નિયમોનો નિયમ ૪ સાથે વાંચીને તેના હેઠળ અહેવાલ રજૂ કરવા સત્તાધિકૃત કર્યા હતા. ડેપ્યુટી કલેક્ટર, જામનગરએ સવિસ્તર તપાસ બાદ તા. ૨૯ એપ્રિલ, ૨૦૦૬નો વિગતવાર અહેવાલ તૈયાર કરીને પ્રસ્તાવમાં દર્શાવેલ હેતુ માટે જમીનોનું સંપાદન કરવાની ભલામણ કરી હતી. પરિણામે, કલેક્ટરે રાજ્ય સરકારને અહેવાલ રજૂ કર્યો અને

અનુસંધાને રાજ્ય સરકારે ઉપરોક્ત પાંચ ગામોને લગતા જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ની કલમ ૪ હેઠળ તા. ૨ જૂન, ૨૦૦૬ના ૫ જાહેરનામા બહાર પાડી જમીન સંપાદનની કાર્યવાહી શરૂ કરી, ત્યારબાદ તા. ૩૦ ઓગસ્ટ, ૨૦૦૬ના રોજ અધિનિયમની કલમ ૬ હેઠળ જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવ્યું. એવું જણાવાયું છે કે જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪માં નિર્ધારિત પ્રક્રિયાનું પાલન કર્યા પછી, જમીન સંપાદન અધિકારીએ ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને ઉપરોક્ત ૫ ગામોની જમીનો અંગે તા. ૧૬ જૂન, ૨૦૦૬ના ૫ એવોર્ડો પસાર કર્યા હતા. વધુમાં જણાવાયું છે કે વર્તમાન અરજીઓનો આ સમૂહ ગામ કનાલુસ અને કનાછિકરીને લગતો છે. જવાબી સોગંદનામાં આગળ જણાવાયું છે કે ઉપરોક્ત બે ગામોની જમીનોનો ૯૫% હદ સુધી કબજો લઈ લેવામાં આવ્યો છે અને આવશ્યક વળતર જમીન સંપાદન અધિકારી સમક્ષ જમા કરાવવામાં આવ્યું છે, જે બાદમાં સંબંધિત હિતભોગીઓને ચૂકવવામાં આવ્યું હતું અને બાકી રહેલા કિસ્સાઓમાં વળતરની રકમ ગુજરાત સરકારના મહેસૂલ મથાળાના ખાતામાં જમા કરાવવામાં આવી છે. સન ૨૦૧૩ના જમીન સંપાદન અધિનિયમની કલમ ૨૪ની જોગવાઈનો ઉલ્લેખ કરતાં એવું જણાવાયું છે કે સન ૨૦૧૩ના જમીન સંપાદન અધિનિયમની જોગવાઈઓ વર્તમાન કેસના તથ્યો પર લાગુ પડતી નથી અને જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ શરૂ કરાયેલ કાર્યવાહી લુપ્ત થયેલી ગણાશે નહીં. સંક્ષેપમાં, સામાવાળા નં.૨નો એવો અભિપ્રાય છે કે વર્તમાન કેસના વિશિષ્ટ તથ્યોને

ધ્યાનમાં લેતાં ૨૬ કરાચેલા અધિનિયમ (જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪) હેઠળ શરૂ કરાયેલ કાર્યવાહી લુપ્ત થઈ નથી.

૧૦. વર્ષ ૨૦૧૪ ની વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૧૨૦૧૨ થી ૧૨૦૨૩ માં, તેમાંના અરજદાર તરફથી સામાવાળા નં.૨ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલા જવાબી સોગંદનામા સામે પ્રત્યુત્તરરૂપ સોગંદનામું દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. પ્રત્યુત્તરમાં, જમીનમાલિકો તરફથી જવાબી સોગંદનામામાં કરવામાં આવેલા વિવિધ કથનોનો ઇનકાર કરતા જણાવવામાં આવ્યું છે કે અરજદારોના પોતાના કહેવા મુજબ પણ કુલ સંપાદિત જમીનોમાંથી ૫% જમીનનો કબજો હજુ સુધી લેવામાં આવ્યો નથી અને તેથી, વર્ષ ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) ને ધ્યાને લેતા, જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ શરૂ કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી લુપ્ત થઈ ગઈ છે. એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે આ જમીનો અત્યંત કિંમતી છે અને જમીનમાલિકો ઉપરોક્ત ખેતીની જમીનમાંથી પોતાનો જીવનનિર્વાહ કરે છે. એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે ઉપરોક્ત અરજદાર-ખેડૂતોની માર્લિકીની જમીનોનો કબજો એવોડની તારીખથી ૫ વર્ષની અંદર લેવામાં આવ્યો નથી. તેથી, વર્ષ ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) હેઠળની જોગવાઈઓને ધ્યાને લેતા, તેમનો કબજો તેમની પાસેથી લેવામાં આવી શકતો નથી.

૧૧. સ્પેશિયલ સિવિલ એપિલકેશન નં. ૨૦૩૬૨/૨૦૧૫ માં, પક્ષકાર બનાવવામાં આવેલા સામાવાળાઓમાંથી એક પુંજાભાઈ પરબતભાઈ મેર

દ્વારા વધુ સોગંદનામું દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. ઉક્ત સોગંદનામામાં, જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ના ભાગ-૭ માં આવેલી કલમ ૩૯ નો ઉલ્લેખ કરતાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે, જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૪૧ હેઠળ રાજ્ય સરકાર અને કંપની વચ્ચે સમયક્રમ મુજબ પૂર્વે કરાર કરવામાં આવ્યો ન હોય, તો ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ અધિસૂચના બહાર પાડી શકાતી નહોતી. વધુમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે, અધિગ્રહણની કાર્યવાહી કાયદેસર આજ્ઞાથી રહિત છે અને ઉક્ત અધિનિયમની જોગવાઈઓનો સંપૂર્ણ અનાદર તથા ભંગ કરીને શરૂ કરવામાં આવી છે, કારણ કે ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા સુધારેલ કાયદો/જોગવાઈ મુજબ જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૪૧ હેઠળ રાજ્ય અને કંપની વચ્ચે કરાર કરવામાં આવ્યા પછી જ કલમ ૪ ની અધિસૂચના અમલમાં મૂકી શકાય છે. એ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે, તેની વિરુદ્ધમાં, પ્રાથમિક અધિસૂચના ૨મી જૂન, ૨૦૦૬ ના રોજ પ્રકાશિત કરવામાં આવી હતી, જ્યારે કરાર ૩૦મી ઓગસ્ટ, ૨૦૦૬ ના રોજ કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી, ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) થી સ્વતંત્ર રીતે અને તે સિવાય પણ, જામનગર જિલ્લામાં એસ.ઈ.ઝેડ. સ્થાપવા માટે સામાવાળા ખેડુતો તથા અન્ય લોકોની જમીનો અંગે અરજદાર કંપની દ્વારા કરાયેલ જમીન અધિગ્રહણ ગેરકાયદેસર અને કાયદાવિરૂદ્ધ છે. વધુમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે, ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) ને અતિશય સત્તાતીત જાહેર કરવામાં આવે તો પણ, સામાવાળા-રાજ્યની મદદથી અરજદાર કંપની

સામાવાળા ખેડુતોની જમીનોનો કબજો લઈ શકતી નથી, કારણ કે મૂળ અધિગ્રહણ જ ગેરકાયદેસર, મનમાનીપૂર્ણ અને રદબાતલ છે. એ પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે, સામાવાળા ગુજરાત રાજ્યએ જામનગર ખાતે બહુઉત્પાદન રિલાયન્સ એસ.ઈ.ઝેડ. માટે ૪૪૯૪ હેક્ટર જેટલી જમીનના અધિગ્રહણ માટે અધિસૂચના બહાર પાડી છે. જોકે, સામાવાળા-ભારત સંઘે અરજદાર કંપનીને માત્ર ૧૭૬૪.૧૩૭ હેક્ટર જમીન પર એસ.ઈ.ઝેડ. સ્થાપવા માટે મંજૂરી આપી હતી. તેથી, ૨૭૨૯.૮૬૩ હેક્ટર જમીન માટે ક્યારેય એસ.ઈ.ઝેડ. સ્થાપવાની મંજૂરી આપવામાં આવી નહોતી અને તેથી બાકીની જમીનનું અધિગ્રહણ અતિરિક્ત છે.

૧૨. અરજદારોની તરફેણી, પક્ષકાર તરીકે જોડાયેલા સામાવાળાઓની તરફેણી દાખલ કરાયેલા વધારાના સોગંદનામાના પ્રત્યુત્તરરૂપે સોગંદનામું દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. કલમ ૪૧ હેઠળનો કરાર કલમ ૪ની અધિસૂચના પછી કરવામાં આવ્યો હોવાથી સંપાદન અમાન્ય છે એવા આક્ષેપના સંદર્ભમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે, આ અદાલતના સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૧૨૯૪૩/૨૦૦૬ તથા અન્ય સંલગ્ન મામલાઓમાં આપેલા ચુકાદાને ધ્યાનમાં લેતાં, આ મુદ્દો હાલની કાર્યવાહીનો વ્યાપ બહારનો છે, જેના દ્વારા આ જ સંપાદનની માન્યતા કાયમ રાખવામાં આવી છે. અરજદાર કંપનીની જરૂરિયાત કરતાં સંપાદિત જમીનો વધારાની છે એવી દલીલ અંગે એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે, તે ખોટી છે. એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે, વિવાદાસ્પદ જમીનો અરજદાર

કંપની માટે સંપાદિત કરવામાં આવી હતી અને તેમાં પેટ્રોલિયમ તથા પેટ્રોકેમિકલ ઉત્પાદનોના ઉત્પાદન એકમો સ્થાપવા માટે એસ.ઈ.ઝેડ. ઊભું કરવાની હેતુસર વધારાની સરકારી જમીન પણ તેને ફાળવવામાં આવી હતી. એસ.ઈ.ઝેડ.નું ક્ષેત્રફળ આશરે ૪૫૪૫ હેક્ટરનું રહેશે, જેમાં ૨૨૭૫ હેક્ટર ઔદ્યોગિક ઉપયોગ માટે, ૧૧૮૫ હેક્ટર ગ્રીન બેલ્ટ/પરિવહન માટે, ૮૧૦ હેક્ટર રહેણાંક માટે અને ૨૭૫ હેક્ટર વેપારી ઉપયોગ માટે સમાવેશ થાય છે. વધુમાં એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે, આ સ્થાપનામાં વિવિધ ઉત્પાદન ઔદ્યોગિક એકમો ઉપરાંત કેપ્ટિવ પાવર પ્લાન્ટ, કાચા માલની સ્વીકારી અને ઉત્પાદનોના પરિવહન માટેનું ટર્મિનલ અને વેરહાઉસ, ડીસેલિનેશન પ્લાન્ટ, કોમન એક્સ્યુએન્ટ ટ્રીટમેન્ટ પ્લાન્ટ વગેરે જેવી યોજનાઓ માટેની સામાન્ય સુવિધાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. અરજદાર કંપનીએ અમલીકરણના પ્રથમ તબક્કામાં રૂપિયા ૩૭૦૦૦ કરોડ અને દ્વિતીય તબક્કામાં રૂપિયા ૩૪૦૦૦ કરોડનું એસ.ઈ.ઝેડ.માં રોકાણ કર્યું છે. એસ.ઈ.ઝેડ.માંથી કેટલીક જમીનોના ડી-નોટિફિકેશન સંબંધિત મુદ્દા અંગે એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે, દ્વિતીય તબક્કામાં સ્થાપનાર કેટલીક પ્લાન્ટો, ઉત્પાદનો સંબંધિત પ્રવર્તમાન આર્થિક પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેતાં, વ્યવહારક્ષમ ન રહે તેવી શક્યતા હતી, ખાસ કરીને કારણ કે સમગ્ર યોજના હજી અમલીકરણ હેઠળ હતી અને ઉત્પાદનોના ડાઉનસ્ટ્રીમ ઉપયોગની ખાતરી ન હતી. કેકર કોમ્પ્લેક્સ અને ગેસિફિકેશન કોમ્પ્લેક્સ જેવી કેટલીક પ્લાન્ટો માટેનું ફીડસ્ટોક, આ તબક્કે જોડાણીવાળી

જમીન પર પહેલાંથી સ્થાપિત રિફાઈનરીમાંથી અંશતઃ ઉપલબ્ધ હતું, જે ડોમેસ્ટિક ટેરિફ એરિયા (ડી.ટી.એ.)માં આવેલ હતી. વધુમાં એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે, એલ.ડી.પી.ઈ., એલ.એલ.ડી.પી.ઈ. અને એમ.ઈ.જી. જેવા કેટલાક ઉત્પાદનોનું પૂરતું દેશી ઉત્પાદન નહોતું અને તેની માંગ આયાત દ્વારા પૂર્ણ કરવામાં આવતી હતી. તેથી કેટલીક પ્લાન્ટો દ્વિતીય તબક્કામાં એસ.ઈ.ઝેડ.માં નહીં પરંતુ ડોમેસ્ટિક ટેરિફ એરિયા ખાતે સ્થાપવામાં આવે, જેથી તે પ્લાન્ટોની તેમજ સમગ્ર યોજનાની વ્યવહારક્ષમતા સુનિશ્ચિત કરી શકાય, એવું જણાવવામાં આવ્યું છે. કાચા માલ, ફીડ સ્ટોક, તૈયાર ઉત્પાદનો વગેરેની કાર્યક્ષમ અને સલામત હિલચાલ સુનિશ્ચિત કરવા માટે આ પ્લાન્ટોને નિર્ધારિત સ્થાને જ સ્થાપિત કરવી આવશ્યક હતી અને તેથી તેમને વૈકલ્પિક સ્થાને સ્થાપિત કરી શકાતી ન હતી. વધુમાં એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે, આથી દેશીય ડાઉનસ્ટ્રીમ ક્ષેત્રમાં વધારાના રોજગાર/વ્યવસાયની તકો પણ ઊભી થશે. ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિમાં, અરજદાર કંપનીએ ૭૦૮.૧૩ હેક્ટર જમીન વિસ્તારના ડી-નોટિફિકેશનની માંગણી કરી હતી, જે રાજ્ય સરકારની વાંધો ન હોવાની મંજૂરી મેળવવા સહિતની પ્રક્રિયા અનુસરીને જમી ઓક્ટોબર, ૨૦૧૩ના રોજ મંજૂર કરવામાં આવી હતી. વધુમાં એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે, એસ.ઈ.ઝેડ. તથા તેમાંના એકમો/પ્લાન્ટોની સ્થાપના હેતુસર કુલ ૪૫૦૦ હેક્ટરથી વધુ જમીન ઉપયોગમાં લેવાની દરખાસ્ત છે. ઉપર દર્શાવ્યા મુજબના દબાણકારક કારણોને લીધે જમીનના સરખામણીએ નાનાં ભાગનું ડી-

નોટિફિકેશન કરવામાં આવ્યું છે અને કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં, ખાસ કરીને સમગ્ર યોજનાના તબક્કાવાર અમલીકરણના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, તેમાંથી એવો અર્થ કાઢી શકાય નહીં કે કંપનીને સમગ્ર જમીનની જરૂર નથી.

૧૩. અરજદારો તરફથી હાજર રહેલા પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મિહિર જોષી સાથે સુશ્રી મેઘા જાની, પ્રતિભાવક નં. ૧ માટે હાજર રહેલા અધિક સોલિસિટર જનરલ શ્રી પરમજીતસિંહ પટવાલિયા સાથે સહાયક સોલિસિટર જનરલ શ્રી દેવાંગ વ્યાસ અને સુશ્રી તૃષા પટેલ, પ્રતિભાવક નં. ૨ અને ૩ માટે હાજર રહેલા એડવોકેટ જનરલ શ્રી કમલ બી. ત્રિવેદી સાથે સહાયક સરકારી વકીલ સુશ્રી એસ.કે. વિશેન તથા ખાનગી પ્રતિભાવક નં. ૪ થી ૧૫ માટે શ્રી એમ.સી. ભટ્ટ સાથે શ્રી એ.જે. યાજ્ઞિક, વિદ્વાન વકીલોને સાંભળ્યા.

૧૪. આ અરજીમાં, યોગ્ય વળતર અને જમીન અધિગ્રહણ, પુનર્વસન તથા પુઃસ્થાપનમાં પારદર્શિતા અંગેનો અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩ (“૨૦૧૩નો અધિનિયમ”) ની કલમ ૨૪ ની બંધારણીય માન્યતાને નીચે દર્શાવેલ આધારો પર પડકારવામાં આવી છે અને વૈકલ્પિક રીતે એવી જાહેરાત કરવાની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે કે ૨૦૧૩ના જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમની કલમ ૨૪ અરજદાર કંપની પર લાગુ પડી શકતી નથી:

૧૪.૧. અરજદારોના જણાવ્યા મુજબ, ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪ ૨૬ થયેલ અધિનિયમમાં એક નવી ફરજ લાદે છે, જેના કારણે તે પૂર્વલક્ષી સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, અને કોઈ સંક્રમણાત્મક જોગવાઈ કર્યા વિના તેની પાલન કરવાની

કોઈ તક પણ આપતી નથી તથા તે જ જોગવાઈ અમલમાં આવે તે સાથે જ આવા અસફળ પાલનનું પરિણામ પૂર્ણ બનેલી ઘટના તરીકે જાહેર કરે છે. એવું રજૂ કરવામાં આવે છે કે ભૂમિ સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ માં એવોર્ડ પસાર થયા પછી જમીનોનો કબજો લેવા માટે કોઈ સમયમર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી નહોતી, જોકે અન્ય વિવિધ પગલાં માટે સમયમર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી હતી. કબજો લેવા માટે સમયમર્યાદા નક્કી કરવી સ્પષ્ટ રીતે નવી ફરજ લાદવા સમાન છે, જે એવોર્ડ પસાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે વિચારણામાં નહોતી, અને હકીકતમાં, જ્યાં સુધી વિચારાયેલ અવધિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી તે તેને પૂર્વલક્ષી સ્વરૂપનું બનાવે છે. આ દલીલના સમર્થનમાં, અરજદારોના વિદ્વાન વકીલે સર્વોચ્ચ અદાલતના સ્ટેટ બેન્ક્સ સ્ટાફ યુનિયન (મદ્રાસ સર્કલ) વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્યના કેસમાં આપેલા ચુકાદા પર, જે (૨૦૦૫) ૭ એસ.સી.સી. ૫૮૪ માં અહેવાલિત છે, આધાર રાખ્યો હતો. ઉક્ત ચુકાદામાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે દરેક સર્વભૌમ વિધાનમંડળને પૂર્વલક્ષી કાયદેસર્જન કરવાનો અધિકાર હોય છે. કાયદા બનાવવાની સત્તામાં તેને પૂર્વલક્ષી અસર આપવાની સત્તાનો પણ સમાવેશ થાય છે. કેઝ ઓન સ્ટેટ્યુટ લો (૭મી આવૃત્તિ) ના પૃષ્ઠ ૩૮૭ પર પૂર્વલક્ષી અધિનિયમોની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે, જે નીચે મુજબ ઉતારવામાં આવી છે:

“કોઈ વિધિને પૂર્વપ્રભાવથી લાગુ ગણવી જોઈએ, જો તે પ્રચલિત કાયદાઓ હેઠળ પ્રાપ્ત થયેલ કોઈ નિહિત અધિકાર છીનવી લે છે અથવા તેને ક્ષતિગ્રસ્ત કરે

છે, અથવા નવી જવાબદારી સર્જે છે, અથવા નવી ફરજ લાદે છે, અથવા પહેલેથી પૂર્ણ થયેલ વ્યવહારો અથવા પ્રતિફળોના સંબંધમાં નવી અયોગ્યતા સંલગ્ન કરે છે”.

એ જ ચુકાદાના ફરરા-૩૧ માં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે, જ્યારે કોઈ સુધારો પૂર્વલક્ષી અસરથી અમલમાં લાવવામાં આવે છે અથવા અધિનિયમની કોઈ જોગવાઈ પૂર્વલક્ષી અસરથી કાઢી નાખવામાં આવે છે, ત્યારે આ પ્રક્રિયામાં કેટલાક લોકોના હકો કોઈને કોઈ રીતે પ્રભાવિત થવાના જ હોય છે. આગળ એવું પણ ઠરાવાયું છે કે દરેક કેસમાં વિધાનમંડળ દ્વારા નવી જોગવાઈ દાખલ કરીને અથવા હાલની જોગવાઈને પૂર્વલક્ષી અસરથી કાઢી નાખીને સત્તાનો ઉપયોગ કરવો, માત્ર એટલા કારણે, બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ નો ભંગ ગણાતો નથી. વધુમાં એવું પણ ઠરાવાયું છે કે, આ અદાલતે કાવેરી વોટર ડિસ્પ્યુટ્સ ટ્રિબ્યુનલ મામલામાં જે રીતે અવલોકન કર્યું છે તે મુજબ, વિધાનમંડળ એ આધાર બદલી શકે છે જેના પર અદાલત દ્વારા નિર્ણય આપવામાં આવ્યો હોય અને તે રીતે સામાન્ય રીતે કાયદામાં ફેરફાર કરી શકે છે, જેનાથી વ્યાપક રીતે વ્યક્તિઓના એક વર્ગ તથા ઘટનાઓ પ્રભાવિત થાય. આગળ એવું પણ ઠરાવાયું છે કે, તેમ છતાં, તે પક્ષકારો વચ્ચેના વ્યક્તિગત નિર્ણયને રદ કરી શકતું નથી અને માત્ર તેમના હકો તથા દાવિત્વોને જ પ્રભાવિત કરી શકતું નથી. વિધાનમંડળ તરફથી આવું કૃત્ય રાજ્ય દ્વારા ન્યાયિક સત્તાના પ્રયોગ સમાન બને

છે અને અપીલી અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલ તરીકે કાર્ય કરવા સમાન બને છે, જે સત્તાઓના વિભાજનના સિદ્ધાંતના વિરોધમાં છે.

૧૪.૨. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે અધિનિયમને આવી પૂર્વલક્ષી અસર આપવી, જ્યાં દરેક ઘટના ભૂતકાળમાં બની ચૂકી હોય, અર્થાત્ પુરસ્કાર પારિત થવો, કબજો લેવા માટે સમયમર્યાદા નિર્ધારિત થવી, આ બધું કાયદો ઘડાય તે પહેલાં જ બનેલું હોય, તે સ્વયં અયોગ્ય છે. વિદ્વાન વકીલે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના ચેરમેન, રેલવે બોર્ડ અને અન્ય વિ. સી.આર. રંગધામૈયા અને અન્ય, જે (૧૯૯૭) ૬ એસ.સી.સી. ૬૨૩ માં અહેવાલિત છે, તે કેસના ચુકાદા પર પણ આધાર મૂક્યો. ઉક્ત કેસમાં, સૂચના જાહેર થયાની તારીખે પહેલેથી નિવૃત્ત થયેલા કર્મચારીઓની પેન્શનને પ્રતિકૂળ રીતે અસર કરતી કાયદાકીય નિયમોની પૂર્વલક્ષી સુધારાને અમાન્ય ઠરાવવામાં આવી હતી. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે પરિષદ ૨૦ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે:

૨૦. તેથી એવું કહી શકાય કે જે નિયમ ભવિષ્યમાં અમલમાં આવે છે જેથી પહેલેથી જ સેવામાં રહેલા વ્યક્તિઓના ભવિષ્યના અધિકારોનું નિયમન થાય છે, તે નિયમને તેના પશ્ચાદ્વિભાવના આધારે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬નું ઉલ્લંઘન કરનાર ગણાવીને પડકારવામાં આવી શકતો નથી; પરંતુ જે નિયમ અગાઉની તારીખથી આપવામાં આવેલ અથવા ભોગવવામાં આવેલ લાભ, ઉદાહરણ તરીકે બઢતી અથવા વેતનધોરણ, પાછું ફેરવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે નિયમને જેટલી હદ સુધી તે પશ્ચાદ્વલક્ષી રીતે અમલમાં આવે છે તેટલી હદ સુધી

બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬નું ઉદ્ધંધન કરનાર ગણાવીને પડકારવામાં આવી શકે છે.

૧૪.૩. અવની એક્સપોર્ટ્સ અને અન્ય વિ. કમિશનર ઓફ ઇન્કમ-ટેક્સ અને અન્ય, જે (૨૦૧૨) ૩૪૮ આઈટીઆર ૩૯૧ (ગુજરાત) માં અહેવાલિત છે, તે મામલાના ચુકાદા પર પણ આધાર મુકવામાં આવ્યો છે, જેમાં ટેક્સેશન લોઝ (સેકન્ડ એમેન્ડમેન્ટ) એક્ટ, ૨૦૦૫ દ્વારા કલમ ૮૦એચએચસી(૩) માં પૂર્વલક્ષી સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત ચુકાદામાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે તે માન્ય નથી, કારણ કે એવું જણાયું હતું કે આ સુધારો ટ્રિબ્યુનલના નિર્ણયને અતિક્રમવા માટે કરવામાં આવ્યો હતો. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં, એ પ્રશ્નની તપાસ કરતી વખતે કે, આવા પ્રકારનો મહત્વપૂર્ણ સુધારો પૂર્વલક્ષી અમલમાં હોઈ શકે નહીં તે આધાર પર શું સુધારો અને કરવેરા સંબંધિત કાયદાને રદ કરવો જોઈએ કે નહીં, અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

... પક્ષકારોના વિંદ્ધાન વકીલશ્રીઓની દલીલો સાભળ્યા બાદ અને બારમાં ઉદ્દેખિત નિર્ણયોનો અભ્યાસ કર્યા પછી, અમારું મત એવું છે કે, જો કે કરવેરા સંબંધિત અધિનિયમમાં શિથિલતા અનુમત્ય હોઈ શકે અને કેટલીક નિશ્ચિત શરતોના આધારે આકારણીગ્રસ્તને લાભ આપ્યા પછી એવો લાભ નિશ્ચિતપણે મર્યાદિત કરી શકાય, છતાં તે માત્ર ભવિષ્યની તારીખથી જ અમલમાં આવવો જોઈએ, પૂર્વવર્તી સમયબિંદુથી નહીં. જો કોઈ નાગરિકને સ્પષ્ટ શરત સાથે પોતાના વ્યવસાયનું આયોજન કોઈ નિશ્ચિત રીતથી કરવા પ્રેરિત કરવામાં આવે

કે, હાલની કાનૂની શરતો પૂર્ણ થવા પર તેને કરવેરાનો લાભ મળશે અને ત્યારબાદ, રાજસ્વ વિભાગ એવો લાભ પાછો ખેંચી લે અને નવી એવી શરત લાદે કે જેનું પાલન તે તબક્કે દીવાની માટે કરવું અસમર્થનીય બને, જ્યારે જો આવું વચન આપવામાં આવ્યું ન હોત તો દીવાની સમાન અથવા ઓછામાં ઓછો કોઈક લાભ પ્રાપ્ત કરવા માટે પોતાની બાબતોનું આયોજન ભિન્ન રીતે કરી શક્યો હોત, તો આવા સુધારાને મનસ્વી ગણવો જ પડે અને અન્યથા, તેને કાયદાના વિરોધમાં રચાયેલ એક ચાતુર્યપૂર્ણ ઉપાય માનવો પડે.

૧૪.૪. વિદ્વાન વકીલે (૧૯૮૧) માં અહેવાલિત બાબુ સિંહ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્યના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના માનનીય ચુકાદા પર પણ આધાર મૂક્યો હતો

૩ એસ.સી.સી. ૬૨૮. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૧૭ હેઠળ તાત્કાલિકતા જોગવાઈ અમલમાં મુક્યા પછી પણ, જો કબજો લેવામાં આવ્યો ન હોય, તો તે માત્ર તે કારણે કલમ ૬ હેઠળની સૂચના અમાન્ય બનતી નથી. ઉક્ત ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૯ નો સંબંધિત ભાગ નીચે મુજબ છે:

... એવું બની શકે છે કે કલમ ૧૭ હેઠળની સત્તાનો આશ્રય લીધા પછી, સંપાદન માટેની કાર્યવાહી લાંબી ખેંચાય અને કબજો લેવામાં ન આવે; તો તે કલમ ૧૭ હેઠળની સત્તાના ઉપયોગ અંગે પ્રતિબિંબ પાડી શકે. તે દર્શાવી શકે છે કે કોઈ તાત્કાલિકતા ન હતી અને સત્તાનો રંગીન ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ

એવા આક્ષેપના અભાવે, જો કલમો ૪ અને ૬ હેઠળની વાંધાજનક અધિસૂચનાઓ માન્ય હોય અને કલમ ૬ હેઠળ કરવામાં આવેલી જાહેરાત અંતિમ બની ગઈ હોય અને કલમ ૧૨ હેઠળ એવોર્ડ કરવામાં આવ્યો હોય, તો કબજો લેવામાં આવ્યો ન હોય તેમ છતાં, તે કારણે માત્ર કલમ ૬ હેઠળની અધિસૂચના અમાન્ય બની જતી નથી.

૧૪.૫. અરજદારો તરફથી વિદ્વાન વકીલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે જે શરતનું પાલન કરવું અશક્ય હોય તેવી શરતના પાલનના અભાવ બદલ કોઈ પક્ષકારને કોઈ પ્રતિકૂલ પરિણામ ભોગવવું પડી શકે નહીં. આ સંદર્ભમાં, નીચેના ચુકાદા પર નિર્ભરતા મુકવામાં આવી છે

રાજ કુમાર દે અને અન્ય વિ. તારપદા દે અને અન્યના કેસમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે, જેનો અહેવાલ (૧૯૮૭) માં પ્રકાશિત થયેલો છે

૪ એસ.સી.સી. ૩૯૮ જેમાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું છે કે કાયદો કોઈ મનુષ્યને તેવું કાર્ય કરવા માટે બાધ્ય કરતો નથી, જેનું પાલન કરવું તેના માટે સંભવ જ ન હોય. ચુકાદાના ફરરા-૬માં આવેલ ચુકાદાનો સંબંધિત ભાગ નીચે મુજબ વાંચે છે:

૬. અમારે ન્યાયસંગતતાના બે સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતો ધ્યાનમાં રાખવાના છે, એટલે કે, એક્ટસ ક્યુરિએ નેમિનેમ ગ્રાવાબિત – અદાલતનું કૃત્ય કોઈપણ વ્યક્તિને હાનિ પહોંચાડશે નહીં. બ્રૂમ્સ લિગલ મેકિસમ્સ, ૧૦મી આવૃત્તિ, ૧૯૩૯, પૃષ્ઠ ૭૩ પર આ સિદ્ધાંતનું સ્પષ્ટીકરણ આ રીતે કરવામાં આવ્યું છે કે

આ સિદ્ધાંત ન્યાય અને સદ્ધિવેક પર આધારિત હતો; અને કાનૂનના વહીવટ માટે સુરક્ષિત અને નિશ્ચિત માર્ગદર્શન પૂરું પાડતો હતો. તેમ છતાં, ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત સાવચેતીપૂર્વક લાગુ કરવો જોઈએ. બીજો સિદ્ધાંત છે લેક્સ નોન કોજિટ એડ ઇમ્પોસિબિલિયા (બ્રૂમ્સ લિગલ મેક્સિમ્સ – પૃષ્ઠ ૧૬૨) – કાનૂન કોઈ વ્યક્તિને તેવું કાર્ય કરવા માટે બાધ્ય કરતું નથી, જેનું પાલન તે શક્ય જ ન હોય એટલે કરી શકતો ન હોય. સર ડબલ્યુ. સ્કોટએ, મહેસૂલી કાયદાઓના કથિત ઉદ્ધંધનના સંદર્ભમાં જણાવ્યું હતું કે, કાનૂન પોતે અને તેનું વહીવટ, તે બાબતને માને છે કે જેના સમક્ષ બધી જ વસ્તુઓ નમી જવી પડે, એટલે કે આવશ્યકતા; કાનૂન, તેના અત્યંત સ્પષ્ટ અને અનિવાર્ય આદેશોમાં પણ, જેમ તે તેના સામાન્ય ન્યાયસૂત્રોમાં કરે છે તેમ, અશક્ય બાબતો કરાવવા માટે કોઈને બાધ્ય કરવાની કોઈ મનશા ધરાવતું નથી એમ માનવામાં આવે છે, અને કાયદાઓના વહીવટે તમામ વિશિષ્ટ કેસોના વિચારમાં તે સામાન્ય અપવાદ અપનાવવો જ જોઈએ.

૧૪.૬. સમાન સિદ્ધાંત સી.એસ.પી. અનેના કેસમાં પણ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે

એલ. કોર્પન. વિ. કેરળ સ્ટેટ, જેનો અહેવાલ એ.આઈ.આર. ૧૯૬૫ એસ.સી. ૧૬૮૮ માં પ્રકાશિત થયો છે. વિદ્વાન વકીલ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવે છે કે સંબંધિત સમયે જે બાંહેધરી અથવા શરતનો કોઈ કાયદા દ્વારા વિચાર પણ કરવામાં આવ્યો ન હતો અથવા લાદવામાં આવી ન હતી, તેવી બાંહેધરી અથવા

શરતનું પાલન થવાની અપેક્ષા રાખવી સર્વથા અસંગત અને અયોગ્ય ગણાય, જેમ કે કમિશનર ઓફ ઇનકમ ટેક્સ-૧૯, મુંબઈ વિ. સરકાર બિલ્ડર્સ, જેનો અહેવાલ (૨૦૧૫) ૭ એસ.સી.સી. ૫૭૯ માં પ્રકાશિત થયો છે, તે કેસમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું. ઉક્ત ચુકાદાના અનુચ્છેદ ૨૪ અને ૨૫ નીચે મુજબ છે:

“૨૪. કલમ ૮૦-આઈબી(૧૪)(એ) નો સમાવેશ કરવામાં આવે તે પહેલાં, આવાસ યોજનાને મંજૂરી આપતી સ્થાનિક સત્તાધિકારીના અનેક નિયમો અને વિનિયમોમાં “બિલ્ટ-અપ વિસ્તાર” માં પ્રોજેક્શનો અને બાલ્કનીઓનો સમાવેશ થતો નહોતો. સંભાવિત રીતે, આ હકીકતનો લાભ લઈ, નિર્માતાઓએ મોટી બાલ્કનીઓ અને પ્રોજેક્શનો આપી રહેલાંક એકમોને કલમ ૮૦-આઈબી(૧૦) માં નિર્ધારિત મુજબ કરતાં ઘણાં મોટા બનાવ્યાં, અને છતાં પણ ઉક્ત જોગવાઈ હેઠળ કપાતનો દાવો કર્યો. આ ખામી દૂર કરવા માટે, કલમ ૮૦-આઈબી(૧૪) માં ખંડ (એ) નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો, જેમાં “બિલ્ટ-અપ વિસ્તાર” શબ્દોને એવી વ્યાખ્યા અપાઈ કે તેનો અર્થ તળિયાના સ્તરે રહેલાંક એકમના આંતરિક માપ, જેમાં પ્રોજેક્શનો અને બાલ્કનીઓનો સમાવેશ થાય છે અને દીવાલોની જાડાઈ ઉમેરવામાં આવે છે, પરંતુ અન્ય રહેલાંક એકમો સાથે વહેંચાયેલા સામાન્ય વિસ્તારોનો તેમાં સમાવેશ થતો નથી.

૨૫. શું એવું કહી શકાય કે ૧-૪-૨૦૦૫ પછીના મૂલ્યાંકન વર્ષોમાં લાભ મેળવવા માટે બાલ્કનીઓ દૂર કરવી જોઈએ, જ્યારે તે અગાઉ મંજૂર કરવામાં

આવી હતી? આપું માન્ય રાખવાથી અસંગત પરિણામો ઊભા થશે, કારણ કે જ્યારે આવાસ યોજના મંજૂર કરવામાં આવી હતી ત્યારે કાયદાનો તે ભાગ ન રહેલી શરતનું પાલન કરવાનું કોઈ આકારણીધારક પાસેથી અપેક્ષિત રાખી શકાય નહીં. તેથી, અમને એવું જણાય છે કે આ મુદ્દાનું નિરાકરણ લાવવાનો એકમાત્ર માર્ગ એ છે કે ખંડ (ડી) ને આવાસ યોજનાની મંજૂરી અને બાંધકામ સાથે અવિભાજ્ય રીતે સંબંધિત માનવો જોઈએ અને જ્યારે સ્થાનિક સત્તાધિકારીઓ દ્વારા આવાસ યોજનાને મંજૂરી અપાઈ હતી ત્યારે આકારણીધારક અથવા તો વિધાનમંડળમાંથી કોઈની પણ કલ્પનામાં ઉક્ત શરત ન હતી, ત્યારે આકારણીધારકને તે શરતનું પાલન કરવા માટે બાધ્ય કરી શકાય નહીં.”

૧૪.૭. અરજદારોના વિદ્વાન વકીલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે વિવાદિત જોગવાઈ રાજ્ય દ્વારા તેની ફરજનું પાલન કરવામાં થયેલ ચૂકના પરિણામનો બોજ તૃતીય પક્ષ, એટલે કે કંપની, પર મૂકે છે, જ્યારે કંપનીની કોઈપણ રીતે ચૂક નથી, અને આવી જોગવાઈ સ્પષ્ટપણે અયોગ્ય છે. આ રજૂઆતના સમર્થનમાં, વિદ્વાન વકીલે નીચેના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના માનનીય ચુકાદા પર આધાર મૂક્યો:

મુરારીલાલ ઝુન્ઝુનવાલા વિ. બિહાર રાજ્ય અને અન્ય, ૧૯૯૧ સપ્લિ. (૨) એસ.સી.સી. ૬૪૭ માં અહેવાલિત, જેમાં માનનીય

સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે અપીલકર્તાને કોઈ પણ રીતે દોષારોપિત કરી શકાય તેમ નથી, કારણ કે તેણે કાયદા હેઠળ તેની તરફથી શક્ય તે બધું કર્યું હતું

અને પોતાની કાયદેસરની ફરજો બજાવવામાં થયેલી નિષ્ફળતા બદલ લાઈસન્સિંગ ઓથોરિટી જ દોષારોપણને પાત્ર હતી.

૧૪.૮. વિધાવાન વકીલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે પક્ષકારો વચ્ચે થયેલા કરાર તથા રદ કરાયેલા અધિનિયમના ભાગ ૭ (જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪) ની લાગુ પડતાને ધ્યાનમાં લેતાં, કંપનીને રાજ્યને જમીન ફાળવવા માટે બાધ્ય કરવાની હક હતી અને રાજ્ય ઉપર કંપનીના હેતુઓ માટે જમીન ઉપલબ્ધ કરાવવાની અનુરૂપ જવાબદારી હતી; અને પશ્ચાત્ પ્રભાવથી મર્યાદા અવધિ લાદવામાં આવતા આ હકનો અંત લાવવામાં આવ્યો છે, તેથી ઉક્ત જોગવાઈ અયોગ્ય અને અમાન્ય છે. આ સંદર્ભમાં, અરજદારોના વિધાવાન વકીલે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના એમ.પી.સ્ટીલ કોર્પોરેશન વિ. કમિશનર ઑફ સેન્ટ્રલ એક્સરસાઈઝ, અહેવાલિત (૨૦૧૫) ૭ એસ.સી.સી. ૫૮, ના કેસમાં આપેલ નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો. ઉક્ત ચુકાદામાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે મર્યાદાની અવધિઓ પ્રક્રિયાત્મક સ્વરૂપની હોય છે અને સામાન્ય રીતે તેનો પશ્ચાત્ પ્રભાવથી અમલ થાય, પરંતુ તે અમુક અપવાદોને આધીન છે.

ઉક્ત ચુકાદાના અનુચ્છેદ ૫૪ અને ૫૫ નીચે મુજબ છે:

“૫૪. આ સ્થાપિત કાનૂન છે કે મર્યાદાકાળની અવધિઓ પ્રક્રિયાત્મક સ્વભાવની હોય છે અને સામાન્ય રીતે પૂર્વલક્ષી રીતે લાગુ કરવામાં આવે છે. તેમ છતાં, આ એક ઉપબંધના આધીન છે. ન્યૂ ઇન્ડિયા ઇન્શ્યોરન્સ કો. લિ. વિ. શાંતિ મિશ્રા, (૧૯૭૫) ૨ એસ.સી.સી. ૮૪૦ માં, આ અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ નોંધ્યો હતો:

પ. કલમ ૧૧૦-એ અને ૧૧૦-એફની સાદી ભાષા પરથી એવો અભિપ્રાય સ્વીકારવામાં કોઈ મુશ્કેલી હોવી જોઈએ નહીં કે કાયદામાં થયેલો ફેરફાર માત્ર મંચનો ફેરફાર હતો, અર્થાત્ તે માત્ર પ્રક્રિયાત્મક કાયદા અથવા ઉપચારાત્મક કાયદામાં ફેરફાર હતો, મૂળભૂત કાયદામાં નહીં. આ સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે આવા પ્રકારનો કાયદાનો ફેરફાર પૂર્વપ્રભાવી રીતે અમલમાં આવે છે અને વ્યક્તિએ નવા મંચનો આશરો લેવો પડે છે, ભલે તેનું કારણ-એ-દાવો અથવા કાર્યવાહીનો અધિકાર મંચમાં થયેલા ફેરફાર પહેલાં જ ઉત્પન્ન થયો હોય. તેને કાર્યવાહીના અધિકારરૂપે પ્રાપ્ત અધિકાર હશે, પરંતુ મંચ બાબત પ્રાપ્ત અધિકાર નહીં હોય. જો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું હોય કે નવો મંચ માત્ર મંચની રચના પછી ઉત્પન્ન થયેલા કારણ-એ-દાવાઓ માટે જ ઉપલબ્ધ રહેશે, તો કાયદાની પૂર્વપ્રભાવી અસર નાબૂદ થાય છે. અન્યથા, સામાન્ય નિયમ એ છે કે તેને પૂર્વપ્રભાવી માનવો.

પપ. મોટર વાહન અધિનિયમની કલમ ૧૧૦એ હેઠળ ઉદ્ભવેલા પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું (શાંતિ મિશ્રા પ્રકરણ, એસ.સી.સી. પૃ. ૮૪૬, પરિષેદ ૭):

“૭.....”(૧) કલમ ૧૧૦-એ હેઠળ અરજી દાખલ કરવા માટેનો સમય ટ્રિબ્યુનલની રચના પહેલાં ચાલુ થયો નહોતો. દાવો દાખલ કરવા માટેનો સમય ચાલુ થયો હતો, પરંતુ તે પૂર્ણ થાય તે પહેલાં મંચમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હતો. અને બદલાયેલા મંચના હેતુ માટે, નવા મંચ સમક્ષ જવાનો ઉપાય

ઉપલબ્ધ કરવામાં આવે તે પહેલાં સમય ચાલુ થયો હોવાનું માનવામાં આવી શકતું નથી.

(૨) ભલેને સામાન્ય રીતે મર્યાદાનો કાયદો પ્રક્રિયાત્મક કાયદો હોવાનું માનવામાં આવ્યું હોય, તો પણ આ સિદ્ધાંતના અપવાદો છે. સામાન્ય રીતે કાર્યવાહીનો પ્રારંભ જે તારીખે થાય છે તે તારીખે અમલમાં રહેલો મર્યાદાનો કાયદો તે કાર્યવાહી પર શાસન કરે છે. પરંતુ આ સિદ્ધાંતના કેટલાક અપવાદો છે. વધુ દીર્ઘ અવધિ આપતો નવો મર્યાદાનો કાયદો મૃત ઉપચારને પુનર્જીવિત કરી શકતો નથી. તેમજ, મર્યાદાની ઓછી અવધિ નક્કી કરીને, પહેલેથી પ્રાપ્ત થયેલા કાર્યવાહી કરવાના અધિકારને અચાનક સમાપ્ત પણ કરી શકતો નથી.”

૧૪.૯. વિદ્વાન વકીલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે ખાનગી કંપનીઓ માટે જમીનના અધિગ્રહણ સંબંધિત જોગવાઈઓ જૂના અને નવા અધિનિયમો હેઠળ સમાન નથી અને નવા અધિનિયમમાં દાખલ કરવામાં આવેલી જમીનધારકોની ૮૦% સંમતિની જોગવાઈને ધ્યાનમાં લેતા, પડકારાયેલ જોગવાઈ હેઠળ કલ્પાયેલ જમીનનું પુનઃઅધિગ્રહણ હવે નિશ્ચિત કે સ્પષ્ટ રહ્યું નથી અને જૂના અધિનિયમ હેઠળ અધિગ્રહિત થયેલા જમીનના ખંડમાંથી, જેનો કબજો કંપનીને સોંપવામાં આવ્યો છે, જમીનના નાના ટુકડાઓ બહાર રાખવાથી કંપનીનો સમગ્ર પ્રકલ્પ જોખમમાં મુકાઈ જશે. રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે પડકારાયેલ જોગવાઈ થોડાક વ્યક્તિઓના લાભ માટે જાહેર હિતના વિરુદ્ધ કાર્ય કરે છે અને તેને વાજબી તરીકે સમર્થિત કરી શકાતી નથી તથા તે મનસ્વી છે. રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે કંપની

માટે જમીનનું અધિગ્રહણ પણ જાહેર હિતમાં છે અને અધિગ્રહણ લુપ્ત થવાથી અતિ અલ્પ ટકા લોકો લાભાન્વિત થાય છે, જેના પરિણામે ઉદ્યોગના ભોગે અચાનક ખાનગી લાભ પ્રાપ્ત થાય છે, જે વાજબી નથી.

૧૪.૧૦. વિદ્વાન વકીલ દ્વારા આ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે રાજ્યએ વિવાદિત જોગવાઈની ચુકિતચુકતતા સ્થાપિત કરવાનો, જે તેનો કર્તવ્ય છે, એવો ભાર ઉતાર્યો નથી. આ દલીલના સમર્થનમાં, વિદ્વાન વકીલે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો અદાલતે પીયરલેસ જનરલ ફાઈનાન્સ અને ના કેસમાં ઇન્વેસ્ટમેન્ટ કો.લિ. વિ. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, જેનો અહેવાલ (૧૯૯૨) ૨ એસ.સી.સી. ૩૪૩ માં પ્રકાશિત થયો છે. ભારતના સંવિધાનની કલમ ૧૯(૬) હેઠળ પ્રતિબંધની વાજબીતા અંગે વિચાર કરતી વખતે, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે પરિચ્છેદ ૪૭ થી ૫૧ માં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે:

“૪૭. વડી અદાલતે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) અને ૧૪ના વિરુદ્ધ, અધિકારપાર હોવાનું જાહેર કરતાં પરિચ્છેદ ૬ અને ૧૨ને રદ ગણાવ્યા અને એમ ઠરાવ્યું કે, ભલે નિર્દેશો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં આર.એન.બી.સી. દ્વારા કોઈ પણ યોજના અથવા ગોઠવણ હેઠળ ફાળો અથવા સબ્સિડી રૂપે એકમુષ્ટ કે હતામાં કોઈપણ થાપણ સ્વીકારવાના વ્યવસાયને પ્રતિબંધિત કરતા નથી, છતાં વાસ્તવમાં તે નિર્દેશોની અમલવારી હાલના વ્યવસાયને

અવરોધે છે અને ભવિષ્યમાં આવી કંપનીઓ અસ્તિત્વમાં આવે તે પણ પ્રતિબંધિત કરે છે. જેમ જોવામાં આવ્યું છે તેમ, આ નિર્દેશોનો જાહેર હેતુ થાપણદારોને મુદત પૂર્ણ થતાં ચૂકવવાપાત્ર રકમો વ્યાજ, બોનસ, પ્રીમિયમ અથવા થાપણદારોને પ્રાપ્ત થયેલા અથવા ચૂકવવાપાત્ર અન્ય કોઈ લાભ સાથે પરત મળે તે સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. તે હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે દરેક આર.એન.બી.સી.ને નિશ્ચિત થાપણમાં રકમ મૂકવાની અને મૂકેલી જાળવી રાખવાની તથા બોજમુક્ત માન્ય પ્રતિભૂતિઓમાં રોકાણ કરવાની અને તે રોકાણ જાળવી રાખવાની ફરજ પાડવામાં આવી છે; એવી રકમ દરેક અર્ધવર્ષના અંતે થાપણદારો પ્રત્યેની કુલ જવાબદારીની એકંદર રકમ કરતાં ઓછી ન હોવી જોઈએ, ભલે તેવી રકમ ચૂકવવાપાત્ર બની હોય કે ન બની હોય. આ રીતે હેતુ એવો છે કે આર.એન.બી.સી. દ્વારા નાણાંનો અન્ય કોઈ રીતે ઉપયોગ થતો અટકાવવામાં આવે, જે થાપણદારોના હિતને હાનિકારક સાબિત થાય.

૪૮. પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે પરિચ્છેદ ૬ અને ૧૨ બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) અને ૧૪ ના પરિધિબાહ્ય છે કે કેમ. અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) બધા નાગરિકોને કોઈપણ વ્યવસાય, ધંધો અથવા વાણિજ્ય ચલાવવાના મૂળભૂત

અધિકારો આપે છે. તેની ઉપકલમ ૬ રાજ્યને સામાન્ય જનહિતમાં, ઉલ્લેખિત અધિકારોના ઉપભોગ પર વાજબી પ્રતિબંધો લાદતો કોઈપણ કાયદો બનાવવાની સત્તા આપે છે. જ્યાં ક્યાં કોઈ વિધાનને મૂળભૂત અધિકારોના ભંગરૂપ હોવાનું કહી પડકારવામાં આવે છે, ત્યાં મૂળભૂત અધિકારો ઉપર તેના વાસ્તવિક પ્રભાવ અથવા અમલને પ્રાથમિક મહત્વ હોય છે. નાગરિકના બંધારણીય અધિકારો પર ધીમે ધીમે અથવા ગુપ્ત રીતે થતી કોઈપણ અતિક્રમણ સામે તેમનું રક્ષણ કરવા જાગૃત રહેવું અદાલતનું કર્તવ્ય છે. જ્યારે કોઈ કાયદાએ મૂળભૂત અધિકારો પર પ્રતિબંધો લાદ્યા હોય, ત્યારે અદાલતે વિધાનના માત્ર બાહ્ય દેખાવથી ભ્રમિત થયા વિના, તેના તત્ત્વનું પરીક્ષણ કરવાનું રહે છે. વિધાનમંડળ પરોક્ષ પદ્ધતિ અપનાવી બંધારણીય આજ્ઞાનું અવમાનન કરી શકતું નથી. અદાલતે માત્ર કાયદાના હેતુનો જ નહીં, પરંતુ તે હેતુ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે અથવા તેનો અમલ કેવી રીતે કરાવવાનો છે, તે સાધનોનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. વિધાનનો હેતુ, વિધાનની માન્યતા અંગે, નિર્ણાયક નથી. તેનો અર્થ એવો નથી કે કાયદાની બંધારણીયતા તે વાસ્તવમાં કેવી રીતે અમલમાં મૂકાયો છે અથવા કેવી રીતે કાર્યાન્વિત થયો છે, અથવા જેઓ તેના અમલીકરણ માટે જવાબદાર છે તેઓ દ્વારા કદાચ કેવી રીતે અમલમાં મૂકાયો હોત અથવા કાર્યાન્વિત થયો હોત, તે સંદર્ભે નક્કી કરવામાં આવશે. અદાલત નિયમનની પ્રજ્ઞા, આવશ્યકતા અથવા ઈચ્છનીયતાને પ્રશ્નમાં મૂકી શકતી નથી. રાજ્ય જનતાને મૂળભૂત દુષ્પરિણામથી બચાવવા માટે મૂળભૂત અધિકારના ઉપભોગનું

નિયમન કરી શકે છે. આવા દુષ્પરિણામનું અસ્તિત્વ તેમજ તેને અટકાવવા અપનાવવામાં આવેલા ઉપાયો, વિધાનમંડળના નિર્ણયક્ષેત્રના વિષયો છે. પરંતુ અદાલતને આ વિચારવાનો અધિકાર છે કે નિયમનનો દરજ્જો અને રીત આવશ્યકતા કરતાં અતિરિક્ત છે કે કેમ અથવા તે મનમાની રીતે લાદવામાં આવ્યા છે કે કેમ. અદાલતે જોવું રહે છે કે અપનાવવામાં આવેલું પગલું સત્તાધિકારીએ વાપરેલી સત્તા સાથે સંબંધિત અથવા યોગ્ય છે કે કેમ, અથવા તેણે સામાજિક વિધાનની મર્યાદાઓ વટાવી દીધી છે કે કેમ. નાની નાની ઘૂસણખોરીઓ મોટી ઘૂસણખોરીઓ તરફ દોરી શકે છે અને અંતે પરોક્ષ પદ્ધતિથી અધિકારના સંપૂર્ણ પ્રતિબંધમાં પરિણમી શકે છે. જો તે સીધો ભંગ કરે છે અથવા મૂળભૂત અધિકારને નોંધપાત્ર અને અનિવાર્ય રીતે અસર કરે છે, તો તે અબંધારણીય બને છે; પરંતુ જ્યાં અસર માત્ર દૂરથી સંભવિત અથવા આનુષંગિક હોય ત્યાં એમ નહીં. અદાલતે વિધાનના સાચા સ્વરૂપ અને સ્વભાવનો પત્તો મેળવવા માટે તેના રૂપ અને દેખાવના આવરણને ઉઠાવવું જ જોઈએ, અને મૂળભૂત અધિકારની અસરકારકતા જળવાઈ રહે તે માટે દરેક પ્રયત્ન થવો જોઈએ, તથા વિધાનમંડળને અમર્યાદિત સત્તા સોંપવામાં આવેલી નથી. તેથી અદાલતે હંમેશા ધીમે ધીમે થતા અતિક્રમણો સામે સાવચેત રહેવું અને અધિકારના સંપૂર્ણ વિનાશની તે હદ સુધી કોઈ પ્રતિબંધ પહોંચે, તત્ક્ષણે તેને અમાન્ય ઠરાવવો જોઈએ.

૪૯. તેમ છતાં, દરેક કાયદાની બંધારણીય માન્યતાનો અનુમાન રહેલો હોય છે અને તેની માન્યતા કૃત્રિમ માપદંડો દ્વારા નક્કી કરવી નથી. વિધાનમંડળે વાસ્તવમાં અને હકીકતમાં શું કર્યું છે તે જાણવા માટે અદાલતે કાયદાકીય ઉપબંધના તત્ત્વનું કેટલીક કડકતાથી પરિક્ષણ કરવું પડે છે. માત્ર કાયદાની હાજરીથી અદાલત અતિશય પ્રભાવિત થવાની નથી. કાયદાની વાજબીપણાની નિર્ધારણા કરતી વખતે અદાલત અવશ્ય એ પ્રશ્ન પૂછશે કે શું એવો ઉપાય અથવા યોજના ન્યાયસંગત, નિષ્પક્ષ, વાજબી અને યોગ્ય છે કે પછી તે અવાજબી, અનાવશ્યક અને મનસ્વી રીતે બંધારણના ભાગ ૩ માં બાંધધરાયેલ અધિકારના પ્રયોગમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે.

૫૦. એકવાર એવું સ્થાપિત થઈ જાય કે કાયદો પ્રથમદષ્ટિએ અસંવિધાનિક છે, ત્યારે રાજ્યએ સ્થાપિત કરવાનું રહે છે કે લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધો વાજબી છે, અને અદાલતે અપનાવવાનો હેતુલક્ષી પરીક્ષણ એ છે કે એવો પ્રતિબંધ અધિકૃત હેતુ સાથે વાજબી સંબંધ ધરાવે છે કે નહીં, અથવા ભાગ ૩ માં કલ્પાયેલ કોઈપણ અપવાદોના આડમાં મનસ્વી અતિક્રમણ છે કે નહીં. વાજબીપણું પ્રતિબંધ લાદવાની આવશ્યકતા સાથે સંબંધિત છે; તે હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે અપનાવવામાં આવેલા સાધનો તેમજ તે હેતુ માટે અપનાવવાની પ્રક્રિયા સાથે પણ સંબંધિત છે.

૫૧. અદાલતે પડકારાયેલ જોગવાઈમાં અભિપ્રેત જાહેર હિત અને વ્યક્તિના અધિકાર વચ્ચે નાજુક સંતુલન જાળવવાનું રહે છે; તેની જે હકભંગ થયાની વાત

કરવામાં આવે છે તે અધિકારનું સ્વરૂપ; પડકારાયેલ પ્રતિબંધનો આધારીત હેતુ; તેની દ્વારા દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ અનિષ્ટનું વ્યાપ અને તાત્કાલિકતા; લાદવામાં આવેલ પ્રતિબંધની અસંગતતા; તે સમયે પ્રચલિત પરિસ્થિતિઓ; આસપાસની પરિસ્થિતિઓ; કાયદો જે વિશાળ જાહેર હિત સિદ્ધ કરવા માંગે છે તે તથા હેતુ માટે સંબંધિત અન્ય તમામ પ્રાસંગિક પરિબલોને ધ્યાનમાં લેવાના રહે છે. પડકારાયેલ પ્રતિબંધની યુક્તિસંગતતા શોધવા માટે આ તમામ પરિબલો વિચારક્ષેત્રમાં આવવા જોઈએ. અદાલત દરેક કેસમાં પરસ્પર સંઘર્ષિત એવા બે જાહેર અથવા ખાનગી હિતોમાંથી કયું હિત વધુ રક્ષણની માંગ કરે છે તે તોળે છે અને જો તે એમ નિષ્કર્ષે કે લાદવામાં આવેલ પ્રતિબંધ યોગ્ય, ન્યાયસંગત અને યુક્તિસંગત છે, તો તે પ્રતિબંધને માન્ય રાખશે. જે પ્રતિબંધ કાયદાના હેતુને સિદ્ધ કરવા માટે સંબંધિત ન હોય અથવા મનસ્વી હોય અથવા પોતાની મર્યાદા બહારનો હોય, એવો પ્રતિબંધ અદાલત માન્ય રાખશે નહીં.”

૧૪.૧૧. અરજદારો તરફથી વિદ્વાન વકીલ દ્વારા વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે પ્રશ્નાધીન જોગવાઈ રાજ્ય દ્વારા પોતાની જ જરૂરીયાતો માટે જમીનના અધિગ્રહણ અને કંપનીઓ માટે જમીનના અધિગ્રહણ વચ્ચે કોઈ ભેદ કરતી નથી, જ્યારે તે બાબતોનું સ્વતંત્ર રીતે સ્પષ્ટપણે નિરાકરણ નીચે મુજબ કરવામાં આવ્યું છે ૨૬ થયેલ અધિનિયમ. લાભાર્થી કંપનીઓના અધિકારો અને જવાબદારીઓ માટે સ્પષ્ટ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે, તેમજ ૨૬ થયેલ અધિનિયમના ભાગ ૭ હેઠળ રાજ્યની જવાબદારીઓ માટે પણ તેવી જ જોગવાઈ

કરવામાં આવી છે. ભાગ-૨૬ થયેલ અધિનિયમની ૭ મુજબ, રાજ્ય સંપાદન પૂર્ણ કરવા માટે બાધ્ય છે. ૨૬ થયેલ અધિનિયમની કલમ ૪૮ રાજ્યને તેના સંપૂર્ણ વિવેકાધિકારથી કોઈ કંપની માટેનું સંપાદન ત્યજી દેવાનો અધિકાર આપતી નથી અને વાંધો ઉઠાવવા બાબતે લાભાર્થીનું સ્થાન અમરનાથ આશ્રમ ટ્રસ્ટ સોસાયટી અને અન્ય વિ. ગવર્નર ઓફ યુ.પી. અને અન્ય, અહેવાલિત (૧૯૯૮) ૧ એસ.સી.સી. ૫૯૧ ના કેસમાં માન્ય રાખવામાં આવ્યું છે, જેમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે સંપાદનમાંથી પીછેહઠ કરવાની સરકારની વિવેકસત્તા સંપૂર્ણ નથી; તેનો ઉપયોગ દુર્ભાવનાપૂર્વક અને મનસ્વી રીતે કરવામાં આવ્યો હોવાનું કારણ દર્શાવી તેને પડકારી શકાય છે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે બે પ્રકારની કાર્યવાહીને સમકક્ષ ગણાવી શકાય નહીં અને તેના ઉપર એકસરખા પરિણામો લાદી શકાય નહીં. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે જમીનધારકોને એવા બે વર્ગોમાં વહેંચવા, કે જેમને વળતર મળી ગયું છે અને આંકથી ૫ વર્ષના અંદર જમીનનો કબજો લેવામાં આવ્યો છે, અને એવા અન્ય જેમાં આ બંનેમાંથી કોઈ એક પરિસ્થિતિ અધૂરી રહી છે, તે સંપૂર્ણપણે આકસ્મિક પરિસ્થિતિઓ અને સંજોગવશાત ઉપર આધારિત છે. ૨૬ થયેલ અધિનિયમ મુજબ નિર્ધારિત અવધિમાં કબજો લેવા રાજ્ય ઉપર કોઈ વૈધાનિક ફરજના અભાવે, તે સંપૂર્ણપણે રાજ્યના વિવેકાધિકાર પર નિર્ભર રહે છે; તેથી, તે વર્ગીકરણ માટે માન્ય આધાર બની શકતું નથી. એવી રજૂઆત

કરવામાં આવે છે કે આ વર્ગની અંદર પણ વ્યક્તિઓ સમાન સ્થિતિમાં ન હોઈ શકે.

૧૪.૧૨. શીખેલ વકીલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે જોગવાઈમાંથી તેમજ ૨૦૧૩ના અધિનિયમના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે તેમ, હેતુ એ છે કે જૂના અધિનિયમ હેઠળની અપૂર્ણ સંપાદનની બાબતોમાં, શક્ય તેટલી હદ સુધી, ૨૦૧૩ના અધિનિયમની હિતકારી જોગવાઈઓનો લાભ સુનિશ્ચિત કરવામાં આવે. તેમના અનુસાર, સંઘ દ્વારા દલીલ કરવામાં આવેલ અલગ અને વિશિષ્ટ હેતુ, ભલે તે હેતુઓ અને કારણોના નિવેદન હેઠળ વ્યક્ત કરાયેલ હેતુ ન હોય અને ન તો પડકારવામાં આવેલી જોગવાઈમાંથી કે સમગ્રપણે વાંચવામાં આવેલા નવા અધિનિયમમાંથી સ્પષ્ટપણે જાણી શકાય તેવો હોય, તેમ છતાં તે સુનિશ્ચિત કરે છે કે જો જમીન ખરેખર જાહેર હેતુ માટે આવશ્યક ન હોય તો જમીનધારકને તેની જમીનથી વંચિત ન કરવામાં આવે. શીખેલ વકીલે સૂરજમુલ નાગરમુલ વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર અને અન્ય કેસના નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો, જે (૨૦૧૫) ૧૦ એસસીસી ૨૭૦ માં અહેવાલિત છે, જેમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે વિષયવસ્તુરૂપ જમીનો સંબંધિત સંપાદન કાર્યવાહી લુપ્ત થઈ ગઈ છે અને રાજ્યને કાયદા અનુસાર નવી સંપાદન કાર્યવાહી શરૂ કરવા અથવા તેને ઉપલબ્ધ અન્ય કોઈ કાર્યવાહી કરવા આદેશ આપવામાં આવ્યો હતો. શીખેલ વકીલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે જોગવાઈનું એવું અર્થઘટન કરી શકાય નહીં કે તે સંપાદન યોગ્ય સમયમર્યાદામાં પૂર્ણ ન કરવા બાબતે સરકારની ઉદાસીનતા

બદલ તેને દંડિત કરવાની સ્વરૂપની રીતે સંપાદન લુપ્ત થવાનું પરિણામ લાદે, તેનાથી જાહેર હેતુને ભોગવવી પડે તેવી હાનિનું ધ્યાન રાખ્યા વિના, ખાસ કરીને કારણ કે સંબંધિત સમયે જૂના અધિનિયમ હેઠળ આવી કોઈ ફરજ અથવા આવું પરિણામ લાદવામાં આવ્યું ન હતું અને ૨૦૧૩ના અધિનિયમ હેઠળના સંપાદન માટે પણ આવી કોઈ ફરજ અથવા આવું પરિણામ કલ્પિત નથી

૧૪.૧૩. અરજદારો તરફથી વિદ્વાન વકીલ દ્વારા વધુમાં એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે જમીનધારકોના બહુમતી હિસ્સાએ તેમની જમીનોનો કબજો પહેલેથી જ સોંપી દીધો છે અને સંપાદિત જમીનોમાંથી ૮૫% જમીનનો કબજો અરજદાર કંપનીને પહેલેથી જ સોંપવામાં આવી ગયો છે તથા બાકીના જમીનધારકોએ કંપની દ્વારા રાજ્ય સરકાર પાસે પહેલેથી જ જમા કરાવવામાં આવેલ વળતર સ્વીકારવાનું પસંદ કર્યું નથી અને તેઓ તેમની જમીનોનો કબજો યથાવત્ રાખી રહ્યા છે. આવા જમીનધારકોને તેમની જમીનધારણીઓ અંગે સંપાદન લુપ્ત થયાનો દાવો કરવાનો હક નહીં રહે, ખાસ કરીને કેન્દ્રિય અધિનિયમમાં ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા ગુજરાત અધિનિયમ નં. ૧૨/૨૦૧૬ મારફતે કરાયેલ સુધારાને ધ્યાનમાં લેતા.

૧૪.૧૪. અરજદાર પક્ષના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા એ પણ રજૂ કરવામાં આવે છે કે આક્ષેપિત જોગવાઈ એકલ જમીનધારણના અધિગ્રહણ અને એ જ જાહેર હેતુ માટે અનેક જમીનધારણોના અધિગ્રહણ વચ્ચે કોઈ ભેદ કરતી નથી. જમીનધારકોની અત્યંત નાની અલ્પમતીના એવા કિસ્સાઓમાં, જેઓને વળતર ચૂકવવામાં

આવ્યું નથી અથવા જેઓએ વળતર સ્વીકારવાનું પસંદ કર્યું નથી, તેઓ અધિગ્રહણ લોપ પામવાનું હકદાર બને છે અને તે દ્વારા ૨૦૧૩ ના અધિનિયમના લાભો મેળવે છે, જોકે તેઓ બહુમતી જેટલી જ સમાન પરિસ્થિતિમાં આવેલાં છે. પરંતુક વિરુદ્ધ આશય દર્શાવે છે કે આ રીતે અલ્પમતીને અયોગ્ય રીતે લાભાન્વિત કરવી નથી અને ફક્ત ત્યાં જ, જ્યાં જમીનધારણોની બહુમતીમાં વળતર જમીનધારકોના ખાતામાં જમા કરવામાં આવ્યું નથી, ત્યાં જ સૌને ૨૦૧૩ ના અધિનિયમ હેઠળ વધારાના વળતરના લાભો મેળવવાનો હક રહેશે. જાહેર હેતુ માટે જરૂરી જમીનનું અધિગ્રહણ થવું જોઈએ નહીં તે બીજા ઉદ્દેશ્યના સંબંધમાં, જમીનધારકોની અલ્પમતી, જેઓના કિસ્સામાં કબજો લેવામાં આવ્યો નથી, તેઓ આ આધાર પર અધિગ્રહણ લોપ પામવાનું હક ધરાવશે કે તેમની જમીન જાહેર હેતુ માટે જરૂરી નથી, જોકે જાહેર હેતુ હંમેશાં સમગ્ર જમીન સાથે સંબંધિત હોય છે અને બહુમતી જમીનધારણામાં કબજો લેવામાં આવ્યો છે તથા તે જમીન હકીકતમાં ઉપયોગમાં મૂકાઈ પણ ગઈ હોઈ શકે છે. આથી સમાન પરિસ્થિતિમાં આવેલા જમીનધારકોનો (જેઓની જમીનો સમગ્રરૂપે જાહેર હેતુ માટેના એક જ અધિગ્રહણનો ભાગ હતી) કૃત્રિમ વર્ગ ઊભો થાય છે, કારણ કે જાહેર હેતુને જમીનના ખંડો સંદર્ભે વિખંડિત કરવામાં આવે છે અને આવા ખંડો અંગે અધિગ્રહણ લોપ પામવાની જોગવાઈ કરવામાં આવે છે. આ સંદર્ભે, અજય કૃષ્ણન શીંગલ અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય, (૧૯૯૬) ૧૦ એસ.સી.સી. ૭૨૧ માં અહેવાલિત કેસના નિર્ણય પર

આધાર રાખવામાં આવે છે. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં, પરિચ્છેદ-૬ માં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે જ્યારે અધિનિયમ હેઠળ રચાયેલ સત્તાધિકારીએ આયોજનબદ્ધ વિકાસ માટે અનેક પ્લોટો ધરાવતા વિશાળ વિસ્તારમાં આવેલી જમીનના અધિગ્રહણ માટે કાર્યવાહી આરંભી હોય, ત્યારે અંતે હાથ ધરવામાં આવનારા વિકાસ માટે નિર્ધારિત વિશિષ્ટ હેતુ માટે જરૂરી એવી ચોક્કસ જમીનની નિશ્ચિતતા કરવી એ અધિગ્રહણની કાર્યવાહી શરૂ કરવા માટે પૂર્વશરત નથી અને રાજપત્રમાં અધિનિયમની કલમ ૪(૧) હેઠળની જાહેરનામાની પ્રસિદ્ધિ તે કારણે દોષગ્રસ્ત થતી નથી.

૧૪.૧૫. અરજદારો તરફથી શીખેલ વકીલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે પ્રોજેક્ટ માટે કલ્પિત સમગ્ર જમીનની ઉપલબ્ધતા કંપનીને પોતાનો વ્યવસાય ચાલુ રાખવાના હક સાથે અવિભાજ્ય રીતે જોડાયેલી છે, ખાસ કરીને કારણ કે ઉપર વર્ણવ્યા મુજબ સળંગ વિસ્તારની અનુપલબ્ધતા એસ.ઈ.ઝેડ.ની સ્થાપના/વિસ્તરણમાં અવરોધ ઊભો કરશે.

૧૪.૧૬. વધુમાં એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે એસ.ઈ.ઝેડ. તરીકે મંજૂરી મેળવવા માટે સળંગ જમીન ઉપલબ્ધ હોવી આવશ્યક છે. આક્ષેપિત જોગવાઈના અમલથી ખાનગી માલિકીના ખિસ્સા સર્જાયા છે, જેના પરિણામે સળંગતા ખંડિત થશે અને જમીનના ખંડો માટે એસ.ઈ.ઝેડ.ની મંજૂરી મેળવવી શક્ય રહેશે નહીં. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે અન્યથા પણ, આવી રીતે લુપ્ત થવાથી પ્રકલ્પના તબક્કાવાર અમલીકરણ અને જમીનના ઉપયોગ પર

અવશ્ય અસર પડશે અને તે સંવેદનશીલ સ્વરૂપ તથા રાષ્ટ્રીય મહત્વ ધરાવતા આ પ્રકલ્પની સલામતી અને સુરક્ષા પર પ્રતિકૂળ અસર કરશે.

૧૫. શ્રી પરમજીતસિંગ પટવાલિયા, વિદ્વાન અતિરિક્ત સોલિસિટર જનરલ, શ્રી દેવાંગ વ્યાસ, વિદ્વાન સહાયક સોલિસિટર જનરલ તથા સુશ્રી તૃષા પટેલ, વિદ્વાન વકીલ, જે ૧લા સામાવાળાઈ-ભારત સંઘ માટે હાજર હતા, તેમની સાથે ઉપસ્થિત રહી, પ્રારંભમાં ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૧એ પર આધાર મૂક્યો અને રજૂઆત કરી કે વિવાદિત જોગવાઈ સંપાદન માટેનો કાયદો હોવાને કારણે, તે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અથવા અનુચ્છેદ ૧૯ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા કોઈપણ અધિકારો સાથે અસંગત છે અથવા તે અધિકારોને હરપ કરે છે અથવા મર્યાદિત કરે છે, એવા આધારે તેને પડકારવામાં આવી શકતી નથી. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી કે નિર્વિવાદ રીતે જમીનનો કબજો લેવામાં આવ્યો નથી. જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ, કલમ ૧૬ મુજબ કલેક્શનરને કબજો લેવાની સત્તા છે અને જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ની કલમ ૧૧ હેઠળ એવોર્ડ પસાર થયા પછી જ જમીન સંપૂર્ણપણે રાજ્યમાં નિર્વિવાદપણે વિલય પામે છે. વિદ્વાન અતિરિક્ત સોલિસિટર જનરલે વધુમાં રજૂઆત કરી કે તાત્કાલિકતાના કેસોમાં સત્તા પ્રદાન કરતી કલમ ૧૭(૧) પણ એ જ વિચાર દર્શાવે છે કે આવા કેસમાં પણ જમીનનો કબજો લીધા પછી જ તે સરકારમાં બોજામુક્ત રીતે વિલય પામશે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી કે સંપાદિત જમીનનો વિલય સરકારમાં ફક્ત કબજો લેવામાં આવ્યા પછી જ થશે

અને જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ની કલમ ૪૮(૧) મુજબ, એવી જમીન, જેના કબજામાં લેવામાં આવ્યો નથી, તેની સંપાદન પ્રક્રિયામાંથી સરકાર પાછી ખેંચાવાની મુક્તતા ધરાવે છે. તેથી, સંપાદનની પ્રક્રિયા કબજો લેવામાં આવ્યા પછી જ પૂર્ણ ગણાય. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી કે પ્રશ્નાધીન જમીનનો કબજો ન તો સરકારે લીધો છે અને ન તો અરજદાર કંપનીને સોંપવામાં આવ્યો છે, અને તેથી, અરજદારોને એવા કોઈ અધિકારો પ્રાપ્ત થયા નથી કે જેના આધારે તેઓ અરજીમાં માગવામાં આવેલ મુજબ ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨)ની માન્યતા અંગે ઘોષણા માગી શકે. વિદ્વાન અતિરિક્ત સોલિસિટર જનરલે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના પ્રહલાદ સિંહ અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય, અહેવાલિત (૨૦૧૧) ૫ એસ.સી.સી. ૩૮૬, ના ચુકાદા પર આધાર મૂક્યો. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં, સ્વતંત્ર સાક્ષીઓની હાજરીમાં પંચનામું તૈયાર કરીને કબજો લેવાયો હતો તે દર્શાવતાં આવશ્યક પુરાવા સરકાર તરફથી રજૂ કરવામાં નિષ્ફળતા રહેલી હોવાથી, જમીન સરકારમાં વિલય પામી ગઈ હતી એવી રાજ્યની દલીલ સ્વીકારવામાં આવી નહોતી. ઉક્ત ચુકાદાના પરિણે ૨૦ અને ૨૧ નીચે મુજબ છે: “૨૦. જો વર્તમાન કેસની તપાસ નોંધ પર લાવવામાં આવેલા તથ્યો તથા બાંદા ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટીના કેસના ચુકાદામાં સ્થાપિત સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં કરવામાં આવે, તો વડી અદાલતે નોંધેલ આ નિષ્કર્ષ અને તારણ જાળવી રાખવું શક્ય નથી કે સંપાદિત જમીન રાજ્ય સરકારમાં વિલય પામી ગઈ હતી, કારણ કે સંપાદિત જમીનનો વાસ્તવિક અને ભૌતિક કબજો

હંમેશા અપીલકર્તાઓ પાસે જ રહ્યો હતો અને સામાવાળાઓએ એવો કોઈ પુરાવો રજૂ કર્યો નથી કે સ્વતંત્ર સાક્ષીઓની હાજરીમાં પંચનામું તૈયાર કરીને કબજો લેવાયો હતો અને પંચનામા પર તેમની સહી લેવામાં આવી હતી.

૨૧. રેકૉર્ડ પર મુકવામાં આવેલી જેની નકલો છે તેવી ખાસરા ગિરદાવરી અને જામાબંદીઓનું વાંચન દર્શાવે છે કે હસ્તગત કરાયેલી જમીનનો વાસ્તવિક અને ભૌતિક કબજો હજી પણ અપીલકર્તાઓ પાસે જ છે. જામાબંદીઓ વર્ષ ૨૦૦૫-૨૦૦૬ને સંબંધિત છે. ઉત્તર હરિયાણા બિજલી વિતરણ નિગમ લિમિટેડ દ્વારા તા. ૧૦/૧૧.૨.૨૦૧૧ના રોજ જારી કરાયેલ નોટિસની નકલો અપીલકર્તા નં. ૧ – પ્રહલાદ સિંહને સંબંધિત છે અને આ, પ્રથમદ્રષ્ટ્યા, અપીલકર્તાઓના આ દાવાને સમર્થન આપે છે કે જમીનનો ભૌતિક કબજો હજી પણ તેમની પાસે જ છે.”

૧૫.૧. આ ઉપરાંત, (૧૯૯૩) ૪ એસ.સી.સી. ૩૬૯ પર ઉલ્લેખાયેલ સતેન્દ્ર પ્રસાદ જૈન વિ. યુ.પી. રાજ્ય, ના કેસમાં આવેલ ચુકાદા પર પણ આધાર મૂકવામાં આવે છે

, જેમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની કલમ ૧૭(૧) હેઠળ એકવાર જમીનનો કબજો લઈ લેવાયા પછી, સરકાર ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૪૮ હેઠળ સંપાદનમાંથી પાછી ફરી શકતી નથી. વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે આવા કેસોમાં કલમ ૧૭-એ આકર્ષિત થતી નથી, તેથી નિર્ધારિત અવધિમાં વળતરનિર્ધાર ન કરવામાં આવે

તો પણ સંપાદનની કાર્યવાહી લુપ્ત થતી નથી. ઉપરોક્ત ચુકાદાના પરિચ્છેદ-૧૪ અને ૧૫ નીચે મુજબ છે:

“૧૪. આ અદાલતના બે ચુકાદાઓ છે, જેઓની અમારે નોંધ લેવી આવશ્યક છે. રાજસ્થાન હાઉસિંગ બોર્ડ વિ. શ્રી કિશન, (૧૯૯૩) ૨ એસ.સી.સી. ૮૪ : (૧૯૯૩. એ.આઈ.આર. એસ.સી.૬બલ્યુ. ૧૧૬૩), માં એવું ધારણ કરવામાં આવ્યું હતું કે સરકાર જમીનની કબજેદારી મેળવી લીધા પછી કલમ ૪૮ હેઠળ સંપાદનમાંથી પાછી ફરી શકતી નહોતી. લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર ઓફ હિમાચલ પ્રદેશ વિ. અવિનાશ શર્મા, (૧૯૭૦) ૨ એસ.સી.સી. ૧૪૯, માં એવું ધારણ કરવામાં આવ્યું હતું કે:

"કલમ ૧૭(૧) હેઠળની અધિસૂચના અનુસાર કબજો લઈ લેવાયા પછી જમીન સરકારમાં નિહિત થાય છે અને જનરલ કલોઝિસ અધિનિયમની કલમ ૨૧ હેઠળ તે અધિસૂચના રદ કરી શકાતી નથી, તેમજ જમીન સંપાદન અધિનિયમની કલમ ૪૮ હેઠળની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને પણ તે અધિસૂચના પાછી ખેંચી શકાતી નથી. કોઈ અન્ય દૃષ્ટિકોણ સ્વીકારવામાં આવે તો રાજ્ય સરકારને સામાન્ય સત્તાનો આધાર લઈને વિશિષ્ટ જોગવાઈને બાજુ પર મૂકી દેવાની સગવડ મળી જાય. જ્યારે કલમ ૧૭(૧) હેઠળ જમીનનો કબજો લેવામાં આવે છે, ત્યારે જમીન સરકારમાં નિહિત થાય છે. એવી કોઈ જોગવાઈ નથી કે જેના દ્વારા કાયદેસર રીતે સરકારમાં નિહિત થયેલી જમીન માત્ર અધિસૂચના રદ કરવાથી મૂળ માલિકને પરત જાય.

૧૫. સામાન્ય રીતે, સરકારે અધિગ્રહણ માટે પ્રસ્તાવિત જમીનનો કબજો તે અંગે વળતરના નિર્ધારણનો એવોર્ડ કલમ ૧૧ હેઠળ કરવામાં આવ્યા પછી જ લઈ શકે. કબજો લેવાતા જ જમીન સરકારમાં નિહિત થાય છે, એટલે કે, જમીનના માલિકનો તેમાંનો હકશીર્ષક સરકારને જતો રહે છે. કલમ ૧૬ એ જ જણાવે છે. કલમ ૧૧-એની જોગવાઈઓનો હેતુ જમીનમાલિકને લાભ પહોંચાડવાનો અને કલમ ૬ની ઘોષણાની તારીખથી બે વર્ષની અંદર એવોર્ડ કરવામાં આવે તેની ખાતરી કરવાનો છે. તેથી, સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં, જ્યારે સરકાર કલમ ૬ હેઠળની ઘોષણાથી બે વર્ષની અંદર એવોર્ડ કરવામાં નિષ્ફળ જાય છે, ત્યારે જમીન હજી સરકારમાં નિહિત થયેલી હોતી નથી અને તેનું હકશીર્ષક માલિક પાસે જ રહે છે, અધિગ્રહણની કાર્યવાહી હજી લંબિત રહે છે અને કલમ ૧૧-એની જોગવાઈઓના બળે લુપ્ત થાય છે. જ્યારે તાત્કાલિકતાના કારણસર કલમ ૧૭(૧) લાગુ કરવામાં આવે છે, ત્યારે સરકાર કલમ ૧૧ હેઠળ એવોર્ડ કરવામાં આવે તે પહેલાં જ જમીનનો કબજો લઈ લે છે અને તે પછી જમીનનું હકશીર્ષક, જે સરકારમાં નિહિત થાય છે, તેમાંથી માલિક વિહોણો બને છે. કલમ ૧૭(૧) આ વાત નિર્વિવાદ શબ્દોમાં કહે છે. સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૧૭ હેઠળના અધિગ્રહણના કેસોમાં કલમ ૧૧-એનો કોઈ લાગુ પડતો નથી, કારણ કે જમીનો પહેલેથી જ સરકારમાં નિહિત થઈ ચૂકી હોય છે અને ઉક્ત અધિનિયમમાં એવી કોઈ જોગવાઈ નથી જેના દ્વારા કાયદેસર રીતે સરકારમાં નિહિત થયેલી જમીન ફરી માલિકને પરત જઈ શકે.”

૧૫.૨. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે અર્જિત કરવાની સત્તા એ સર્વોચ્ચ અધિકારની સત્તા છે અને આવી સત્તા રાજ્યસત્તાધારીને પ્રદાન કરે છે

પ્રદેશીય સર્વભૌમત્વની અંદરની ખાનગી મિલકતને જાહેર ઉપયોગ અથવા હેતુ માટે હસ્તગત કરવાની રાજ્યની સત્તા. આવી સત્તાનો પ્રયોગ અને પ્રયોગક્ષમતા જાહેર હિતમાં, જાહેર હેતુ માટે સામાન્ય કલ્યાણને ધ્યાનમાં રાખીને કરી શકાય છે. અધિનિયમના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનને ધ્યાનમાં લેતાં

૨૦૧૩, પડકારવામાં આવેલી જોગવાઈઓ વિધાનમંડળની વિવેકબુદ્ધિના માળખાની અંદર આવે છે, તેથી તેઓ મનસ્વી અને અયોગ્ય છે એવા આધાર પર તેમનો પ્રહાર કરી શકાય નહીં.

જે કેસમાં ચુકાદાના ફરરા ૪૦, ૪૧ અને ૪૨

આનંદ સિંહ અને અન્ય એક વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, જેનો અહેવાલ (૨૦૧૦) ૧૧ એસ.સી.સી. ૨૪૨ માં પ્રકાશિત થયેલો છે, સામાવાળા નં. ૧ તરફથી આધારરૂપે ઉલ્લેખ કરીને નીચે મુજબ વાંચવામાં આવ્યું:

“૪૦. 'એમિનન્ટ ડોમેન' એ પ્રભુસત્તાધારી રાજ્યનો એવો અધિકાર અથવા સત્તા છે કે જેના દ્વારા તે તેની પ્રાદેશિક પ્રભુસત્તાની સીમાઓમાં આવેલી ખાનગી મિલકતને જાહેર ઉપયોગો અથવા હેતુઓ માટે પોતાના અધિકારમાં લઈ શકે છે. તે માલિકની સંમતિ વિના જાહેર ઉપયોગો માટે મિલકત ગ્રહણ કરવા સરકારની પ્રબળ સત્તાના ઉપયોગ સમાન છે. તેના માટે કોઈ બંધારણીય માન્યતા આવશ્યક નથી; તે પ્રભુસત્તાનું એક લક્ષણ છે અને પ્રભુસત્તાધારી સરકાર માટે

આવશ્યક છે. (વર્સ એન્ડ ફ્રેઝિસ, પરમનેન્ટ એડિશન, વોલ્યુમ ૧૪, ૧૯૫૨ (વેસ્ટ પબ્લિશિંગ કો.).

૪૧. પ્રભુત્વાધિકારની સત્તા, જે સરકારમાં સ્વભાવતઃ નિહિત હોય છે, તે જાહેર હિત, સામાન્ય કલ્યાણ અને જાહેર હેતુ માટે પ્રયોગમાં મુકાઈ શકે છે. રાજ્ય દ્વારા જાહેર હિતમાં અથવા જાહેર હેતુ માટે ખાનગી મિલકતનું અધિગ્રહણ કરવું એ પ્રભુત્વાધિકારના અધિકારના અમલીકરણ સિવાય બીજું કંઈ નથી. ભારતમાં, આ અધિનિયમ જાહેર હેતુ માટે નિર્દિષ્ટ મિલકતના અધિગ્રહણ માટે સીધી જ જોગવાઈ કરે છે. મિલકતનો અધિકાર હવે મૂળભૂત અધિકાર રહ્યો નથી, તેમ છતાં બંધારણનો અનુચ્છેદ ૩૦૦અ એવો આદેશ આપે છે કે કાયદાની સત્તા વિના કોઈપણ વ્યક્તિને તેની મિલકતથી વંચિત કરી શકાય નહિ. અધિનિયમની કલમ ૫અ વ્યક્તિને એક મૂલ્યવાન અધિકાર અર્પે છે તે અંગે કોઈ શંકાને સ્થાન નથી. હકીકતમાં, આ અદાલતે વારંવાર પુનરોચ્ચાર કર્યો છે કે કલમ ૫અ તે વ્યક્તિના હિતમાં એક મહત્વપૂર્ણ અધિકાર અર્પે છે, જેના જમીનના અધિગ્રહણનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

૪૨. જ્યારે સરકાર જાહેર હેતુ માટે કોઈ નિશ્ચિત મિલકતનું ફરજિયાત અધિગ્રહણ કરવા આગળ વધે છે, ત્યારે માલિક અથવા મિલકતમાં હિત ધરાવતા વ્યક્તિને રહેલો એકમાત્ર અધિકાર એ છે કે તે અધિનિયમની કલમ ૫અ હેઠળ નિર્ધારિત અવધિમાં પોતાની આક્ષેપો રજૂ કરે અને દર્શાવેલ જાહેર હેતુ માટે તે જમીન અનુકૂળ ન હોવા જેવા કારણો, આવા સ્વાધીનકરણથી તેને થનાર ગંભીર

કઠિનાઈ, જાહેર હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે વૈકલ્પિક જમીનની ઉપલબ્ધતા વગેરે રજૂ કરીને રાજ્ય સત્તાધિકારીઓને તે નિશ્ચિત જમીનનું અધિગ્રહણ છોડી દેવા પ્રેરિત કરે. ઉપરાંત, પ્રસ્તાવિત અધિગ્રહણ સામે આક્ષેપો નોંધાવવા માલિક અથવા હિતધારક વ્યક્તિને આપવામાં આવેલ અધિકાર માત્ર મહત્વપૂર્ણ અને મૂલ્યવાન અધિકાર જ નથી, પરંતુ તે ફરજિયાત અધિગ્રહણ અંગેની જોગવાઈને ન્યાયસંગત તથા પ્રાકૃતિક ન્યાયના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો સાથે સુસંગત પણ બનાવે છે. ”

૧૫.૩. માનનીયના ચુકાદા ઉપર પણ આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે

લક્ષ્મણ લાલ (મૃત) દ્વારા ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલત

એલ.આર.એસ. અને અન્ય એક વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય અને અન્ય, જેનો ઉલ્લેખ (૨૦૧૩) ૩ એસ.સી.સી. ૭૬૪ માં નોંધાયેલ છે, જેમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે

અદાલતે સર્વોચ્ચ અધિકાર ક્ષેત્રના સિદ્ધાંતની ચર્ચા કરી છે.

૧૫.૪. વધુમાં માનનીયના નિર્ણય પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે

કે.ટી. પ્લાન્ટેશન પ્રાઇવેટ લિમિટેડ અને અન્ય વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, જેનો અહેવાલ (૨૦૧૧) ૮ એસ.સી.સી. ૧ માં પ્રકાશિત થયો છે, તે કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે આ દલીલના સમર્થનમાં જણાવ્યું છે કે કોઈ વિધિ ન્યાયસંગત, વાજબી અને સમચિત નથી, એ માત્ર કારણસર તેવી વિધિને રદ કરવાની જમીન બની શકતી નથી. વધુમાં, આ રજૂઆત કરતાં કે ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) વાજબી અને માન્ય છે અને ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ

ખાતરી આપેલા હકોનું ભંગ કરે છે એ આધારે તેને રદ કરી શકાતી નથી, વિદ્વાન વકીલે સુબ્રમણિયન સ્વામી વિ. ડિરેક્ટર, સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન અને અન્ય, જેનો અહેવાલ (૨૦૧૪) ૮ એસ.સી.સી. ૬૮૨ માં પ્રકાશિત થયો છે, તે કેસમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો હતો, જેમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે વિધાન પર અનુચ્છેદ ૧૪ ના લાગુ પડતા પરિમાણ અને વિધાનને અમાન્ય ઠેરવવાના પ્રશ્નનો વિચાર કર્યો હતો. જણાવાયેલા ચુકાદાના પરિચ્છેદ-૪૯ નીચે મુજબ છે:

અદાલતનો અભિગમ ૪૯. જ્યાં વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કાયદાની બંધારણીય માન્યતાને પડકારવામાં આવે છે, ત્યાં અદાલતે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે કોઈ કાયદા અંગે હંમેશા બંધારણીયતાનો અનુમાન રહેલો હોય છે, અને બંધારણીય સિદ્ધાંતોના સ્પષ્ટ ઉદ્દેશનું પ્રદર્શન કરવું આવશ્યક છે. વિધાન પ્રક્રિયાનો મૂળભૂત સ્વભાવ અને તેનું મહત્વ અદાલત દ્વારા માન્ય થવું જરૂરી છે અને વિધાન પ્રક્રિયા પ્રત્યે યોગ્ય માન તથા અવલંબ અપાવવો જોઈએ. જ્યાં કોઈ કાયદાને અભિબંધારણીય તથા બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉદ્દેશન કરનાર તરીકે પડકારવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે, ત્યાં અદાલતે કાયદાને અમાન્ય ઠરાવવાના સંદર્ભમાં અનુચ્છેદ ૧૪ની લાગુ પડતાને સંબંધિત સિદ્ધાંતો પોતાની સમક્ષ સ્મરણમાં રાખવા જોઈએ. કાયદા પર અનુચ્છેદ ૧૪ના અમલ અને કાયદાને અમાન્ય બનાવવાના સંદર્ભમાં તેના બે પરિમાણો હવે સુસ્થાપિત રીતે સ્વીકારાયેલા છે અને તે આ છે: (૧) અસ્વીકાર્ય અથવા અમાન્ય

વર્ગીકરણના આધારે ભેદભાવ અને (૨) સત્તાઓનું અતિરેક પ્રતિનિયોજન; કાર્યપાલિકા પર અનિયંત્રિત અને માર્ગદર્શનવિહોણી સત્તાઓ સોંપવી, ભલે તે પ્રતિનિયોજિત કાયદાકીય વ્યવસ્થાના સ્વરૂપમાં હોય અથવા વહીવટી આદેશો પસાર કરવાની સત્તા અર્પણ કરવાના માર્ગે હોય – જો આવી સત્તા કોઈ માર્ગદર્શન, નિયંત્રણ અથવા નિયામક કસોટી વિના આપવામાં આવી હોય, તો તે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરનાર ગણાય છે. અદાલતે આ બાબત પ્રત્યે પણ સચેત રહેવાની જરૂર છે કે ફક્ત એટલા માટે કોઈ કાયદો અભિબંધારણીય બની જતો નથી કે બીજો કોઈ દૃષ્ટિકોણ ઉપલબ્ધ છે અથવા બીજો કોઈ પદ્ધતિ, સામાજિક કે આર્થિક નીતિના કોઈ પ્રશ્નની જેમ, તેટલી જ સારી કે તેથી પણ વધુ અસરકારક માનવામાં આવી શકે. આ સુસ્થિર રીતે નિર્ધારિત છે કે અદાલતો નીતિ શું હોવી જોઈએ તે વિષયમાં પોતાના અભિપ્રાયોનો પ્રત્યારોપ કરતી નથી.

૧૫.૫. વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ દ્વારા એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે વર્તમાન કેસમાં, સંપાદનની ત્રણ અવસ્થાઓ હતી. પ્રથમ અવસ્થામાં, કંપની સરકાર સાથે અધિનિયમની કલમ ૪૧ હેઠળ કરારમાં પ્રવેશે છે રદ કરાયેલા અધિનિયમ હેઠળ, એવા મામલાઓમાં જ્યાં કરારની શરતો સરકાર દ્વારા લાગુ કરવામાં આવી હતી, કંપની કાયદા હેઠળ ઉપલબ્ધ ઉપચારનો આશરો લઈને કરારના અમલની ફરજ પાડાવી શકે છે. તે તબક્કે, મિલકતમાં કોઈ હક ઊભો થતો નથી. બીજો તબક્કો એવો છે કે જ્યારે સરકાર દ્વારા

અધિગ્રહણની કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવે અને અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ એવોર્ડ પસાર કરવામાં આવ્યો હોય અને કલમ ૧૬ હેઠળ કબજો લેવામાં આવ્યો હોય, ત્યારે જમીન સરકારમાં નિવેશિત થાય છે. આ તે તબક્કો છે જ્યાં મિલકત સરકારમાં નિવેશિત થાય છે અને કંપનીમાં નહીં. આ તબક્કે પણ, કંપનીને મિલકતમાં કોઈ નિવેશિત હક પ્રાપ્ત થતો નથી. ત્રીજા તબક્કે, સરકાર અને કંપની વચ્ચેના કરાર અનુસાર, સરકારને યોગ્ય લાગે ત્યારે તે મિલકત કંપનીને હસ્તાંતરિત કરી શકે છે; તે તબક્કે, પ્રથમ વખત, કંપનીને મિલકતમાં નિવેશિત હક પ્રાપ્ત થાય છે. કરારનો ઉલ્લેખ કરતાં રજૂ કરવામાં આવે છે કે કરારમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાવવામાં આવ્યું છે કે જમીનના અધિગ્રહણનો સમગ્ર ખર્ચ ચૂકવાઈ જાય ત્યાર પછી, સરકાર શક્ય તેટલી વહેલી તકે જમીન કંપનીને હસ્તાંતરિત કરશે. હસ્તાંતરણ થયા પછી જ જમીન કંપનીમાં નિવેશિત થાય છે. વધુમાં રજૂ કરવામાં આવે છે કે આવું હસ્તાંતરણ માત્ર સરકાર દ્વારા ત્યારે જ કરી શકાય જ્યારે અધિગ્રહણ પ્રક્રિયા પૂર્ણ થઈ ગઈ હોય અને જમીન સરકારમાં નિવેશિત થઈ ગઈ હોય. વર્તમાન મામલે, અધિગ્રહણ પ્રક્રિયા અધૂરી છે, સરકાર દ્વારા કબજો લેવામાં આવ્યો નથી, અને તેવા અભાવે કંપનીને કોઈ હક પ્રાપ્ત થયો નથી, તો પ્રશ્નિત જોગવાઈને પડકારવાનો કોઈ નિવેશિત હક તો બહુ દૂરની વાત છે.

૧૫.૬. વર્ષ ૨૦૧૩ના અધિનિયમના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનનો ઉલ્લેખ કરતાં, વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે રજૂ કર્યું કે વર્ષ ૨૦૧૩ના અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓના અવલોકનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યાં એવોર્ડ

કરવામાં આવ્યો નથી અથવા જમીનનો કબજો લેવામાં આવ્યો નથી, ત્યાં વર્ષ ૨૦૧૩ના અધિનિયમ હેઠળના લાભો ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવશે. તેથી, એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું કે વર્ષ ૨૦૧૩નો અધિનિયમ અમલમાં લાવતી વખતે વિધાનમંડળનું ધ્યાન જમીનમાલિક તથા જમીન પર નિર્ભર રહેનારાઓ પર કેન્દ્રિત હતું અને અધિનિયમનો હેતુ એવા જમીનમાલિકને વધુ સારું વળતર અને પુનર્વસન પ્રદાન કરવાનો છે, જે અંતે જમીન ગુમાવનાર બનશે. વધુમાં એવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે વર્ષ ૨૦૧૩ના અધિનિયમના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનની કલમ-૧૮થી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યાં એવોર્ડ કરવામાં આવ્યો નથી અથવા જમીનનો કબજો લેવામાં આવ્યો નથી, ત્યાં નવો અધિનિયમ, એટલે કે વર્ષ ૨૦૧૩નો અધિનિયમ, લાગુ પડશે અને એવું તેથી છે કે રદ કરાયેલા અધિનિયમ હેઠળ, કબજો લેવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, અધિગ્રહણ પૂર્ણ થયું હોવાનું કહી શકાય નહિ.

૧૫.૭. વિદ્વાન અતિરિક્ત સોલિસિટર જનરલે રજૂ કર્યું કે કલમ ૨૪ ઘડવાનો સમગ્ર અવલક્ષ્ય અને હેતુ એવી પરિસ્થિતિઓનો નિવેડો લાવવાનો છે જેમાં અધિગ્રહણની પ્રક્રિયા શરૂ થઈ ગઈ હોય અને જેમાં અથવા તો કોઈ પુરસ્કાર ન હોય અથવા પુરસ્કાર ૫ વર્ષથી વધુ જૂનો હોય, છતાં પણ અધિગ્રહણ પ્રક્રિયા પૂર્ણ થઈ ન હોય. સ્પષ્ટ છે કે આ માત્ર બે જ પરિસ્થિતિઓમાં થઈ શકે, જ્યાં અથવા તો કબજો લેવાયો ન હોય અથવા વળતર ચૂકવવામાં આવ્યું ન હોય અથવા આ બંનેનો સંયોગ હોય. જો અધિગ્રહણ પૂર્ણ ન થયું હોય અને અગાઉનો

અધિનિયમ ૨૬ કરવામાં આવ્યો હોય, તો આવશ્યક રીતે તે પ્રક્રિયા અનિશ્ચિત ક્ષેત્રમાં આવી પડે. એવી પરિસ્થિતિને આવરી લેવા માટે જ કલમ ૨૪ ઘડવામાં આવી છે. રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે તેનો પ્રથમ ભાગ એવી પરિસ્થિતિનો ઉલ્લેખ કરે છે જેમાં પુરસ્કાર હોય અથવા પુરસ્કાર ન હોય. બીજો ભાગ જમીનમાલિકોના અધિકારોને સીધી અસર કરતી વધુ મહત્વપૂર્ણ પરિસ્થિતિનો ઉલ્લેખ કરે છે. તે એવી પરિસ્થિતિ છે જેમાં પુરસ્કાર તો હોય, પરંતુ નવા અધિનિયમના ઘડતર સુધીના ૫ વર્ષની અવધિ દરમિયાન, જો અધિગ્રહણની પ્રક્રિયા પૂર્ણ થઈ શકી ન હોય, તો એવું અધિગ્રહણ લુપ્ત થવાનું રહે. વધુમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે દેશના લોકોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતું અને પોતાની પ્રજાથી લોકોની ઈચ્છાનું પ્રતિબિંબ વ્યક્ત કરતું વિધાનમંડળે ૫ વર્ષની અવધિ નિર્ધારિત કરી છે. વિધાનક્ષમતાના અભાવનો કોઈ આક્ષેપ અથવા બંધારણની કોઈ જોગવાઈ કે તેના મૂળ માળખાના ભંગનો કોઈ આક્ષેપ ન હોય, તેવી સ્થિતિમાં અરજીમાં માંગવામાં આવેલ રાહતો આપવા હસ્તક્ષેપ કરવા માટે કોઈ કેસ રચાતો નથી. અંતમાં, એવી દલીલ કરવામાં આવી કે સરકાર દ્વારા કબજો લેવાયો ન હોય અને એવો કબજો અરજદારોને સોંપવામાં આવ્યો ન હોય, તેવી સ્થિતિમાં ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અથવા ૧૯(૧)(જી) હેઠળ બાંહેધરાયેલા કોઈપણ અધિકારોના ભંગની દલીલ કરવા લાયક કોઈ અધિકારો અરજદારોને પ્રાપ્ત થયા નથી. તેથી, કંપની દ્વારા પસંદ કરાયેલ અરજી ફગાવી દેવામાં આવે તેવી વિનંતી કરવામાં આવી છે.

૧૬. સામાવાળા નં. ૨ અને ૩ માટે હાજર રહેલા શ્રી કમલ બી. ત્રિવેદી, વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ, સુશ્રી સંગીતા કે.વિશેન, વિદ્વાન સહાયક સરકારી વકીલ સાથે, એ સર્વોચ્ચ અદાલતના સ્ટેટ ઓફ મધ્ય પ્રદેશ વિ. રાકેશ કોહલી અને અન્ય એકના મામલામાં આપેલા અને (૨૦૧૨) ૬ એસ.સી.સી. ૩૧૨ માં અહેવાલિત નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો છે, જેમાં એવું જણાવાયું છે કે વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કાયદો અદાલત દ્વારા માત્ર બે આધાર પર જ અમાન્ય ઠરાવી શકાય, એટલે કે; (૧) સંબંધિત વિધાનમંડળને એવો કાયદો બનાવવાની સક્ષમતા ન હોય, અને (૨) તે સંવિધાનના ભાગ ૩ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારો અથવા અન્ય કોઈ બંધારણીય જોગવાઈઓનો અપહરણ કે સંકોચ કરતો હોય. ઉપરોક્ત ચુકાદાના અનુચ્છેદ ૧૭ થી ૧૯ અને ૩૨ નીચે મુજબ છે:

“૧૭. આ અદાલતે વારંવાર જણાવ્યું છે કે વિધાનસભા દ્વારા કરવામાં આવેલ અધિનિયમને અદાલત માત્ર બે આધાર પર જ અમાન્ય ઠરાવી શકે, એટલે કે (૧), સંબંધિત વિધાનમંડળને એવો કાયદો બનાવવાની સક્ષમતા ન હોય અને (૨), તે સંવિધાનના ભાગ – ૩ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ મૂળભૂત અધિકાર અથવા અન્ય કોઈ સંવિધાનિક જોગવાઈઓને હરણ કરતું હોય અથવા સંકુચિત કરતું હોય. મેકડાઉવેલ એન્ડ કું., (એ.આઈ.આર. ૧૯૯૬ એસ.સી. ૧૬૨૭ : ૧૯૯૬ એ.આઈ.આર. એસ.સી.૬બલ્યુ. ૧૬૭૯) માં, કલમ ૧૪ના આધારે કોઈ અધિનિયમને પડકારવામાં આવ્યો હતો તે સંદર્ભમાં વિચાર કરતાં, આ અદાલતે

અહેવાલના અનુચ્છેદ ૪૩ (પૃષ્ઠ ૭૩૭ પર) માં નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું:
(એસ.સી.સી. પૃષ્ઠ ૭૩૭-૩૮)

૪૩. ... સંસદ અથવા વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કાયદો અદાલતો દ્વારા માત્ર બે જ આધાર પર રદ કરવામાં આવી શકે છે, એટલે કે, (૧) વિધાન કરવાની સત્તાનો અભાવ અને (૨) સંવિધાનના ભાગ ૩ માં બાંહેધરી આપવામાં આવેલા કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારનો અથવા સંવિધાનની અન્ય કોઈ જોગવાઈનો ભંગ. ત્રીજો કોઈ આધાર નથી. ... જો કોઈ અધિનિયમને અનુચ્છેદ ૧૪ નો ભંગ કરનાર તરીકે પડકારવામાં આવે, તો તે માત્ર ત્યારે જ રદ કરવામાં આવી શકે જ્યારે એવું જણાય કે તે તેમાં સમાવાયેલ સમાનતા કલમ/સમાન સંરક્ષણ કલમનો ભંગ કરે છે. તેવી જ રીતે, જો કોઈ અધિનિયમને અનુચ્છેદ ૧૮(૧) ની કલમો (એ) થી (જી) દ્વારા બાંહેધરી આપવામાં આવેલા કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ કરનાર તરીકે પડકારવામાં આવે, તો તે માત્ર ત્યારે જ રદ કરવામાં આવી શકે જ્યારે એવું જણાય કે તે અનુચ્છેદ ૧૮ ની કલમો (૨) થી (૬) પૈકી કોઈ દ્વારા સંરક્ષિત નથી, અને આ રીતે આગળ. કોઈ પણ અધિનિયમને માત્ર એ કહીને રદ કરી શકાય નહીં કે તે મનસ્વી અથવા અયોગ્ય છે. કોઈ અધિનિયમને અમાન્ય ઠરાવતાં પહેલાં તેમાં કોઈ ને કોઈ સંવિધાનિક ખામી હોવાનું જણાવવું આવશ્યક છે. અદાલતને તે અયોગ્ય રીતે ન્યાયસંગત નથી એવું લાગે છે, એ આધાર પર કોઈ અધિનિયમને રદ કરી શકાય નહીં. સંસદ અને વિધાનમંડળો, જે લોકોના પ્રતિનિધિઓથી રચાયેલા છે, તેઓ લોકોને

જરૂરિયાતો તથા તેમના માટે શું સારું અને શું ખરાબ છે તે જાણે છે અને તેની જાગૃતિ રાખે છે, એમ માનવામાં આવે છે. અદાલત તેમની પ્રજ્ઞા અંગે ચુકાદો આપવા બેસી શકતી નથી.

૧૮. ત્યારબાદ આ અદાલતના સ્ટેટ ઓફ ટી.એન. એન્ડ અધર્સ વિ. અનન્યી અંમલ એન્ડ અધર્સ (૧૯૯૫) એસીસી ૫૧૯ ના નિર્ણય સાથે વ્યવહાર કરતાં, મેકડોવેલ એન્ડ કો. માં ત્રણ-ન્યાયાધીશોની પીઠે, (એ.આઈ.આર. ૧૯૯૬ એસસી ૧૬૨૭ : ૧૯૯૬ એ.આઈ.આર. એસસી ૬૦૮૫ ૧૬૭૯) અહેવાલના પરિચ્છેદ ૪૩ અને ૪૪ માં [પૃષ્ઠ ૭૩૯ પર] નીચે મુજબ નોંધ્યું હતું: (મેકડોવેલ એન્ડ કો. પ્રકરણ, એસ.સી.સી. પૃષ્ઠ ૭૩૯)

૪૩. ... હવે, અનન્યી અંમલના નિર્ણય તરફ આવીએ, તો અમારો મત એવો છે કે તે કોઈ ભિન્ન કાનૂની સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કરતો નથી. તે મદ્રાસ વડી અદાલતના તે નિર્ણય વિરુદ્ધની અપીલ હતી, જેમાં તમિલ નાડુ એકિવિઝિશન ઓફ લેન્ડ ફોર હરિજન વેલ્ફેર સ્કીમ્સ અધિનિયમ, ૧૯૭૮ ને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૯ અને ૩૦૦-એ ના ભંગરૂપ ગણાવીને રદ કરવામાં આવ્યો હતો. અધિનિયમની જોગવાઈઓની સમીક્ષા કર્યા પછી, આ અદાલતે નિશ્ચિત કર્યું હતું કે તે જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ દ્વારા નિર્ધારિત પ્રક્રિયા સાથે તુલનામાં જમીનના માલિકો પ્રત્યે નોંધપાત્ર રીતે અયોગ્ય એવી પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરતો હતો, કારણ કે અધિનિયમની કલમ ૧૧ મુજબ જો વળતર રકમ રૂપિયા બે હજારથી વધુ હોય, તો તેનું હમાઓમાં ચુકવણી કરવાનો ઉપબંધ હતો.

ઉપરોક્ત જોગવાઈ સહિત અધિનિયમની વિવિધ વિશેષતાઓનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું: (એસ.સી.સી. પૃ. ૫૨૬, પરા ૭) "૭. જ્યારે કોઈ કાયદાને અનુરોધ ૧૪ હેઠળ પડકારવામાં આવે છે, ત્યારે અદાલતે નક્કી કરવાનું હોય છે કે શું તે કાયદો એટલો મનસ્વી અથવા અનુચિત છે કે તેને રદ કરવો જ પડે. વધુમાં વધુ, સમાન વિષયને આવરી લેતો એવો કોઈ કાયદો, જેને અન્ય સ્રોતમાંથી સત્તા પ્રાપ્ત થતી હોય, તેની જોગવાઈઓ વાજબી ગણવામાં આવી હોય અથવા સમયની કસોટી ઉપર ખરી ઉતરી હોય, તો ફક્ત આ દર્શાવવાના હેતુસર સંદર્ભિત કરી શકાય કે સંદર્ભમાં શું વાજબી ગણાય. અમે આ જ આધાર પર ઉક્ત અધિનિયમની જોગવાઈઓની તપાસ કરવા આગળ વધીએ છીએ." ૪૪. આ જ પરિરોધ પર શ્રી નરીમને જોરદાર આધાર મૂક્યો છે. જોકે, અમારો મત એવો છે કે ઉક્ત પરિરોધમાં કરાયેલ અવલોકનોને સમગ્ર નિર્ણયના પરિપ્રેક્ષ્યમાં જ સમજવા જોઈએ. પરા ૭ માં 'મનસ્વી' શબ્દનો ઉપયોગ ભેદભાવપૂર્ણ હોવાના અર્થમાં કરવામાં આવ્યો હતો, જેમ કે તે પરિરોધને સમગ્રતયા વાંચવાથી જ સ્પષ્ટ થાય છે. તમિલ નાડુ અધિનિયમની જોગવાઈઓની તુલના જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમની જોગવાઈઓ સાથે કરવામાં આવી હતી અને અંતે એવું નિશ્ચિત થયું હતું કે કલમ ૧૧, જેટલા અંશે તે વળતરની હામોમાં ચુકવણીનો ઉપબંધ કરતી હતી, તેટલા અંશે અમાન્ય હતી. તેની અમાન્યતાનો આધાર સ્પષ્ટપણે ભેદભાવનો જ છે. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે

જે અધિનિયમ ભેદભાવપૂર્ણ હોય તેને મનસ્વી તરીકે ઓળખાવી શકાય. પરા ૭ માં ‘મનસ્વી’ અભિવ્યક્તિનો ઉપયોગ આ જ અર્થમાં કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૯. વડી અદાલતે ઉપકલમ (ડી) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈ મનસ્વી, અવિવેકી અથવા અતાર્કિક શા માટે હતી તે અંગે કોઈ કારણ આપ્યું નથી. આવા નિષ્કર્ષનો આધાર ચુકાદામાંથી સ્પષ્ટ થતો નથી. વડી અદાલતે એ ઠરાવ્યું નથી કે ઉક્ત જોગવાઈ ભેદભાવપૂર્ણ હતી. જ્યારે રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા ઘડવામાં આવેલી જોગવાઈ ભેદભાવપૂર્ણ હોવાનું જણાયું નથી, ત્યારે અમને ભય છે કે આવી વિધિને તે મનસ્વી અથવા અતાર્કિક હતી એવા આધાર પર રદ કરી શકાઈ હોત નહીં.”

૧૬.૧. એર ૨૦૧૬ એસસી ૪૨૭૫ માં અહેવાલિત દિલ્હી ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી વિ. સુખબીર સિંહ અને અન્યના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના માનનીય ચુકાદા પર પણ આધાર મૂકવામાં આવે છે. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં, કલમ ૨૪ની વ્યાપ્તિ પર વિચારણા કરતાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે જેમાં ભૂમિ અધિગ્રહણ માટે સૂચિત કરવામાં આવેલી જમીનોના ધારકને વળતર ન તો રજૂ કરવામાં આવ્યું હોય અને ન તો ચૂકવવામાં આવ્યું હોય તથા કબજો લેવામાં આવ્યો હોય, એવા કિસ્સાઓમાં એવું અધિગ્રહણ અસ્તિત્વહીન ગણાશે અને અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) મુજબ લુપ્ત થયેલું માનવામાં આવશે.

૧૬.૨. રાજબાલા અને અન્ય વિ. હરિયાણા રાજ્ય અને અન્યના કેસમાં, જેનો અહેવાલ (૨૦૧૬) ૨ એસ.સી.સી. ૪૪૫ માં પ્રકાશિત થયેલો છે, તેમાં આવેલા

ચુકાદા પર પણ આધાર મુકવામાં આવ્યો છે, જેમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે કોઈ વિધિને માત્ર તે મનસ્વી છે અને તેથી અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે, એ આધાર પર અસંવિધાનિક જાહેર કરી શકાય નહીં, કારણ કે આવી કસરત મૂલ્યનિર્ધારક નિર્ણયનો અર્થ ધરાવે છે અને અદાલતો વિધાનમંડળે કરેલી પસંદગીઓની બુદ્ધિમત્તાની તપાસ કરતી નથી, જ્યાં સુધી તે વિધાન બંધારણની કોઈ નિશ્ચિત જોગવાઈનો અન્યથા ભંગ કરતું ન હોય. વધુમાં, એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે તે દ્વારા બનાવાયેલ વર્ગીકરણ અસમજ્ય ભિન્નતા પર આધારિત હોય અને પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છિત હેતુ સાથે તેનો કોઈ સંબંધ ન હોય તથા આથી તે ભેદભાવપૂર્ણ હોય, તો તે આધાર પર તેને અસંવિધાનિક જાહેર કરી શકાય.

૧૭. શ્રી એમ.સી. ભટ્ટ અને શ્રી એ.જે. યાજ્ઞિક, જમીનોના જોડાયેલા સામાવાળાઓ/માલિકોની તરફથી વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું કે કોઈ કાયદાકીય વ્યવસ્થાને મનમાનીના આધારે પડકારી શકાય નહીં અને આવી કસરત મૂલ્ય આધારિત નિર્ણયનો અર્થ ધરાવે છે તથા અદાલતો વિધાનમંડળના વિકલ્પોની પ્રજ્ઞા અથવા યોગ્યતાની તપાસ કરતી નથી. વિદ્વાન વકીલે સ્ટેટ ઓફ આંધ્ર પ્રદેશ એન્ડ અર્સ વિ. મેકડોવેલ એન્ડ કો. એન્ડ અર્સ, જેનો અહેવાલ (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૯ માં પ્રકાશિત થયો છે, તે કેસના ચુકાદા પર આધાર મૂક્યો. ચુકાદાના પરિષ્કેદ ૪૨ થી ૪૪ પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે, જે નીચે મુજબ વાંચે છે:

“૪૨. અનુચ્છેદ ૧૪ના આધાર પર સુધારક અધિનિયમ પર આક્ષેપ અનેક આધારોએ કરવામાં આવ્યો હતો.

૪૩. શ્રી રોહિન્ટન નરીમને રજૂ કર્યું કે, જેટલી હદ સુધી મુક્ત રાજ્યમાં આવેલી શ્રેણીઓમાં આવતાં મોટી સંખ્યામાં લોકોને આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યમાં માદક મદિરાનું સેવન કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવી છે, એટલી હદ સુધી આ મદિરાના ઉત્પાદન અને નિર્માણ ઉપરનો સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ "મનસ્વી" છે અને માત્ર આ આધાર પર જ સુધારક અધિનિયમ રદ થવા યોગ્ય બને છે. આ પ્રતિપાદનના સમર્થન માટે આ અદાલતના સ્ટેટ ઓફ તમિલ નાડુ એન્ડ ઓર્સ. વિ. અનન્થી અમ્મલ એન્ડ ઓર્સ. મનુ/એસસી/૦૪૧૬/૧૯૯૫:એ.આઈ.આર. ૧૯૯૫ એસસી ૨૧૧૪ ના ચુકાદાનો આધાર લેવાયો છે. જોકે, અમે ઉક્ત નિર્ણયમાં નિર્ધારિત સિદ્ધાંતનો ઉલ્લેખ કરીએ તે પહેલાં, આ સંદર્ભમાં અમુક મૂળભૂત પ્રતિપાદનો આપણને સ્મરણમાં લેવાં યોગ્ય રહેશે. યુનાઈટેડ કિંગડમમાં પાર્લામેન્ટ સર્વોચ્ચ છે. પાર્લામેન્ટની સત્તા ઉપર કોઈ મર્યાદા નથી. યુનાઈટેડ કિંગડમમાં કોઈ અદાલત પાર્લામેન્ટ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ અધિનિયમને કોઈપણ આધાર પર રદ કરી શકતી નથી. તેના વિરુદ્ધ, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા પાસે સંઘીય બંધારણ છે, જેમાં કોંગ્રેસ અને રાજ્ય વિધાનમંડળોની કાયદા બનાવવાની સત્તા બે રીતે મર્યાદિત છે, અર્થાત્, રાજ્યો અને સંઘીય સરકાર વચ્ચેની વિધાનસત્તાની વહેંચણી તથા બંધારણમાં સંકલિત કરાયેલા મૂળભૂત અધિકારો (બિલ ઓફ રાઈટ્સ). ભારતમાં સ્થિતિ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ

અમેરિકાની સમાન છે. પાર્લામેન્ટની અથવા તે બાબતમાં રાજ્ય વિધાનમંડળોની સત્તા બે રીતે નિયંત્રિત છે. પાર્લામેન્ટ અથવા વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કાયદો અદાલતો દ્વારા માત્ર બે અને બે જ આધાર પર રદ થઈ શકે છે, અર્થાત્, (૧) વિધાનક્ષમતાનો અભાવ અને (૨) બંધારણના ભાગ-૩ માં ખાતરી આપવામાં આવેલા કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારનું અથવા બંધારણની કોઈ અન્ય જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન. ત્રીજો કોઈ આધાર નથી. પ્રક્રિયાત્મક અચુકિતપૂર્ણતા અને મૂળવસ્તુગત અચુકિતપૂર્ણતા જેવા ખ્યાલોની ચર્ચામાં અમે પ્રવેશવા ઈચ્છતા નથી — જે ખ્યાલો યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયોથી પ્રેરિત છે. અમેરિકામાં પણ, આ ખ્યાલો અને ખાસ કરીને સબસ્ટેન્ટિવ ડ્યુ પ્રોસેસનો ખ્યાલ અનંત વિવાદનો વિષય રહ્યો છે, અને તાજું વિચારપ્રવાહ આ આધાર (સબસ્ટેન્ટિવ ડ્યુ પ્રોસેસ) ને કડક રીતે મર્યાદિત કરવાની દિશામાં ઝુકે છે. સબસ્ટેન્ટિવ ડ્યુ પ્રોસેસના આધાર વિરુદ્ધ મુખ્ય ટીકા એ છે કે, કોઈ ચોક્કસ વિધાન ઘડવામાં વિધાનમંડળની બુદ્ધિમતાના નિર્ધારક તરીકે અદાલતોને સ્થાપિત કરવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે. અમારે માટે એટલું કહેવું પૂરતું છે કે, તેને કોઈપણ નામ આપવામાં આવે, અમાન્ય ઠરાવવાનો આધાર ઉપર દર્શાવેલા બે આધારોની ચાર દિવાલોની અંદર આવતો હોવો જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, માનો કે કોઈ અધિનિયમને અનુચ્છેદ ૧૪ના ઉલ્લંઘનકારી તરીકે પડકારવામાં આવે, તો તેને ત્યારે જ રદ કરી શકાય જ્યારે એવું નિષ્કર્ષ આવે કે તેમાં સમાયેલ સમાનતા કલમ/સમાન સંરક્ષણ કલમનું તે ઉલ્લંઘન કરે છે. તેવી જ રીતે, જો

કોઈ અધિનિયમને અનુચ્છેદ ૧૯(૧) ની ઉપકલમો (એ) થી (જી) દ્વારા ખાતરી આપવામાં આવેલા કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારના ઉલ્લંઘનકારી તરીકે પડકારવામાં આવે, તો તેને ત્યારે જ રદ કરી શકાય જ્યારે એવું જણાય કે અનુચ્છેદ ૧૯ ની ઉપકલમો (૨) થી (૬) પૈકી કોઈ દ્વારા તેનો બચાવ થતો નથી, અને તેવી જ રીતે આગળ. માત્ર એટલું કહી દેતાં કે કોઈ અધિનિયમ મનસ્વી છે અથવા અચુકિતપૂર્ણ છે, તેને રદ કરી શકાય નહીં. કોઈ અધિનિયમને અમાન્ય ઠરાવવા પહેલાં તેમાં કોઈને કોઈ બંધારણીય ખામી જોવા મળવી આવશ્યક છે. માત્ર અદાલતને તે અયોગ્ય લાગે છે એ આધાર પર અધિનિયમને રદ કરી શકાય નહીં. પાર્લામેન્ટ અને વિધાનમંડળો, જે લોકોના પ્રતિનિધિઓથી બનેલા છે, તેઓ લોકોને શું જરૂરી છે અને તેમના માટે શું સારું કે ખરાબ છે તેની જાણ તથા જાગૃતિ ધરાવે છે એવું માનવામાં આવે છે. અદાલત તેમની બુદ્ધિમત્તા ઉપર ચુકાદો આપી શકતી નથી. આ સંદર્ભમાં, એ યાદ રાખવું જોઈએ કે વહીવટી કાર્યવાહીના મામલામાં પણ ન્યાયિક પુનર્વિલોકનનો વ્યાપ માત્ર ત્રણ આધારો સુધી મર્યાદિત છે, અર્થાત્, (૧) અચુકિતપૂર્ણતા, જેને વધુ યોગ્ય રીતે અરેશનાલિટી કહી શકાય, (૨) ગેરકાયદેસરતા અને (૩) પ્રક્રિયાત્મક અયોગ્યતા [જુઓ કાઉન્સિલ ઓફ સિવિલ સર્વિસિસ યુનિયન વિ. મિનિસ્ટર ફોર ધ સર્વિસિસ (૧૯૮૫ એ.સી. ૩૭૪), જે નિર્ણય આ અદાલતે પણ સ્વીકાર્યો છે]. વહીવટી કાયદાના ક્ષેત્રમાં પણ પ્રમાણસારિતાના સિદ્ધાંતની લાગુ પડતાશ હજી ચર્ચાસ્પદ પ્રશ્ન છે. [જુઓ લોર્ડ્સ લોવરી અને એક્નરના

અભિપ્રાયો, આર. વિ. સેક્રેટરી ઑફ સ્ટેટ ફોર ધ હોમ ડિપાર્ટમેન્ટ એક્સ-પાર્ટે (૧૯૯૧ એ.સી. ૬૯૬, પૃષ્ઠ ૭૬૬-૭ અને ૭૬૭)]. જ્યારે વહીવટી કાયદાના ક્ષેત્રમાં પણ તેની લાગુ પડતાશ સંપૂર્ણ અને અંતિમ રીતે સ્થિર થઈ નથી, ત્યારે ઉક્ત સિદ્ધાંત લાગુ કરીને કોઈ અધિનિયમને રદ કરવામાં આવે તે કંઈક વિસ્મયજનક ગણાશે. એ કહેવું એક બાબત છે કે કોઈ મૂળભૂત અધિકાર ઉપર મૂકવામાં આવેલ પ્રતિબંધ અસંગત, અતિશય અથવા અચુકિતપૂર્ણ હોય તો તેને રદ કરી શકાય; અને અદાલતને કોઈ અધિનિયમ અચુકિતપૂર્ણ, અનાવશ્યક અથવા અનધિકૃત લાગે તો તે તેને રદ કરી શકે, એ સંપૂર્ણપણે બીજી બાબત છે. હવે, અનન્યી અમ્મલના નિર્ણય તરફ આવીએ તો, અમારો મત છે કે તે કોઈ ભિન્ન પ્રતિપાદન સ્થાપિત કરતો નથી. તે મદ્રાસ વડી અદાલતના તે નિર્ણય વિરુદ્ધની અપીલ હતી, જેમાં તમિલ નાડુ એકિવિઝિશન ઑફ લેન્ડ ફોર હરિજન વેલફેર સ્કીમ્સ એક્ટ્સ, ૧૯૭૮ ને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૯ અને ૩૦૦એ ના ઉલ્લંઘનકારી તરીકે રદ કરવામાં આવ્યો હતો. અધિનિયમની જોગવાઈઓના પુનર્વિલોકન પછી, આ અદાલતે નિષ્કર્ષ કર્યો કે જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમમાં નિર્ધારિત પ્રક્રિયાની સરખામણીમાં, આ અધિનિયમ જમીનમાલિકો માટે તત્પતઃ અન્યાયી એવી પ્રક્રિયા નક્કી કરતો હતો, ખાસ કરીને કારણ કે અધિનિયમની કલમ ૧૧ પ્રમાણે, જો વળતર રકમ રૂપિયા બે હજારથી વધુ હોય, તો તેની ચુકવણી હતાઓમાં કરવાની જોગવાઈ હતી.

ઉપરોક્તનો સમાવેશ થાય તેવી અધિનિયમની અનેક વિશેષતાઓ ધ્યાનમાં લીધા બાદ, આ અદાલતે નોંધ્યું:

૭. જ્યારે કોઈ કાયદાને અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ પડકારવામાં આવે છે ત્યારે અદાલતે જે નક્કી કરવાનું હોય છે તે એ છે કે શું તે કાયદો એટલો મનસ્વી અથવા અયોગ્ય છે કે તેને રદ કરવો જરૂરી બને. વધુમાં વધુ, સમાન વિષયને સંબંધિત એવો કોઈ કાયદો, જે પોતાની સત્તા અન્ય સ્ત્રોતમાંથી મેળવે છે, તેના ઉપબંધોને ચુક્તિસંગત માનવામાં આવ્યા હોય અથવા તે સમયની કસોટી પર ખરા ઉતર્યા હોય તો, માત્ર આ સંદર્ભમાં શું ચુક્તિસંગત ગણાવી શકાય તે દર્શાવવાના હેતુસર જ તેનો ઉલ્લેખ કરી શકાય. અમે આ જ આધાર પર ઉક્ત અધિનિયમના ઉપબંધોની તપાસ કરવા આગળ વધીએ છીએ.

૪૪. આ જ પરિષ્દેદ છે જેના પર શ્રી નરીમન દ્વારા જોરદાર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે. જોકે, અમારો મત એ છે કે ઉક્ત પરિષ્દેદમાં કરવામાં આવેલ અવલોકનોને ચુકાદાની સમગ્રતા ધ્યાનમાં રાખીને સમજવા આવશ્યક છે. પરિષ્દેદ-૭ માં “મનમાની” શબ્દનો ઉપયોગ ભેદભાવપૂર્ણ હોવાના અર્થમાં કરવામાં આવ્યો હતો, જેમ કે તે જ પરિષ્દેદને તેના સંપૂર્ણ સ્વરૂપે વાંચતાં પ્રગટ થાય છે. તમિલનાડુ અધિનિયમની જોગવાઈઓની તુલના જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમની જોગવાઈ સાથે કરવામાં આવી હતી અને અંતે એવું નિષ્કર્ષિત થયું હતું કે કલમ ૧૧, જેટલા અંશે તે હાસાઓમાં વળતર ચૂકવવાની જોગવાઈ કરતી હતી, તેટલા અંશે અમાન્ય હતી. અમાન્ય ઠરાવવાનો આધાર સ્પષ્ટપણે

ભેદભાવનો જ હતો. આ વાત યાદ રાખવી જોઈએ કે જે અધિનિયમ ભેદભાવપૂર્ણ હોય તે મનમાની તરીકે અભિહિત થવા પાત્ર બને છે. પરિષ્કેદ-૭ માં “મનમાની” અભિવ્યક્તિનો ઉપયોગ આ જ અર્થમાં કરવામાં આવ્યો હતો.”

૧૭.૧. આ ઉપરાંત, નીચેના કેસના ચુકાદા પર પણ આધાર મૂકવામાં આવે છે રાજબાલા અને અન્ય વિ. હરિયાણા રાજ્ય અને અન્ય, જે (૨૦૧૬) ૨ એસસીસી જજ્પ માં અહેવાલિત છે, તેમાં એ જ સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે કે મનમાની બંધારણીય અધિનિયમનને ગેરકાયદેસર જાહેર કરવાનો આધાર બની શકતી નથી. ઉક્ત ચુકાદાના પરિષ્કેદ ૫૮ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે, જે નીચે મુજબ છે:

૫૮. અમારું માનવું છે કે અદાલતે નોંધેલા આ નિષ્કર્ષને ધ્યાનમાં લેતાં કે આ નિયમ બાર કાઉન્સિલ ઓફ ઇન્ડિયાની સત્તાની હદ બહારનો છે, ત્યારે આ નિયમ અયોગ્ય અને મનસ્વી હતો કે નહીં તેની વધુ કોઈ તપાસ કરવી ખરેખર જરૂરી નહોતી. તે સિવાય, આ નિયમ સ્પષ્ટપણે ભેદભાવપૂર્ણ હતો એવો નોંધાયેલ નિષ્કર્ષ ધ્યાનમાં લેતાં, જૂન વર્ષની ઉચ્ચ વયમર્યાદાની પસંદગી મનસ્વી હતી કે નહીં તેની તપાસ પણ, ફરી એકવાર, આ કેસના નિર્ધારણ માટે જરૂરી નથી. કોઈપણ સ્થિતિમાં, ઉક્ત કેસમાં આ અદાલતે અધિનિયમ હેઠળના અનુગામી વિધાનના એક ભાગ અંગે કરેલી જાહેરાત, અમારા મત મુજબ, એ પ્રસ્તાવ માટે પ્રાધિકૃત નિર્ધારણ બની શકતી નથી કે અદાલતના મત પ્રમાણે

અધિનિયમ મનસ્વી છે એટલા આધારે કોઈ કાયદાને અસંવિધાનિક જાહેર કરી શકાય.

૧૭.૨. વિધાવાન વકીલે રજૂ કર્યું કે (૧) કબજો લેવાયો નથી તેના આધારે બે ભિન્ન જૂથોનું વર્ગીકરણ અને

(૨) ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળના એવોર્ડની તારીખથી ૫ વર્ષ વીતી ગયા પછી પણ વળતર ચૂકવવામાં આવ્યું ન હોય તો તેનો ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ની કલમો ૧૬ અને ૩૧ સાથે સીધો સંબંધ અને અનુસંધાન છે. વિદ્વાન વકીલના મત મુજબ, કલમ ૧૬નો આદેશ એવો છે કે અધિગ્રહણ હેઠળની જમીનનો કબજો કલેક્ટર દ્વારા લેવામાં આવે ત્યાર પછી જ તે કોઈપણ બોજમુક્ત રીતે રાજ્યમાં નિહિત થાય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, કલમ ૧૧ હેઠળનો એવોર્ડ પસાર થયા પછી પણ જ્યાં સુધી કબજો ખેડૂતો પાસે જ રહે છે અને પરિસ્થિતિ મુજબ કંપની દ્વારા વળતરની રકમ રાજ્યની તિજોરીમાં જમા કરવામાં આવે છે, ત્યાં સુધી અધિગ્રહણ હેઠળની જમીન અંગેનો હક, માલિકી અને હિત સંપૂર્ણપણે માલિકો પાસે જ નિહિત રહે છે. પ્રહલાદ સિંહ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, અહેવાલિત (૨૦૧૧) ૫ એસ.સી.સી. ૩૮૬, ના ચુકાદા પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે નિર્ધારિત કર્યું છે કે અધિગ્રહિત જમીનનું નિહિત થવું માત્ર ત્યારે જ બને છે જ્યારે અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળનો એવોર્ડ પસાર થયા પછી કલેક્ટર દ્વારા તે અધિગ્રહિત જમીનનો કબજો લેવામાં

આવે. તેવું પણ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૮૪ની કલમ ૧૬ હેઠળ જમીનનું નિહિત થવું, વાસ્તવિક કબજો લેવામાં આવ્યો હોવાની પૂર્વધારણા પર આધારિત છે, અને જ્યાં સુધી તે કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી કલમ ૧૬ હેઠળ સમાવાયેલી નિહિત થવાની કાનૂની ઉપધારણા અધિગ્રહણકારી સત્તાધિકારીના હિતમાં ઊભી કરી શકાય નહીં. ઉક્ત ચુકાદાના પરિષેદ ૧ અને ૧૩ નીચે મુજબ છે:

“૧. વિલંબ માફ કરવામાં આવે છે. અપીલની પરવાનગી મંજૂર કરવામાં આવે છે. જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૮૪ની કલમ ૧૬ (સંક્ષેપમાં, “અધિનિયમ”) હેઠળ કલેક્ટર દ્વારા એવોર્ડ કરવામાં આવતા, જ્યારે વાસ્તવિક અને ભૌતિક કબજો હજુ પણ જમીનમાલિક પાસે જ ચાલુ રહે છે, ત્યારે સંપાદિત જમીન રાજ્ય સરકારમાં નિહિત થઈ ગઈ હોવાનું માનવામાં આવી શકે કે નહીં, તે પ્રશ્ન પંજાબ અને હરિયાણા ની વિભાગીય પીઠના આદેશ વિરુદ્ધ દાખલ થયેલી આ અપીલમાં વિચારણા માટે ઉદ્ભવે છે

વડી અદાલતે અપીલકર્તાઓ દ્વારા તેમની જમીનના અધિગ્રહણને પડકારતી દાખલ કરાયેલ રિટ અરજી ફગાવી દીધી હતી.” અમુક અમુક અમુક

૧૩. અમે સમગ્ર બાબતે ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કર્યો છે અને નોંધપોથીનું સાવધાનીપૂર્વક પરીક્ષણ કર્યું છે. કલમ ૧૬માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે એકવાર કલેક્ટરે કલમ ૧૧ હેઠળ એવોર્ડ કર્યો પછી, તે હસ્તગત કરાયેલ જમીનનો કબજો લઈ શકે છે. સાથે સાથે, આ કલમ એ પણ જાહેર કરે છે કે

કલેક્ટર દ્વારા કબજો લેવામાં આવતા જ, હસ્તગત કરાયેલ જમીન તમામ ભારમુક્ત રીતે સંપૂર્ણપણે સરકારમાં નિહિત થશે. આ કલમની સ્પષ્ટ ભાષા મુજબ, કલમ ૧૧ હેઠળ એવોર્ડ પસાર કર્યા પછી કલેક્ટર કબજો લે છે તે જ ક્ષણે હસ્તગત કરાયેલ જમીન સરકારમાં નિહિત થાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ જમીનનું નિહિત થવું વાસ્તવિક કબજો લેવાયો હોવાની પૂર્વધારણા કરે છે અને જ્યાં સુધી તે કરવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી કલમ ૧૬માં સમાવવામાં આવેલ નિહિત થવાની કાનૂની પૂર્વધારણા હસ્તગત કરનાર સત્તાધિકારીના હિતમાં ઊભી કરી શકાય નહીં. કારણ કે અધિનિયમમાં કલેક્ટર દ્વારા હસ્તગત કરાયેલ જમીનનો કબજો લેવાની પદ્ધતિ અને રીત નિર્ધારિત કરવામાં આવી નથી, તેથી આ મુદ્દાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હોય એવા કેટલાક ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કરવો ઉપયોગી રહેશે.

૧૭.૩. વિદ્વાન વકીલે બોમ્બેના સ્પેશિયલ લેન્ડ એક્ટિવિઝિશન ઓફિસર અને અન્ય વિ. એમ/એસ. ગોદરેજ એન્ડ બોયસના કેસમાં આપેલ નિર્ણય પર પણ આધાર મૂક્યો, જે

(૧૯૮૮) ૧ એસીસી ૫૦, જેમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ કબજો લેવામાં આવે ત્યાં સુધી માલિકના હિતો અપ્રભાવિત રહે છે અને કલમ

૪૮ રાજ્ય સરકારને કબજો લેવામાં આવે તે પહેલાં કોઈપણ તબક્કે અધિગ્રહણમાંથી પાછું ખેંચવાની છૂટ આપે છે. ઉક્ત ચુકાદાના ફકરા-૫ નીચે મુજબ છે:

૫. અમારો મત છે કે વડી અદાલતે ધારા ૪૮ હેઠળના આદેશને રદ કરીને તથા રાજ્ય સરકારને સામાવાળાની જમીનોનું અધિગ્રહણ કરવા માટે બાધ્ય કરીને ભૂલ કરી હતી. અધિનિયમની યોજનાનુસાર, ન તો કલમ ૪ હેઠળની સૂચના, ન તો કલમ ૬ હેઠળની ઘોષણા, ન તો કલમ ૮ હેઠળની નોટિસ, મૂળ માલિકને અથવા જમીનમાં હિત ધરાવતા અન્ય કોઈ વ્યક્તિને તેમાંના તેના હકોમાંથી વંચિત કરવા માટે પૂરતી છે. કલમ ૧૬ કોઈ સંદેહથી પરે સ્પષ્ટ કરે છે કે જમીનનો હકસરકારમાં માત્ર ત્યારે જ નિવેશે છે જ્યારે સરકાર દ્વારા કબજો લેવામાં આવે. તે સમયબિંદુ સુધી, જમીન મૂળ માલિક પાસે જ રહે છે અને તે (જ્યાં વિરુદ્ધમાં કોઈ વિશિષ્ટ કાનૂની જોગવાઈ ન હોય ત્યાં સુધી) પોતાની ઈચ્છા મુજબ જમીન અંગે વ્યવહાર કરવા માટે પણ સ્વતંત્ર છે, જોકે એવું બની શકે કે અધિગ્રહણની કાર્યવાહી લંબિત હોવાના કારણે સંભવિત ખરીદદારો જમીન તરફ આવવામાં સંકોચ અનુભવતા હોય. જ્યાં સુધી કબજો લેવામાં આવતો નથી, ત્યાં સુધી માત્ર કલમ ૪ હેઠળ સૂચના જારી થવી અથવા કલમ ૬ હેઠળ ઘોષણા કરવામાં આવી હોવાની હકીકત માત્રથી માલિક તેના જમીન સંબંધિત હકોથી વંચિત થતો નથી અથવા જમીનની કાળજી રાખવાની અને તેને અતિક્રમણો સામે સુરક્ષિત રાખવાની તેની ફરજમાંથી મુક્ત થતો નથી. ફરીથી, આવી સૂચના રાજ્ય

સરકારને જમીનમાં માલિકી અથવા અન્ય હકોમાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો કોઈ હક આપતી નથી અને ન તો તેના પર ત્યાંથી અતિક્રમણો દૂર કરવાની અથવા અન્ય કોઈ રીતે જમીનના મૂળ માલિકના હિતોની સુરક્ષા કરવાની કોઈ ફરજ લાદે છે. આ સ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને, અર્થાત્ કબજો લેવામાં ન આવે ત્યાં સુધી માલિકના હિતો અસરગ્રસ્ત થતા નથી, કલમ ૪૮ રાજ્ય સરકારને કબજો લેવામાં આવે તે પહેલાં કોઈપણ તબક્કે અધિગ્રહણમાંથી પાછી ફરવાની છૂટ આપે છે. આવા પાછા ફરવાથી જમીનના માલિકને કોઈ અપૂરણીય નુકસાન થતું નથી, અને જો અધિગ્રહણની કાર્યવાહી પરિણામે તેને કોઈ નુકસાન થયું હોય અથવા તે સંદર્ભે કોઈ ખર્ચ થયો હોય, તો તેને કલમ ૪૮(૨) હેઠળ તેનું વળતર આપવામાં આવશે. બાબતને આ દૃષ્ટિએ જોતા, મૂળ સૂચના અને કલમ ૪૮ હેઠળની પાછી ખેંચાણ વચ્ચે નોંધપાત્ર સમયગાળો વીત્યો હોય તો પણ તેમાં કોઈ ફરક પડતો નથી, જેમ કે ટ્રસ્ટીઝ ઓફ બાઈ સ્માર્થ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જ્ઞાનોદ્યાય ટ્રસ્ટ એન્ડ અર્સ વિ. સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત એન્ડ અનધર, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૧ ગુજરાત ૧૦૭ માં ઠરાવવામાં આવ્યું છે. આથી એ પણ અનુસરે છે કે રાજ્યને તેની પાછી ખેંચાણની સત્તાનો એકતરફી રીતે ઉપયોગ કરવાની મંજૂરી આપી શકાય, અને આમ કરતાં પહેલાં જમીનના માલિકને સાંભળવાની તક આપવી જોઈએ એવી કોઈ આવશ્યકતા આ જોગવાઈમાં વાંચી શકાય નહીં.

૧૭.૪. વિદ્વાન વકીલે આગળ રજૂ કર્યું કે જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની કલમ ૩૧ સ્પષ્ટપણે કહે છે કે એવી પરિસ્થિતિમાં જ્યાં ખેડૂત (૧)

અપાયેલ વળતરની રકમ સ્વીકારવાનો ઇનકાર કરે; (૨) જ્યાં જમીનનું હસ્તાંતરણ કરવા સક્ષમ કોઈ વ્યક્તિ ન હોય; અને (૩) જ્યાં વળતર કોણે સ્વીકારવું તે અંગે વિવાદ હોય, ત્યાં કલેક્ટર વળતરની રકમ તે અદાલતમાં જમા કરશે, જ્યાં કલમ ૧૮ હેઠળ સંદર્ભ જતો હોય, ભલે હકીકતમાં એવો સંદર્ભ કરવામાં આવ્યો હોય કે ન હોય. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે આવી કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં, જો વળતરની રકમ અદાલતમાં જમા કરવામાં ન આવે, તો વળતર ચૂકવાયેલું નથી એવું ગણવામાં આવે. આ સંદર્ભમાં, વિદ્વાન વકીલે પુણે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન વિ. હરકચંદ મિસરીમલ સોલંકી, જે (૨૦૧૪) ૩ એસ.સી.સી. ૧૮૩ માં અહેવાલિત છે, તે કેસના નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો, જેમાં ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે આવક સત્તાધિકારીઓ સમક્ષ જમા કરાયેલ વળતરને અનુમાનિત ચુકવણી કહી શકાય નહીં અને ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) મુજબ કાર્યવાહી લુપ્ત થયેલી ગણવી જોઈએ. વિદ્વાન વકીલે દિલ્લી ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી વિ. સુખબીર સિંહ અને અન્ય, જે એ.આઈ.આર. ૨૦૧૬ એસ.સી. ૪૨૭૫ માં અહેવાલિત છે, તે કેસના ચુકાદા પર પણ આધાર મૂક્યો. તે કેસમાં પણ, જ્યાં જમીનો અંગે વર્ષ ૧૯૬૧ માં સૂચના પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી હતી, દાયકાઓ પછી વર્ષ ૨૦૦૦ માં કબજો લેવામાં આવ્યો હતો અને વળતર ચૂકવવામાં આવ્યું ન હતું. માનનીય અદાલતે ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) ની જોગવાઈ લાગુ કરીને એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો કે આવી કાર્યવાહી લુપ્ત થયેલી છે. ઉક્ત ચુકાદાનો પરિચ્છેદ-૨૦ નીચે મુજબ છે:

“૨૦. હકીકતોના આધાર પર સ્પષ્ટ થાય છે કે મૂળ દાવેદારને આપવામાં આવેલ નાણાંકીય પ્રસ્તાવ, એટલે કે ટેન્ડર, તેમજ ચૂકવણીમાંથી કોઈપણ બાબત કલમ ૩૧ સાથે વાચનીય ૧૯૦૯ના સ્ટેનિંગ ઓર્ડર નં. ૨૮માં નિર્ધારિત રીત પ્રમાણે કરવામાં આવી નથી. વર્તમાન કેસમાં, આ અદાલતમાં દાખલ કરાયેલા સોગંદનામાં સ્વીકારવામાં આવ્યું છે તેમ, એવોર્ડ જાહેર કરવામાં આવ્યો તે દિવસે ડી.ડી.એ. ચૂકવવાપાત્ર વળતર સાથે તૈયાર નહોતું, પરંતુ એવોર્ડ જાહેર થયાના પાંચ વર્ષ પછી, એટલે કે ૨૦૦૨માં, તેણે માત્ર એવું વળતર જમીન સંપાદન કલેક્ટરને સોંપ્યું હતું. ત્યારબાદ જમીન સંપાદન કલેક્ટરે પણ ઉક્ત રકમ મૂળ માલિકોને રજૂ કરવા અથવા તેમને ચૂકવવા માટે જરાય પણ કંઈ કર્યું નથી. તેના વિપરીત, ૨૦૧૩નો અધિનિયમ અમલમાં આવવાની પૂર્વસંધ્યાએ અરજી કરીને અને તેને વર્ષ ૨૦૦૨માં ચૂકવવામાં આવેલ વળતરની ઉક્ત રકમ માત્ર ૩૦મી ડિસેમ્બર ૨૦૧૩ના રોજ જ જમા કરાવીને, સ્પષ્ટ થાય છે કે ઉપરોક્ત ફરજિયાત જોગવાઈ અને પ્રક્રિયાનું સત્તાવાળાઓ દ્વારા પાલન કરવામાં આવ્યું ન હતું. વર્તમાન મૂળ જમીનમાલિકોની જમીનો સંપાદન માટે ૨૪મી ઓક્ટોબર ૧૯૬૧ના રોજ જાહેરનામાથી આવરી લેવામાં આવી હતી, જેમાંથી કબજો ચાર દાયકાઓ પછી, ૨૦૦૦માં લેવામાં આવ્યો; ત્યારબાદ પણ જમીનમાલિકોને પ્રસ્તાવિત થયેલી નગર્ય વળતર રકમનું દર્શન પણ થયું નથી, જે તેમને ન તો રજૂ કરવામાં આવી છે અને ન તો ચૂકવવામાં આવી છે. આ કેસમાંથી પ્રકાશમાં આવેલી હકીકતોમાં, આવી સંપાદન કાર્યવાહી કલમ દ્વારા સિદ્ધ કરવાના

અભિપ્રેત હેતુ અનુસાર અસ્તિત્વહીન ઠરાવવાની દૃષ્ટિએ આથી વધુ શક્તિશાળી હકીકતો હોઈ શકે તેમ નથી

૨૦૧૩ ના અધિનિયમની ૨૪ (૨).”

૧૭.૫. ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં લેતા, વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું કે જૂના અધિનિયમ, અર્થાત્ ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની યોજનાના અનુસંધાને પણ અધિગ્રહણને (૧) કબજો લેવામાં આવ્યો નથી અને (૨) વળતર ચૂકવવામાં આવ્યું નથી એવા બે સમૂહોમાં વર્ગીકૃત કરવાનું અર્થ એવું થાય કે ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળનું અધિગ્રહણ અપૂર્ણ છે અને જમીનનો માલિકીહક માલિકો પાસે જ ચાલુ રહેવાનો છે, અને તે સમજણસભર તથા તર્કસંગત ભિન્નતા પર આધારિત છે, જે માન્ય વર્ગીકરણ રચે છે. વધુમાં એ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે ૨૦૧૩ નો અધિનિયમ તે જમીનમાલિકોના હિત માટેનો કલ્યાણકારી કાયદો છે જેમની જમીનો જાહેર હેતુ માટે અધિગ્રહિત કરવામાં આવી છે. વધુમાં, ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ થયેલ તેવા અધિગ્રહણોને ધ્યાનમાં રાખતા, જ્યાં વર્ષો સુધી વળતર ચૂકવવામાં આવતું નથી, ત્યાં ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) હેઠળ હિતકારી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે અને એવી જોગવાઈને અમાન્ય ઠેરવવા માટે કોઈ માન્ય આધાર દર્શાવવામાં આવ્યો નથી. દિલ્લી ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આપેલ નિર્ણય પર નિર્ભરતા રાખવામાં આવી છે, જેમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે અવલોકન કર્યું છે કે રાજ્ય જાહેર હેતુઓ

માટે જમીન અધિગ્રહિત કરવામાં તો તત્પર રહ્યું છે, પરંતુ વળતર રજૂ કરવામાં અથવા ચૂકવવામાં વિલંબિત રહ્યું છે; તેથી, ૨૦૧૩ નો અધિનિયમ ખાસ કરીને તે ગરીબ ખેડુતોની મદદ માટે હિતકારી કાયદા તરીકે આવ્યો, જેઓની જમીનો અધિગ્રહિત કરવામાં આવી હતી, પરંતુ જેમને વળતર ચૂકવવામાં આવ્યું ન હતું.

૧૭.૬. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે જમીન અધિગ્રહણની પ્રક્રિયા અમલમાં મૂકવા માટે અધિગ્રહણ કરનાર સંસ્થાને જરૂરી થતો સરેરાશ સમય ૫ વર્ષનો હોય છે અને કાયદાની આવશ્યકતાઓનું કડક પાલન થાય, અર્થાત્ વિવિધ પરવાનગીઓ, પર્યાવરણીય મંજૂરીઓ વગેરે મેળવવાની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને ઉક્ત સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. એવી સમયમર્યાદા હોવી આવશ્યક છે જેના અંદર અધિગ્રહણ કરનાર સંસ્થાએ તે જાહેર હેતુ તરફની પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવી જોઈએ જેના માટે તેણે જમીન અધિગ્રહિત કરી હતી. જો જમીનનો ઓછામાં ઓછો ૫ વર્ષ સુધી ઉપયોગ ન કરવામાં આવે, તો સુરક્ષિત રીતે એવું માનવામાં આવી શકે કે જે જાહેર હેતુ માટે જમીન અધિગ્રહિત કરવામાં આવી હતી તે સમયના પ્રવાહથી ક્ષીણ થયો હશે.

૧૭.૭. વધુમાં એવો પણ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યો છે કે, જાહેર હેતુઓ માટે તેમજ કંપનીઓ માટે કરવામાં આવતી સંપાદન બાબતે અને એવી સંપાદન માટેની રકમ નિર્ધારિત કરવાની બાબતે ભૂમિ સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ સામાન્ય કાયદો છે. ૨૬ થયેલા અધિનિયમની જોગવાઈઓ, ખાનગી જમીન અને મિલ્કતના અનૈચ્છિક સંપાદન માટે રાજ્યની વૈધાનિક સત્તાઓના પ્રયોગ

સંબંધિત કેટલાક મુદ્દાઓનું નિરાકરણ કરવામાં અપર્યાપ્ત હોવાનું જણાયું છે. આ અધિનિયમ, અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓ અને તેમના કુટુંબોના પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન સંબંધિત મુદ્દાઓનો ઉદ્દેશ કરતો નથી અને તે જ કારણસર નવો અધિનિયમ અમલમાં આવ્યો છે, જેણે ઉપરોક્ત તમામ મુદ્દાઓને એકત્રિત કર્યા છે. નવા વિધાનનો મુખ્ય હેતુ જમીનમાલિકોને ન્યાયસંગત વળતર આપવાનો અને અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓના પુનર્વસન તથા પુનઃસ્થાપન માટે પણ જોગવાઈ કરવાની છે. નવો અધિનિયમ જમીન સંપાદન અંગેના વિધાનાત્મક અભિગમમાં પરિવર્તન દર્શાવે છે અને તેમાં પ્રથમ વખત સામાજિક અસર વિશ્લેષણ માટેની જોગવાઈનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, ગેરમાલિકોને અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓ તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી છે, સ્થળાંતરિતોની સંમતિ આવશ્યક હોય તેવી સંપાદનની પદ્ધતિનો પ્રાવધાન કરવામાં આવ્યો છે અને પુનઃસ્થાપન માટે કાયદેસર હકોની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત, તાત્કાલિકતાની કલમ હેઠળ જે આધારો પર જમીન સંપાદિત કરી શકાય તે આધારોને મર્યાદિત કરવામાં આવ્યા છે. વધુમાં, અગાઉના અધિનિયમમાં વ્યાખ્યાયિત “જાહેર હેતુ”ને પુનઃવ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યો છે અને તેનો વ્યાપ રાજ્ય માટે આવશ્યક વ્યૂહાત્મક હેતુઓ માટેની જમીન સંપાદન તથા એવી માળખાકીય યોજનાઓ સુધી મર્યાદિત કરવામાં આવ્યો છે, જેના લાભો સામાન્ય જનતાને પ્રાપ્ત થાય છે. જમીનમાલિકો તથા એવી જમીન પર નિર્ભર અન્ય વ્યક્તિઓને ઓછી તકલીફ થાય તે રીતે અધિનિયમની જોગવાઈઓને સુવ્યવસ્થિત કરવા હેતુસર, ભૂમિ

સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ રદ કરીને તેની જગ્યાએ અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓ અને તેમના કુટુંબો માટે પુનર્વસન તથા પુનઃસ્થાપન અંગે પૂરતી જોગવાઈઓ ધરાવતા નવા કાયદાનો પ્રસ્તાવ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૭.૮. વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું કે વર્ગીકરણનો હાંસલ કરવાના આશય સાથે તર્કસંગત સંબંધ છે અને તેથી, જૂના અધિનિયમ હેઠળ હાથ ધરવામાં આવેલી જમીનની સંપાદન કાર્યવાહીનો લોપ થવો ફરજિયાત ઠરાવતી ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨), ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ સાથે સુસંગત છે. વધુમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું કે ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) તર્કસંગત, વાજબી, ન્યાયસંગત અને નિષ્પક્ષ છે તથા રદ કરાયેલા અધિનિયમ હેઠળ જે જમીનનું સંપાદન લોપ પામ્યું છે તેવી જમીનનું પુનઃસંપાદન કરવા માટે કાનૂની અવસર પણ પ્રદાન કરે છે, અને તેથી, અપૂર્ણ જાહેર હેતુને સિદ્ધ કરવા માટે લોપ પછી પણ તે એક વિકલ્પ પ્રદાન કરે છે.

૧૭.૯. ખાનગી સામાવાળાઓ માટેના વિદ્વાન વકીલનો આગળનો મામલો એવો છે કે એસ.ઈ.ઝેડ.ની અંદર આવેલી ખાનગી સામાવાળાઓની જમીનો વિખરાયેલી હતી અને તેનો વિકાસ તબક્કાવાર રીતે થવાનો હતો, અને અરજદારો માટે એક જ વખતમાં સમગ્ર જમીનનો એકસાથે ઉપયોગ કરવો અનિવાર્ય નહોતો. એવો ઉદ્દેશ કરવામાં આવે છે કે સંબંધિત સમયબિંદુએ વિખરાયેલા જમીનના ટુકડાઓની તાત્કાલિક જરૂરિયાત નહોતી. સમગ્ર રિલાયન્સ એસ.ઈ.ઝેડ. પરિયોજના સમયગાળા દરમિયાન તબક્કાવાર રીતે

સ્થાપિત અને વિકસાવવાની પરિયોજના તરીકે કલ્પવામાં આવી હતી અને સત્તાધિકારી દ્વારા કબજો લેવામાં આવ્યો નહોતો અથવા લેવા માટે આગ્રહ કરવામાં આવ્યો નહોતો. તેથી, હાલના મામલામાં એવી કોઈ આકસ્મિક પરિસ્થિતિ અસ્તિત્વમાં નથી, જેના આધારે અરજદારો સામાવાળાઓ વિરુદ્ધ આવો મામલો ઉભો કરી શકે.

૧૭.૧૦. ખાનગી સામાવાળાઓ તરફથી વિદ્વાન વકીલ દ્વારા વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે જ્યારે વિધાનમંડળ વિધિનિર્માણના હેતુસર વ્યક્તિઓનું યોગ્ય રીતે વર્ગીકરણ કરીને તેમને સુસ્પષ્ટ રીતે નિર્ધારિત વર્ગ હેઠળ લાવે છે, ત્યારે સમાન વર્તનના ઇનકારના આધાર પર તેને પડકારવું ખુલ્લું રહેતું નથી. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે જ્યારે વર્ગીકરણ ચુક્તિસંગત ભિન્નતા પર આધારિત હોય અને બોધગમ્ય ભેદના આધારે અલગ પાડવામાં આવેલા બે વર્ગો કાનૂનની દરેક જૂથની અંદર સમાનતા અને એકરૂપતા પ્રદાન કરતા હોય, ત્યારે વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિમાંથી ઉદ્ભવેલી સંજોગવશ પરિસ્થિતિને કારણે કોઈ વર્ગમાં સમાવિષ્ટ કેટલાક લોકોને અન્યની સરખામણીએ લાભ મળે અને તેનો ઉલટો પણ બને, તો પણ તે મનસ્વી કે ભેદભાવપૂર્ણ બની જતું નથી. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે જ્યાં સુધી કોઈ વર્ગની અંદરના લોકોને વિશેષ વર્તન માટે અલગ કરીને પસંદ કરવામાં આવતા નથી અને વર્ગીકરણ પ્રતિકૂળ પરિણામો લાવવા માટે પૂર્વનિર્ધારિત મનોભાવથી કરવામાં આવ્યું નથી, ત્યાં સુધી ચુક્તિસંગત માપદંડથી અલગ પાડવામાં આવેલા બંને વર્ગોના વર્ગનો ભાગ

બનતા વ્યક્તિઓ પર કાનૂનની તથ્યાધારિત વૈવિધ્યતા અને ભિન્ન પ્રમાણમાં પડતી અસર ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ ના આદેશનો ભંગ કરી શકતી નથી. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે ભૂતકાળના અનુભવના આધારે વિધાનજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને સંસદે સંપાદન લુપ્ત થવા માટે મૂળભૂત રીતે પાંચ વર્ષનો સમયગાળો નક્કી કર્યો છે અને તે અંગે નિર્ણય પર આવી છે. તેથી, અરજદારોને ભેદભાવપૂર્ણ વર્તનના હેતુસર બોધગમ્ય ભેદના આધારે અલગ કરીને પસંદ કરવામાં આવ્યા છે એવું કહી શકાય નહીં. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે કલેક્ટરે ખાનગી સામાવાળાઓની જમીનોનો કબજો લીધો નહોતો અને અરજદાર કંપનીએ પણ, તેમનો તે અધિકારની અંદર હોવા છતાં, કબજા માટે આગ્રહ રાખ્યો નહોતો, તથા અરજદારો દ્વારા જમા કરવામાં આવેલ વળતર સરકારની તિજોરીમાં જ રહ્યું હતું અને કાયદાની જરૂરિયાત મુજબ કલેક્ટરે તે અદાલતમાં જમા કરાવ્યું નહોતું. સક્ષમ સત્તાધિકારી સમક્ષ આવી જમા ન હોવા અને એટલેજ પાંચ વર્ષથી વધુ સમય સુધી કબજો લેવામાં આવ્યો ન હોવા કારણે, તેઓ ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) હેઠળ કલ્પિત સંપાદન કાર્યવાહી લુપ્ત થવાના લાભ માટે હકદાર છે.

૧૭.૧૧. અરજદાર કંપનીના વેપાર ચલાવવાના મૂળભૂત અધિકાર પર ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) અયોગ્ય પ્રતિબંધો લાદતી નથી અને તે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) સાથે અનુચ્છેદ ૧૯(૬) વાંચતાં તેનો ભંગ કરતી નથી, એવી દલીલના સમર્થનમાં (૧) ચિન્તામણ રાવ વિ. મધ્ય પ્રદેશ

રાજ્ય, અહેવાલિત એ.આઈ.આર. ૧૯૫૧ એસ.સી. ૧૧૮; (૨) મદ્રાસ રાજ્ય વિરુદ્ધ વી.જી. રો, અહેવાલિત એ.આઈ.આર. ૧૯૫૨ એસ.સી. ૧૯૬; અને (૩) સુબ્રમણિયન સ્વામી વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, અહેવાલિત (૨૦૧૬) ૭ એસ.સી.સી. ૨૨૧ ના ચુકાદાઓ પર આધાર મુકવામાં આવ્યો છે. ઉપર ઉલ્લેખિત માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે પ્રતિપાદિત કરેલા કાયદાના આધારે એવું રજૂ કરવામાં આવે છે કે વર્તમાન કેસમાં અરજદારોનો એસ.ઈ.ઝેડ. સ્થાપિત કરવાનો અધિકાર અને તે અંગે પ્રતિબંધ મૂકવા બાબતે ૨૦૧૩નો અધિનિયમ છે, જે અયોગ્ય પ્રતિબંધો લાદતો ન હોવો જોઈએ અને એવો પ્રતિબંધ અતિશય ન હોવો જોઈએ. ૨૦૧૩નો અધિનિયમ સામાન્ય જનહિતમાં હોવો જોઈએ. કલમ ૨૪(૨) દ્વારા લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધો અત્યંત ચુકિતસંગત છે અને કદી પણ અતિશય કે શોષણકારી નથી તથા ૨૦૧૩ના અધિનિયમના ઉદ્દેશ અને હેતુ સાથે, તેમજ તેના પીછેહઠના તત્ત્વચિંતન સાથે, તેમનો સીધો સંબંધ છે.

૧૭.૧૨. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે ૨૦૧૩ નો અધિનિયમ એવો પ્રબંધ કરે છે કે જ્યારે જમીન ખાનગી કંપની માટે સંપાદિત કરવી અભિપ્રેત હોય ત્યારે અસરગ્રસ્ત જમીનમાલિકોમાંથી ૮૦% ની પૂર્વસંમતિ આવશ્યક છે. આવશ્યક સંમતિ પૂરતી ઊંચી હોવી જોઈએ જેથી તેની સહેલાઈથી કાવતરાપૂર્વક હેરફેર કરી શકાય નહીં; અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓની પૂરતી વિશાળ સંખ્યાની સંમતિ હોવી જોઈએ અને મોટાભાગમાંથી લેખિત સંમતિ મેળવવી વાસ્તવમાં કાર્યસાધ્ય હતી તે દર્શાવવું જોઈએ. તેથી, એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે સંમતિ

સંબંધિત જોગવાઈને અયોગ્ય પ્રતિબંધ કહી શકાય નહીં. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે સંપાદન કાર્યવાહી લુપ્ત થવા માટે નિર્ધારિત ૫ વર્ષની અવધિ વિધાનમંડળની પ્રજ્ઞાનો વિષય છે. આ દલીલના સમર્થનમાં વેલ્ફેર એસોસિયેશન એ.આર.પી. મહારાષ્ટ્ર અને અન્ય વિ. રણજિત પી. ગોહિલ અને અન્યના કેસમાં આવેલ, (૨૦૦૩) ૯ એસ.સી.સી. ૩૫૮ માં અહેવાલિત, નિર્ણય પર આધાર મુકવામાં આવ્યો છે. ઉક્ત ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૫૭ થી ૬૦ નીચે મુજબ છે:

“૫૭. ચરણજીત લાલ ચૌધરી વિ. ભારત સંઘ અને અન્યઓ (ઉપરોક્ત) માં, ફઝલ અલી, ન્યાયાધીશે એવું મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે અનુચ્છેદ ૧૪ એક મહત્વપૂર્ણ મૂળભૂત અધિકાર નિર્ધારિત કરે છે, જેનું નજીકથી અને સતર્કતાપૂર્વક રક્ષણ થવું જોઈએ, પરંતુ તેની વ્યાખ્યા કરતાં અદાલતે એવો સિદ્ધાંતવાદી અભિંગમ અપનાવવો જોઈએ નહીં, જે સર્વ હિતકારી વિધાનને અવરોધી નાખે.

૫૮. કિશન સિંહ અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન અને અન્ય, ૧૯૫૫ (૨) એસસીઆર ૫૩૧ માં, બંધારણીય પીઠે એવો નિર્ધાર કર્યો હતો કે જે વિધાનનો ઉદ્દેશ્ય ન્યાયસંગત અને સમતાપૂર્ણ ભાડું નિર્ધારિત કરવાનો હોય અને જે મકાનમાલિક અને તેના ભાડૂત વચ્ચેના સંબંધને નિયમિત કરે છે, તેને એવા વિધાન તરીકે કહી શકાય નહીં કે જે નાગરિકને સંપત્તિ ધારણ કરવાની અને તેનો ઉપભોગ કરવાની મૂળભૂત હક્કમાં હસ્તક્ષેપ કરે, ભલે તે વિધાનનો પરિણામ

એવો થતો હોય કે મકાનમાલિક દ્વારા અત્યાર સુધી પ્રયોગમાં લેવાતા હકોમાં ઘટાડો થાય અથવા તે હકો ક્ષીણ થાય.

૫૯. માણેકલાલ છોટાલાલ અને અન્યના કેસમાં (ઉપરોક્ત), બંધારણીય ખંડપીઠે, આ પ્રમાણે, બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯ લાગુ કરતી વખતે ધ્યાનમાં રાખવાના સિદ્ધાંતોનો સારાંશ આપ્યો હતો – "મિલ્કત પ્રાપ્ત કરવાનો, રાખવાનો અને તેનો નિકાલ કરવાનો મૂળભૂત અધિકાર, રાજ્ય દ્વારા માત્ર એવો કાયદો બનાવીને જ નિયંત્રિત કરી શકાય છે, જે સામાન્ય જનહિતમાં, ઉક્ત અધિકારના ઉપયોગ પર યુક્તિસંગત મર્યાદાઓ લાદે. મૂળભૂત અધિકારના ઉપયોગ પર આવી મર્યાદાઓ મનસ્વી, અથવા અતિશય, અથવા સામાન્ય જનહિતમાં જે જરૂરી હોય તેનાથી અધિક ન હોવી જોઈએ. મર્યાદાની યુક્તિસંગતતાની કસોટી વસ્તુલક્ષી તેમજ પ્રક્રિયાત્મક બંને દૃષ્ટિએ કરવામાં આવવી જોઈએ. જો કોઈ યુક્તિસંગત અને યોગ્ય માપદંડો અથવા મર્યાદાઓ અધિનિયમમાં નિર્ધારિત કર્યા વિના કોઈ અંકુશવિહોળી અથવા માર્ગદર્શનવિહોળી સત્તા પ્રદાન કરવામાં આવે, તો તે કાયદાને ભેદભાવપૂર્ણ તરીકે પડકારવામાં આવી શકે છે".

૬૦. બંધારણની કલમ ૧૪ કાયદાનિર્માણના હેતુ માટે વાજબી વર્ગીકરણને અનુમતિ આપે છે અને વર્ગાધિષ્ઠિત કાયદાનિર્માણને પ્રતિબંધિત કરે છે. જે કાયદો "સુસ્પષ્ટ રીતે નિર્ધારિત વર્ગ" પર લાગુ પડે અથવા તે વર્ગને લાભ આપવાનો ઉદ્દેશ ધરાવે છે, તેને આ આધાર પર કે એ જ પ્રકારનો લાભ અથવા

સંરક્ષણ અન્ય વ્યક્તિઓને વિસ્તરતું નથી, બંધારણની કલમ ૧૪ના સંદર્ભે પડકારવામાં આવી શકતો નથી. અનુમત્ય વર્ગીકરણે ઢિગુણ કસોટી પૂર્ણ કરવી આવશ્યક છે, અર્થાત્, (૧) વર્ગીકરણ બુદ્ધિગમ્ય ભિન્નતાના આધાર પર સ્થાપિત હોવું જોઈએ, જે સાથે ગોઠવાયેલા વ્યક્તિઓ અથવા વસ્તુઓને વર્ગથી બહાર રાખવામાં આવેલા અન્ય લોકોથી અલગ પાડે, અને (૨) આવી ભિન્નતાનો કાયદાનિર્માણ દ્વારા હાંસલ કરવાને લક્ષિત હેતુ સાથે તર્કસંગત સંબંધ હોવો જોઈએ. વિધાનમંડળ એવું વર્ગીકરણ ઘડે જે વૈજ્ઞાનિક રીતે સંપૂર્ણ હોય અથવા તાર્કિક રીતે પરિપૂર્ણ હોય અથવા સંબંધિત તમામ લોકોની અપેક્ષાઓ પૂર્ણ કરે, તેવી અપેક્ષા રાખવી મુશ્કેલ છે; તેમ છતાં, અદાલત વિધાનમંડળની પ્રજ્ઞા દ્વારા સૂચિત વર્ગીકરણનો માન રાખશે અને માત્ર ત્યારે જ હસ્તક્ષેપ કરશે જ્યારે તેને ખાતરી થાય કે આવું વર્ગીકરણ કલમ ૧૪ની કસોટી પર સ્પષ્ટ અસમાનતા અથવા પ્રગટ મનમાનીનું પરિણામ લાવશે.”

૧૮. સામાવાળાીઓ તરફથી કરવામાં આવેલી રજૂઆતોનો પ્રતિભાવ આપત્, અરજદારોના વિદ્ધાન વકીલે રજૂ કર્યું કે સામાવાળાી-ભારત સંઘે નિયંત્રણની વાજબીતા અથવા યુક્તિપૂર્ણ વર્ગીકરણ સ્થાપિત કરવાનો ભાર નિર્ભર કર્યો નથી. આ રજૂઆતને સમર્થન આપવા માટે, અવની એક્સપોર્ટ્સ અને અન્ય વિ.

આવકવેરા કમિશનર તથા અન્ય, માં અહેવાલિત

(૨૦૧૨) ૩૪૮ આઈટીઆર ૩૯૧ (ગુજ) તેમજ પિયરલેસ જનરલ ફાઈનાન્સ એન્ડ ઇન્વેસ્ટમેન્ટ કો. લિમિટેડ વિ. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, જે (૧૯૯૨) ૨

એસસીસી ૩૪૩ માં અહેવાલિત છે, તે કેસનો પાણ, જેનો ઉપર પહેલેથી જ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૮.૧. અરજદારો તરફથી વિદ્વાન વકીલે, પ્રતિસાદીઓ દ્વારા બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૧-એ હેઠળ દાવો કરવામાં આવેલી સુરક્ષા અંગે, રજૂ કર્યું કે ૨૦૧૩ નો અધિનિયમ અનુચ્છેદ ૩૧-એ હેઠળ પરિકલ્પિત કૃષિ સુધારાઓ અને એસ્ટેટ્સના અધિગ્રહણને સંબંધિત કાયદો નથી, અને તેથી તેવું મંતવ્ય સ્વીકારવામાં આવી શકે.

મુરારી અને અન્ય વિ.ભારત સંઘ અને અન્ય, (૧૯૯૭) ૧ એસ.સી.સી. ૧૫ ના કેસ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે. ઉક્ત ચુકાદાના પરિષ્કેદ ૯ થી ૧૨ નીચે મુજબ વાંચવા યોગ્ય છે:

“ ૯. ડૉ. સિદ્ધુ, જેમણે અપીલકર્તાઓ તરફથી સીવિલ અપીલમાં, જે એસ.એલ.પી. (સી) નં. ૨૬૬૯ ઓફ ૧૯૭૮ માંથી ઉત્પન્ન થઈ છે, હાજરી આપી હતી, તેમજ કેટલાક અન્ય વકીલોએ દલીલ કરી કે ગામ માસોદપુરની જે જમીન સંપાદિત કરવાની માંગ કરવામાં આવી છે તે જમીનમાલિકની વ્યક્તિગત ખેતી હેઠળની છે, જે નાનકડા વિસ્તારની છે, અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૧-એના બીજા પરંતુકમાં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓના બળે રાજ્ય માટે આવી જમીનનો એવો કોઈપણ હિસ્સો સંપાદિત કરવો કાયદેસર નહીં ગણાય, જે હાલ અમલમાં રહેલા કોઈપણ કાયદા હેઠળ અન્ય જમીનમાલિકને લાગુ પડતી સીલિંગ મર્યાદાની અંદર આવે છે. આવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે જમીનનો કબજો

લેવામાં આવ્યો તે તારીખે પ્રવર્તમાન જમીનની બજારકીમત નક્કી કરીને જમીનમાલિકને ચૂકવવી જોઈએ, અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળની સૂચના બહાર પાડવામાં આવી તે તારીખે પ્રવર્તમાન કિંમત નહીં. આ અદાલત દ્વારા દત્તાત્રય ગોવિંદ મહાજન વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર (૧૯૭૭) ૨ એસ.સી.સી. ૫૪૮ : ;એ.આઈ.આર. ૧૯૭૭ એસ.સી. ૮૧૫ ના મામલે આપવામાં આવેલ નિર્ણય પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો, જેમાં નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે કે અનુચ્છેદ ૩૧-એનો બીજો પરંતુક એક અધિકાર પ્રદાન કરે છે અને આ અધિકાર અનુચ્છેદ ૩૧ની ઉપકલમ (૨) હેઠળના અધિકાર કરતાં ઉચ્ચ છે, જેટલા હદ સુધી કોઈ વ્યક્તિની વ્યક્તિગત ખેતી હેઠળની એવી જમીનનો હિસ્સો આવે છે જે તેને લાગુ પડતી સીલિંગ મર્યાદાની અંદર હોય; અને જો અધિનિયમ કુટુંબ એકમની કૃત્રિમ કલ્પના ઊભી કરીને તથા આવા કુટુંબ એકમ દ્વારા ધારિત કૃષિ જમીન પર સીલિંગ નક્કી કરીને, સીલિંગ મર્યાદાની અંદરની જમીન સંપૂર્ણ બજારકીમત ચૂકવ્યા વિના સંપાદિત કરવાની સગવડ આપે, તો તે બીજા પરંતુક દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ અધિકારનું અપહરણ કરવું અથવા તેનો સંકોચ કરવો થશે. તેથી, આ નિર્ણય અનુસાર પણ સીલિંગ મર્યાદાની અંદરની જમીન સંપાદિત કરી શકાય, પરંતુ સંપૂર્ણ બજારકીમતની ચૂકવણી પર. તેથી પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે ન્યાયસંગત અને યોગ્ય વળતર તરીકે એવોર્ડની તારીખે અથવા જમીનનો કબજો લેવાયો તે તારીખે પ્રવર્તમાન બજારકીમત ચૂકવવાની છે કે પછી અધિનિયમની

કલમ ૪(૧) હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલી સૂચનાની તારીખના સંદર્ભે નક્કી થતી કિંમત ચૂકવવાની છે.

૧૦. હાલના કેસમાં નોંધનીય છે કે અધિનિયમની કલમ ૨૩ ની ઉપકલમ (૧) ની જોગવાઈઓ મુજબ આવી જમીન, ઇમારત અથવા માળખાના વળતરની ચૂકવણી કલમ ૪ ની ઉપકલમ (૧) હેઠળની જાહેરનામાની પ્રકાશનની તારીખે પ્રવર્તમાન દરે કરવાની જોગવાઈ છે, જેની માન્યતા આ અદાલતે અફલાટૂનના કેસમાં ચથાવત રાખી હતી, જેમાં નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું” (એસ.સી.સી. પૃ.૨૯૨, પરા ૧૫ મુજબ એસ.સી.આર. પૃ.૮૦૯-એફજી)

જમીન સંપાદન અધિનિયમ બંધારણપૂર્વ અધિનિયમ છે. તેથી, તેની જોગવાઈઓ બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૧(૨) ની આવશ્યકતા સાથે સુસંગત નથી એવા આધાર પર પડકારપાત્ર નથી. અપીલકર્તાઓ અને રિટ અરજદારોની ફરિયાદ એ છે કે તેમની મિલ્કતોનું સંપાદન તેમને કલમ ૪ હેઠળની જાહેરનામાની તારીખે જમીનની બજાર કિંમતના સંદર્ભે ગણવામાં આવેલ વળતર ચૂકવીને કરવામાં આવ્યું હતું અને તેથી કલમ ૨૩ દોષિત છે. તત્પતઃ, આ વળતરની પૂરતા પ્રમાણ અંગેનો પડકાર જ છે. એવો પડકાર અનુચ્છેદ ૩૧(૫) ના કારણે અવરોધિત થાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, અપીલકર્તાઓ અને રિટ અરજદારો કલમ ૨૩ ની માન્યતાને આ આધાર પર પડકારી શકતા નથી કે તેની જોગવાઈઓ હેઠળ ચૂકવવાનું વળતર કોઈ પણ રીતે અપૂરતું છે, કારણ કે એવો પડકાર અનુચ્છેદ ૩૧(૫) ના સીધા વિરોધમાં જાય છે.

એવી સ્થિતિમાં, વિદ્વાન વકીલે રજૂ કરેલી દલીલ સ્વીકારી શકાય તેવી નહોતી. અહીં પી. વજ્રવેલુ મુદલિયાર વિ. સ્પેશિયલ ડી.વાય. કલેક્ટર, (૧૯૬૫) ૧ એસસીઆર ૬૧૪ એસસીઆર (૬૨૧-એચ) ના મામલામાં આપવામાં આવેલ નિર્ણયનો પણ સંદર્ભ આપી શકાય, જેમાં નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે:

સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૧(૨) અને (૨-એ) હેઠળ, રાજ્યને જમીન હસ્તગત કરવા માટે કાયદો બનાવવાથી પ્રતિબંધિત કરવામાં આવ્યું છે, જો સુધી તે જાહેર હેતુ માટે ન હોય અને જો સુધી તેમાં વળતરની રકમ નિશ્ચિત ન કરવામાં આવી હોય અથવા વળતરની રકમ નક્કી કરવા માટેના સિદ્ધાંતો નિર્દિષ્ટ ન કરવામાં આવ્યા હોય. પરંતુ અનુચ્છેદ ૩૧-એ રાજ્યને તાત્કાલિક કૃષિ સુધારાઓ અમલમાં મૂકી શકે તે માટે આ પ્રતિબંધ દૂર કરે છે. સંવિધાનનો ઉક્ત હેતુ અનુચ્છેદ ૩૧-એમાં અંતર્નિહિત છે. જો સામાવાળાઓની દલીલ સ્વીકારવામાં આવે, તો તે રાજ્યને નાગરિકોની મૂળભૂત હકોના હનનરૂપે, કોઈપણ કૃષિ સુધારા સાથે સંબંધ રાખ્યા વિના અને વળતર ચૂકવ્યા વિના, તેમની જમીનો હસ્તગત કરવાની સગવડ આપશે અને આ રીતે અનુચ્છેદ ૩૧(૨)ને વ્યવહારિક રીતે તેના સારથી વંચિત કરી દેશે. જો સંસદનો આશય અનુચ્છેદ ૩૧(૨)ને નિષ્પ્રભ જોગવાઈ બનાવવા નો હોત, તો તેણે પોતાનો આશય સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત કર્યો હોત. આ અદાલત અર્થઘટન દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૧-એના વ્યાપને વિસ્તૃત કરી શકતી નથી. બીજી તરફ, જેમ અમે અગાઉ

દર્શાવ્યું છે તેમ, આ અનુચ્છેદ આવશ્યક નિષ્કર્ષના આધારે માત્ર કૃષિ સુધારાઓ સુધી જ મર્યાદિત છે. તેથી, અમે એવો નિર્ધાર કર્યો કે અનુચ્છેદ ૩૧-એ માત્ર એવા કાયદા પર જ લાગુ પડશે જે રાજ્ય દ્વારા કોઈ ‘એસ્ટેટ’ અથવા તેમાંના કોઈ હકોના હસ્તગત કરવા માટે, અથવા આવા હકોના લોપ અથવા ફેરફાર માટે બનાવવામાં આવ્યો હોય, જો આવું હસ્તગત કરવું, લોપ કરવું અથવા ફેરફાર કરવો કૃષિ સુધારા સાથે સંબંધિત હોય.

તે જ અહેવાલમાં પૃષ્ઠ ૬૩૧-ડી પર આગળ મુજબ પણ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે:

વળતરની નિશ્ચિતિ કરતી વખતે જે તત્વોમાંથી એકનો યોગ્ય રીતે વિચાર કરવામાં આવવો જોઈએ તે બાકાત રાખવામાં આવ્યો છે; તેથી વળતરનું પર્યાપ્તપણું અસરગ્રસ્ત બને છે, પરંતુ તે માત્ર તે કારણસર, જેમ કે અમે અગાઉ સમજાવ્યું છે તેમ, સત્તા પર છેતરપિંડી ગણાતું નથી. તેથી, અમે નિર્ધારિત કરીએ છીએ કે સુધારક અધિનિયમ સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૧(૨)નું ઉલ્લંઘન કરતો નથી.

નાગપુર ઈમ્પ્રુવમેન્ટ ટ્રસ્ટ વિ. વિઠલ રાવ, (૧૯૭૩) ૧ એસ.સી.સી. ૫૦૦ (એસ.સી.સી. પૃ. ૫૦૮, ફરો ૩૫) ના કેસમાં આપેલા નિર્ણયનો પણ અહીં ઉલ્લેખ કરી શકાય છે, જે નીચે મુજબ છે:

વિદ્વાન વકીલ અમને આ બાબતે સંતોષ અપાવી શક્યા નથી કે ઉપરોક્ત કેસ ભિન્નતાપૂર્ણ હતો. અમારો અભિપ્રાય છે કે તે કેસ યોગ્ય રીતે નક્કી કરવામાં

આવ્યો હતો અને વર્તમાન કેસ ઉપર તેનો અમલ થવો જ જોઈએ. બાબતને આ દષ્ટિએ જોતા, બારમાં અમારી સમક્ષ ઉલ્લેખિત તમામ કેસોનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક નથી. અમે ઉલ્લેખ કરી શકીએ કે શ્રી તારકુંડે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૧(એ)(૧)(એ) પર પણ આધાર મૂક્યો હતો. હવે આ સારી રીતે સ્થાપિત છે કે અનુચ્છેદ ૩૧(એ)(૧)(એ)નો સંબંધ કૃષિ સુધારાઓ અને વિકાસ સાથે છે. રાજ્યની રાજધાનીના નિર્માણ માટે જમીનના અધિગ્રહણ સાથે તેનો કોઈ સંબંધ નથી.

૧૧. વધુમાં, આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે વજરાવેલુ વિ. સ્પેશિયલ ડાય. કલેક્ટર ના મામલામાં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું (એ.આઈ.આર. પરિચ્છેદ ૧૪, પૃ. ૧૦૨૩, કોલ. ૨ માં):

સુધારેલ અનુચ્છેદની ચકાસણીથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તેણે બેલા બેનર્જી કેસમાં આ અદાલત દ્વારા વ્યાખ્યાયિત ‘વળતર’ અને ‘સિદ્ધાંતો’ શબ્દસમૂહોના અર્થને સ્વીકાર્યો હતો. સ્મરણ કરાવી શકાય કે ઉક્ત કેસમાં આ અદાલતે ઉક્ત શબ્દસમૂહોની વ્યાપ્તિ નિર્ધારિત કરી હતી અને ત્યારબાદ એવું જણાવ્યું હતું કે નિર્ધારિત કરાયેલા સિદ્ધાંતોમાં યોગ્ય રીતે કબજે લેવાયેલ સંપત્તિના ચથાર્થ મૂલ્યનું નિર્માણ કરતા તમામ તત્વોને ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યા છે કે નહીં અને જે બાબતોની અવગણના થવી જોઈએ તે બાબતોને બહાર રાખવામાં આવી છે કે નહીં, તે અદાલત દ્વારા ન્યાયનિર્ણય માટેનું વિષય છે. સુધારેલ અનુચ્છેદ હેઠળ, વળતરની રકમ નિશ્ચિત કરતો અથવા ઉક્ત નિશ્ચયને નિયંત્રિત કરતા સિદ્ધાંતો

નિર્ધારિત કરતો કાયદો, તે કાયદા હેઠળ નિર્ધારિત વળતર અપર્યાપ્ત હવું તે આધાર પર, કોઈપણ અદાલતમાં પડકારવામાં આવી શકતો નથી.

૧૨. આ નિર્ણયો પરથી આ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે કે કલમ ૩૧-એ નો રાજ્યની રાજધાનીના નિર્માણ માટે જમીનના અધિગ્રહણ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. અમારી સમક્ષના વર્તમાન કેસમાં પણ એવું કહેવામાં આવેલ નથી કે જમીન કોઈ કૃષિ સુધારાઓ અને વિકાસના હેતુસર અધિગ્રહિત કરવામાં આવી રહી છે, પરંતુ દિલ્હી ના આયોજિત વિકાસ માટે અધિગ્રહિત કરવામાં આવી રહી છે અને તેથી આ બાબતમાં વિધાવંત વકીલ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ આ દલીલ કે છત મર્યાદાની અંદરની નાની ખેડૂતની માલિકીની જમીન અધિગ્રહિત કરી શકાતી નથી અથવા અધિગ્રહિત કરવાની માંગણી ધરાવતી ખેડુતોની જમીનની કિંમત/મૂલ્યનો નિર્ધારણ આંક જાહેર થયેલી તારીખે અથવા કબજો લેવાયેલી તારીખે પ્રવર્તમાન ભાવ/મૂલ્યના આધારે થવો જોઈએ અને કલમ ૪(૧) હેઠળની સૂચના પ્રકાશિત થયેલી તારીખે પ્રવર્તમાન મૂલ્યના આધારે નહીં, તે સ્વીકારી શકાતી નથી. રામ ચંદ્ર વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૯૪) ૧ એસ.સી.સી. ૪૪ ના કેસમાં પણ અહેવાલના ફક્ત ૪ માં, આ અદાલતે કલમ ૩૧-એ સાથે વ્યવહાર કરતાં એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે બંધારણ કલમ ૩૧-એ ના બીજા ઉપબંધ હેઠળ એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે જ્યાં કોઈ કાયદો રાજ્ય દ્વારા, કોઈ વ્યક્તિએ પોતાની વ્યક્તિગત ખેતી હેઠળ રાખેલી, છત મર્યાદાની અંદરની જમીનના અધિગ્રહણ માટે જોગવાઈ કરે છે, ત્યાં એવી જમીનનો કોઈ

ભાગ રાજ્ય માટે અધિગ્રહિત કરવો કાયદેસર નહીં ગણાય “જો સુધી એવી જમીન, ઈમારત અથવા બંધારણના અધિગ્રહણ સંબંધિત કાયદો તે માટે એવી દરે વળતર ચૂકવવાની જોગવાઈ ન કરતો હોય કે જે તેની બજાર કિંમતથી ઓછી ન હોય”. એ જ ફરમાં વધુમાં નોંધવામાં આવ્યું છે કે બંધારણ (ચુમ્માલીસમો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૭૮ દ્વારા કલમ ૧૯ નો ખંડ (એફ) અને કલમ ૩૧ કાઢી નાખવામાં આવ્યા છે અને તેથી સંપત્તિ રાખવાનો અધિકાર હવે મૂળભૂત અધિકાર રહ્યો નથી. પરંતુ તેમ છતાં કલમ ૩૧-એ ના બીજા ઉપબંધ હેઠળ અધિગ્રહણના વિષયરૂપ જમીન બાબતે બજાર મૂલ્યની ચુકવણી અંગેનો નિર્દેશ યથાવત્ રહે છે, અને અધિનિયમ કરવામાં આવેલા અધિગ્રહણ બાબતે જમીનની બજાર કિંમત મુજબ વળતર ચૂકવવાની જોગવાઈ કરે છે, તેથી તે કલમ ૩૧-એ ના બીજા ઉપબંધ સાથે અસંગત છે. પરંતુ કલમ ૧૧ ની ઉપકલમ (૧) અને કલમ ૨૩ ની ઉપકલમ (૧) ને ધ્યાનમાં લેતાં, આવી જમીનનું બજાર મૂલ્ય કલમ ૪, ઉપકલમ (૧) હેઠળની સૂચનાના પ્રકાશનની તારીખને અનુસંધાને નક્કી કરવાનું રહે છે, ભલે કલમ ૬ હેઠળની ઘોષણા કે કલમ ૧૧ હેઠળનો આંક કઈ તારીખે કરવામાં આવ્યો હોય અથવા અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ કબજો કઈ તારીખે લેવામાં આવ્યો હોય. બાબતના આ દૃષ્ટિકોણથી, કલમ ૩૧-એ અંગે ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલો સ્વીકારી શકાય તેવી નહોતી અને તેથી તે નામંજૂર કરવામાં આવે છે. તેથી, તે કારણસર પણ અધિગ્રહણની કાર્યવાહી રદ કરી શકાતી નહોતી.”

એ રજૂ કરવામાં આવે છે કે, કોઈપણ હાલતમાં, જો સ્પષ્ટ મનસ્વીતા કલમ ૧૪ સાથે સંબંધિત હોય, તો તે વિધાનને અમાન્ય ઠરાવી શકે છે અને

૧૯. શ્રી ભગવતી સ્ટીલ રોલિંગ મિલ્સ વિ. કમિશનર ઓફ સેન્ટ્રલ એક્સાઈઝ અને અન્યના મામલામાં આવેલ, (૨૦૧૬) ૩ એસસીસીમાં અહેવાલિત ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે

૬૪૩. ઉક્ત ચુકાદાના પેરા- ૩૫ નું પઠન નીચે મુજબ છે:

૩૫. તેમ છતાં, ઉપર અહીં જણાવેલ પાસાઓ અંગે વડી અદાલતે આપેલું કારણદર્શન જ્યાં સુધી સંબંધિત છે, ત્યાં સુધી અમને જણાય છે કે ત્રણેય મુદ્દાઓ પર તે નિર્દોષ છે. પ્રથમ અને મુખ્ય વાત એ છે કે એક જ દિવસનો વિલંબ પણ, વધુ કંઈ વિના, સીધેસીધો જ શુલ્કની સમકક્ષ રકમનો દંડ આકર્ષશે, જે કરોડો રૂપિયાનો હોઈ શકે છે. સ્પષ્ટ છે કે, જેમ આ અદાલતે ઠરાવ્યું છે, ઉપરોક્ત ત્રણ નિયમો હેઠળ લાદી શકાય એવો દંડ કઠોર અને ફરજિયાત સ્વરૂપનો છે. તેથી, વડી અદાલતે એવું કહેવું યોગ્ય છે કે જે આકારણીભોગી શુલ્કની વિલંબિત રકમ ૧૦૦ દિવસ પછી ભરે છે, તેને પણ તે જ સ્થિતિમાં ગણવામાં આવે છે જેમ કે તે આકારણીભોગી જેને માત્ર એક દિવસના વિલંબ પછી શુલ્ક ભર્યું હોય, અને તેથી એવો નિયમ અસમાન લોકોને સમાન ગણે છે અને પરિણામે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે. એ પણ યોગ્ય રીતે કહેવાયું છે કે ફોર્સ મેજર જેવી પરિસ્થિતિઓ હોઈ શકે છે, જે સદ્ભાવનાપૂર્વકના આકારણીભોગીને સમયસર શુલ્ક ભરવામાં અટકાવી શકે,

અને કેટલીક નિશ્ચિત હકીકતી પરિસ્થિતિઓમાં, આકારણીભોગીની તરફથી સમયસર શુલ્ક જમા કરવામાં કોઈ દોષ ન હોવા છતાં, શુલ્કની સમકક્ષ રકમનો ફરજિયાત દંડ એવો આકારણીભોગી પાસેથી અવશ્ય લાદી શકાય અને વસૂલ કરી શકાય. આ કારણસર પણ તે અતિશય મનસ્વી ગણાશે અને અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરનાર ગણાશે. વધુમાં, આ બાબતમાં વડી અદાલતના આ નિવેદન સાથે પણ અમે સહમત છીએ કે આ અપીલકર્તાના અનુચ્છેદ ૧૮(૧)(જી) હેઠળના મૂળભૂત અધિકારોનું પણ ઉલ્લંઘન કરશે અને અનુચ્છેદ ૧૮(૬) દ્વારા સુરક્ષિત રહી શકશે નહીં, કારણ કે તે વેપાર અથવા ધંધો ચલાવવાના અધિકાર પર અયોગ્ય પ્રતિબંધ છે. સ્પષ્ટ છે કે આવા પ્રસંગોમાં, જ્યાં વિલંબ માત્ર એક દિવસનો હોય અને જે આકારણીભોગીના નિયંત્રણની બહાર પણ હોઈ શકે, ત્યાં ફરજિયાત સ્વરૂપનો દંડ લાદવો મનસ્વી અને અતિશય ગણાશે. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, આ અદાલતે એમ.ડી. ફાઝલ વિ. સ્ટેટ ઓફ એમ.પી., ૧૯૭૦(૧) એસ.સી.આર. ૧૫૬ માં આ રીતે ઠરાવ્યું છે: “કોઈ ધંધો અથવા વ્યવસાય ચલાવવા પર પ્રતિબંધ લાદતા પડકારાયેલ કાયદાની માન્યતા વિચારતી વખતે અદાલતે, તેથી પ્રભાવિત નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકારો પર તેના સીધા અને તાત્કાલિક પ્રભાવનું, તથા હાંસલ કરવા ઇચ્છાતા હેતુના પ્રકાશમાં સુનિશ્ચિત કરવા માગવામાં આવેલા વ્યાપક જાહેર હિતનું મૂલ્યાંકન કરવું જોઈએ; નાગરિકની સ્વતંત્રતા પર પ્રતિબંધ મૂકવાની આવશ્યકતા; પ્રતિબંધિત કૃત્યનો સ્વભાવથી રહેલો હાનિકારક સ્વરૂપ અથવા સામાન્ય જનતાને

નુકસાનકારક બનવાની તેની ક્ષમતા અથવા પ્રવૃત્તિ; ઓછા કડક પ્રતિબંધ લાદીને હેતુ સિદ્ધ કરવાની શક્યતા; અને રાષ્ટ્રીય અથવા સ્થાનિક આપત્કાળની સ્થિતિ પ્રચલિત હોવા જેવી અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિઓ, અથવા આવશ્યક પુરવઠો જાળવવાની આવશ્યકતા, અથવા સ્વભાવથી જ જોખમી પ્રવૃત્તિઓ રોકવાની આવશ્યકતા ના અભાવે, એવો કેસ પ્રતિબંધ લાદવા માટે બનતો નથી અથવા ઓછી કડક મર્યાદા ઇચ્છિત હેતુ સિદ્ધ કરી શકે છે, તે બાબતે વહીવટી સત્તાને સંતોષી શકે તેવી ચંત્રણા અસ્તિત્વમાં છે કે નહીં, તે બાબતોનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

૧૮.૨. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે કંપનીઓ માટે જમીન અધિગ્રહણના કેસમાં સરકારને અધિગ્રહણમાંથી પીછેહઠ કરવાનો કોઈ પરમ અધિકાર નથી અને તેવી કાર્યવાહી ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન રહેશે તથા તે વાજબી અને મનસ્વી ન હોવાની કસોટી સંતોષે તે જરૂરી રહેશે, તે બાબત સમ્યક રીતે સ્થિર થયેલી છે. વધુમાં એવો દાવો કરવામાં આવે છે કે શરૂઆતમાં વધારાની જમીન અધિગ્રહિત કરવામાં આવી હતી તેથી કંપનીને બાકી રહેલી જમીનની જરૂર નથી, એવો મત ખોટો છે. સંબંધિત જમીનોના અધિગ્રહણને યથાવત્ રાખતાં આ અદાલતે આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કંપનીના પક્ષમાં કર્યો છે. આગળ, જો અધિગ્રહણને લુપ્ત થવા દેવામાં આવશે, તો ૮૦% જમીનધારકોની સંમતિ મેળવવા માટે મૂકાયેલા પ્રતિબંધને ધ્યાનમાં લેતાં જમીનનું પુનઃઅધિગ્રહણ શક્ય રહેશે નહીં, તેવી દલીલ કરતાં એવી રજૂઆત કરવામાં

આવે છે કે જમીનની ૮૫% જેટલી કબજેદારી અરજદારોને પહેલેથી જ સોંપવામાં આવી છે, તેથી માંગવામાં આવેલો રાહત આપવામાં ન આવે તો તે સમગ્ર યોજનાને જ અસર કરશે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે વિવાદિત જોગવાઈ અવાજબી અને મનસ્વી હોવાથી તેને અસંવિધાનિક જાહેર કરવી યોગ્ય છે, અથવા વૈકલ્પિક રીતે એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે કે જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૮૪ ના પ્રકરણ ૭ હેઠળ આવતી કંપની માટેના વિશાળ હોલિંગ્સના અધિગ્રહણ પર ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) લાગુ પડી શકતી નથી, એવો નિષ્કર્ષ કરીને વિવાદિત જોગવાઈનું સીમિત અર્થઘટન કરી શકાય.

૧૯. બંને પક્ષોના વિદ્વાન વકીલો દ્વારા આગળ ધરવામાં આવેલી દલીલોને ધ્યાનમાં રાખીને, આ અરજીઓમાં વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થતા મુદ્દાઓનો વિચાર કરીએ તે પહેલાં, જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૮૪ ની કેટલીક સંબંધિત જોગવાઈઓ તથા જમીન સંપાદન, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપનમાં ન્યાયસંગત વળતર અને પારદર્શિતા માટેના અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩ ની જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય ગણીએ છીએ.

૨૦. જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૮૪ ની કલમ ૪ હેઠળ, યોગ્ય સરકારને, જ્યારે કોઈ જાહેર હેતુ માટે અથવા કોઈ કંપની માટે જમીન જરૂરી અને આવશ્યક હોય, ત્યારે તેવી સૂચનાઓ સત્તાવાર ગેઝેટમાં તથા સમાચારપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ કરીને જમીનના અધિગ્રહણ માટે પ્રાથમિક સૂચનાઓ બહાર પાડવાનો

અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૩(ઈ) હેઠળ, “કંપની” ની વ્યાખ્યા એ રીતે કરવામાં આવી છે કે, કંપની અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૩ માં વ્યાખ્યાયિત કંપની, કલમ (સીસી) માં ઉલ્લેખિત સરકારી કંપની સિવાય; સોસાયટીઓ નોંધણી અધિનિયમ, ૧૮૬૦ હેઠળ અથવા તે સમયે કોઈ રાજ્યમાં અમલમાં રહેલા તેના સમકક્ષ કોઈ કાયદા હેઠળ નોંધાયેલ સોસાયટી, કલમ (સીસી) માં ઉલ્લેખિત સોસાયટી સિવાય; કોઈ રાજ્યમાં તે સમયે અમલમાં રહેલા સહકારી સોસાયટીઓ સંબંધિત કોઈ કાયદાના અર્થમાં આવતી સહકારી સોસાયટી, કલમ (સીસી) માં ઉલ્લેખિત સહકારી સોસાયટી સિવાય. જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૪(૧) હેઠળ જરૂરી સૂચના તથા કલમ ૬ હેઠળ ઘોષણા બહાર પાડ્યા પછી, કલેક્ટરને તે અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ તપાસ કરવાની અને એવોર્ડ પસાર કરવાની સત્તા હતી. સુધારા અધિનિયમ ૧૯૮૪ ના ૬૮ દ્વારા જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ માં સુધારો કરવામાં આવે તે પહેલાં, સૂચના બહાર પડ્યા પછી એવોર્ડ પસાર કરવા માટે કોઈ સમયમર્યાદા ન હતી, પરંતુ ઉપરોક્ત સુધારા અધિનિયમ ૧૯૮૪ ના ૬૮ દ્વારા કલમ ૧૧એ ઉમેરવામાં આવી, જેના દ્વારા કલેક્ટર માટે ઘોષણાના પ્રકાશનની તારીખથી બે વર્ષની અવધિમાં એવોર્ડ પસાર કરવો ફરજિયાત બનાવવામાં આવ્યો, સાથે જ એવી શરત રાખવામાં આવી કે જો જણાવેલી અવધિમાં કોઈ એવોર્ડ પસાર કરવામાં ન આવે તો જમીનના અધિગ્રહણ માટેની સમગ્ર કાર્યવાહી લુપ્ત થઈ જશે. કલમ ૧૧એ ની જોગવાઈ

અનુસાર, એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યાં ઉક્ત ઘોષણા જમીન અધિગ્રહણ (સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ના અમલારંભ પહેલાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી હોય, ત્યાં એવોર્ડ એવો અમલારંભ થયાની તારીખથી બે વર્ષની અવધિમાં કરવો રહેશે. જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની કલમ ૧૬ હેઠળ, એવોર્ડ પસાર થયા પછી કલેક્ટરને કબજો લેવાની સત્તા હતી.

૨૧. જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૯૮૪ નો ભાગ-૭ ખાસ કરીને કંપનીઓ માટે જમીનોના સંપાદન સંબંધિત જોગવાઈઓ સાથે સંબંધિત હતો. જમીન સંપાદન અધિનિયમની કલમ ૩૮એ હેઠળ,

૧૯૮૪માં, કોઈ ઔદ્યોગિક સંસ્થાને સંપાદનના હેતુઓ માટે અનુમાનિત કંપની તરીકે માનવામાં આવતી હતી. કંપની માટે જમીન સંપાદિત કરવાની દ્રષ્ટિએ, જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૯૮૪ની કલમ ૩૯ હેઠળ યોગ્ય સરકારની પૂર્વ સંમતિ અને કરારનું અમલીકરણ આવશ્યક બનાવવામાં આવ્યું હતું. ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૪૦ હેઠળ યોગ્ય સરકાર સાથે કરારમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાં પૂર્વ તપાસની કલ્પના કરવામાં આવી છે. કંપની દ્વારા સંપાદન માટે કરવામાં આવેલા દાવા અંગે યોગ્ય સરકાર સંતોષ પામ્યા પછી જ, જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૯૮૪ની કલમ ૪૧ હેઠળ કલ્પના મુજબ યોગ્ય સરકાર સાથે કરારમાં પ્રવેશ કરવાનું હતું અને આવા કરારને જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૯૮૪ની કલમ ૪૨ હેઠળ રાજપત્રમાં પ્રકાશિત કરવો આવશ્યક હતો, અને ત્યારબાદ (જ્યાં સુધી જાહેર જનતાને તે કાર્યનો ઉપયોગ કરવાની હકદારી રહેશે

તે શરતોનો પ્રશ્ન છે) તેને એવો જ પ્રભાવ રહેશે જાણે તે અધિનિયમનો જ ભાગ બન્યો હોય.

કલમો ૩૯, ૪૦, ૪૧ અને ૪૨ નીચે મુજબ છે:

“૩૯. યોગ્ય સરકારની પૂર્વ સંમતિ અને કરારનું અમલીકરણ આવશ્યક.—
[કલમ ૬ થી ૧૬ (બંને સમાવેશિત) અને કલમ ૧૮ થી ૩૭ (બંને સમાવેશિત)] ની જોગવાઈઓ [આ ભાગ હેઠળ] કોઈપણ કંપની માટે જમીન સંપાદિત કરવા માટે અમલમાં મૂકાશે નહીં, જો સુધી [યોગ્ય સરકાર] ની પૂર્વ સંમતિ પ્રાપ્ત ન હોય, તેમજ જો સુધી કંપનીએ નીચે ઉલ્લેખિત કરાર અમલમાં મૂક્યો ન હોય.

૪૦. અગાઉની તપાસ.—(૧) આવી સંમતિ આપવામાં આવશે નહીં, જ્યાં સુધી [યોગ્ય સરકાર] [કલમ ૫એ, ઉપકલમ (૨) હેઠળ કલેક્ટરના અહેવાલના આધારે, અથવા] અહીં નીચે જોગવાઈ મુજબ રાખવામાં આવેલી તપાસ દ્વારા, એ બાબતે સંતુષ્ટ ન થાય કે,— (એ) સંપાદનનો હેતુ કંપનીમાં રોજગાર પામેલા કામદારો માટે રહેણાંક મકાનો બાંધવા માટેની જમીન મેળવવાનો છે અથવા તે સાથે સીધી રીતે સંબંધિત સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ કરાવવાનો છે, અથવા (એએ) આવી સંપાદન કોઈ એવી કંપની માટે કોઈ મકાન અથવા કામના બાંધકામ માટે જરૂરી છે, જે કોઈ ઉદ્યોગ અથવા કામમાં પ્રવૃત્ત છે અથવા પોતે એવો ઉદ્યોગ અથવા કામ હાથ ધરવા માટે પગલાં લઈ રહી છે, જે જાહેર હેતુ માટે હોય, અથવા

(બી) આવી સંપાદન કોઈ કામના બાંધકામ માટે જરૂરી છે અને એવું કામ જનતાને ઉપયોગી સાબિત થવાનું સંભવિત છે.

(૨) એવી તપાસ [યોગ્ય સરકાર] દ્વારા નિમણૂક કરવામાં આવેલા એવા અધિકારી દ્વારા અને તે સરકાર નિર્ધારિત કરે તેવા સમય અને સ્થળે હાથ ધરવામાં આવશે.

(૩) એવો અધિકારી સાક્ષીઓને સમન્સ પાઠવી તેમની હાજરી ફરજિયાત કરાવી શકશે અને દસ્તાવેજો રજૂ કરાવવા માટે તે જ ઉપાયો દ્વારા અને શક્ય તેટલી હદે તે જ રીતસર, જેમ [સિવિલ પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૦૮ (૧૯૦૮ નું ૫)] મુજબ દિવાણી અદાલતના મામલે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે, તેમ કરી શકશે.

૪૧. યોગ્ય સરકાર સાથેનો કરાર. – જો [યોગ્ય સરકાર] [કલમ ૫એ, ઉપકલમ (૨) હેઠળ કલેક્ટરના અહેવાલનો, જો કોઈ હોય તો, વિચાર કર્યા પછી, અથવા કલમ ૪૦ હેઠળ તપાસ કરનાર અધિકારીના અહેવાલના આધારે] એ બાબતે સંતુષ્ટ થાય કે [પ્રસ્તાવિત સંપાદન કલમ ૪૦ની ઉપકલમ (૧) ના ખંડ (એ) અથવા ખંડ (એએ) અથવા ખંડ (બી) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ હેતુ માટે છે], તો તે કંપનીને [[યોગ્ય સરકાર] સાથે] એવો કરાર કરવા માટે ફરજ પાડશે કે જેમાં નીચે જણાવેલ બાબતો અંગે [યોગ્ય સરકાર] ને સંતોષ થાય તેવી જોગવાઈ કરવામાં આવે, અર્થાત્ :- (૧) સંપાદનના ખર્ચની [યોગ્ય સરકારને] ચુકવણી; (૨) આવી ચુકવણી થતાં જમીન કંપનીને હસ્તાંતર કરવી.

(૩) કંપની દ્વારા જમીન કઈ શરતો પર ધારણ કરવામાં આવશે, (૪) જ્યાં સંપાદન રહેણાંક મકાનો બાંધવા અથવા તે સંબંધિત સુવિધાઓ પૂરી પાડવાના હેતુસર હોય, ત્યાં રહેણાંક મકાનો અથવા સુવિધાઓ કયા સમયગાળામાં, કઈ શરતો પર અને કઈ રીતથી બાંધવામાં આવશે અથવા પૂરી પાડવામાં આવશે;

(જએ) જ્યાં જમીન હસ્તગત કરવું એવી કોઈ કંપની માટે કોઈ ઈમારત અથવા કામના નિર્માણ માટે હોય, જે કોઈ એવા ઉદ્યોગ અથવા કામમાં પ્રવૃત્ત છે અથવા તેમાં પોતે પ્રવૃત્ત થવા માટે પગલાં લઈ રહી છે, જે જાહેર હિત માટે હોય, ત્યાં તે ઈમારત અથવા કામ કયા સમયગાળામાં અને કઈ શરતો પર બાંધવામાં આવશે અથવા અમલમાં મૂકવામાં આવશે; અને (૫) જ્યાં હસ્તગત કરવું કોઈ અન્ય કામના નિર્માણ માટે હોય, ત્યાં તે કામ કયા સમયગાળામાં અને કઈ શરતો પર અમલમાં મૂકવામાં આવશે અને જાળવી રાખવામાં આવશે અને કઈ શરતો પર જનતા તે કામનો ઉપયોગ કરવાની હકદાર રહેશે.

૪૨. કરારનું પ્રકાશન.— એવો દરેક કરાર, તેના અમલમાં આવ્યા પછી શક્ય તેટલી વહેલી તકે, સત્તાવાર ગેઝેટમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવશે, અને ત્યારબાદ (જ્યાં સુધી જાહેરજનતા જે શરતો પર તે કૃતિનો ઉપયોગ કરવા હકદાર હશે તે સંબંધે પ્રશ્ન છે) તેને એવો જ પ્રભાવ રહેશે જાણે તે આ અધિનિયમનો ભાગ બન્યો હોત.”

૨૨. જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૫૫ હેઠળ પ્રદાન કરવામાં આવેલી સત્તાનો ઉપયોગ કરીને, કેન્દ્રીય સરકારે “જમીન અધિગ્રહણ

(કંપનીઓ) નિયમો, ૧૯૬૩” નામે નિયમો ઘડ્યા હતા. ઉક્ત નિયમો અધિનિયમના ભાગ-૭ હેઠળની બધી કંપનીઓ માટે જમીનના અધિગ્રહણ માટે લાગુ કરવામાં આવ્યા હતા. ઉક્ત નિયમોના નિયમ ૩ હેઠળ, અધિનિયમના ભાગ-૭ હેઠળ જમીનના અધિગ્રહણ સંબંધિત બાબતોમાં યોગ્ય સરકારને સલાહ આપવા માટે, યોગ્ય સરકારને સત્તાવાર રાજપત્રમાં જાહેરનામા દ્વારા “જમીન અધિગ્રહણ સમિતિ” કહેવાતી સમિતિ રચવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી; ઉક્ત સમિતિમાં આવક, કૃષિ અને ઉદ્યોગ વિભાગોના સરકારના સચિવો ઉપરાંત અન્ય સભ્યોનો સમાવેશ થતો હતો અને ઉક્ત સમિતિ પર અધિનિયમના ભાગ-૭ હેઠળ જમીનના અધિગ્રહણ સંબંધિત અથવા તેમાંથી ઉદ્ભવતી તમામ બાબતો વિષે યોગ્ય સરકારને સલાહ આપવાની ફરજ મૂકવામાં આવી હતી. કોઈપણ કંપની દ્વારા યોગ્ય સરકાર સમક્ષ જમીનના અધિગ્રહણ માટે અરજી કરવામાં આવે ત્યારે, નિયમોના નિયમ ૪ અનુસાર, સરકારે નિયામકને નિયમોના નિયમ ૪ હેઠળ વર્ણવાયેલા પાસાઓ અંગે અહેવાલ રજૂ કરવા દિશા આપવાની રહેશે. નિયમ ૫ અધિનિયમની કલમ ૪૧ હેઠળના કરારમાં સમાવેશ કરવાનાં વિષયો સાથે સંબંધિત છે. નિયમોના નિયમ ૪ અને ૫ નીચે મુજબ છે:

“૪. સંપાદન કાર્યવાહી આરંભ કરતાં પહેલાં યોગ્ય સરકાર દ્વારા નિશ્ચિત બાબતો અંગે સંતોષ પામવાનો વિષય.- (૧) જ્યારે પણ કોઈ કંપની કોઈ જમીનના સંપાદન માટે યોગ્ય સરકાર સમક્ષ અરજી કરે, ત્યારે તે સરકાર કલેક્ટરને નીચે દર્શાવેલ બાબતો અંગે તેને અહેવાલ રજૂ કરવા નિર્દેશ આપશે, અર્થાત્ :- (૧)

કંપનીએ સંપાદનના હેતુ માટે યોગ્ય હોય તેવી સ્થાનિક વિસ્તારમાં આવેલી જમીનો શોધી કાઢવા માટે શ્રેષ્ઠ પ્રયત્ન કર્યો છે.

(૨) કે કંપનીએ સંબંધિત હિતધારક વ્યક્તિ સાથે વાજબી કિંમતની ચુકવણી પર વાટાઘાટ દ્વારા તેવી જમીનો મેળવવા માટે તમામ વાજબી પ્રયત્નો કર્યા છે અને આવા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા છે, (૩) કે જે જમીન અધિગ્રહિત કરવાની પ્રસ્તાવિત છે તે હેતુ માટે યોગ્ય છે; (૪) કે જે જમીન અધિગ્રહિત કરવાની પ્રસ્તાવિત છે તેનું ક્ષેત્રફળ અતિશય નથી; (૫) કે કંપની તે જમીનનો તાત્કાલિક ઉપયોગ કરવાની સ્થિતિમાં છે; અને (૬) જ્યાં અધિગ્રહિત કરવાની પ્રસ્તાવિત જમીન સારી કૃષિ જમીન હોય ત્યાં એવી કોઈ વૈકલ્પિક યોગ્ય જગ્યા મળી શકતી નથી જેથી તે જમીનનું અધિગ્રહણ ટાળી શકાય. (૨) કલેક્ટર કંપનીને આ બાબતે કોઈપણ રજૂઆત કરવાની વાજબી તક આપ્યા પછી, ઉપનિયમ (૧) માં ઉલ્લેખિત બાબતો અંગે તપાસ હાથ ધરશે અને આવી તપાસ દરમિયાન તે, (૧) જ્યાં અધિગ્રહિત કરવાની પ્રસ્તાવિત જમીન કૃષિ જમીન હોય એવા દરેક મામલે, તે જમીન સારી કૃષિ જમીન છે કે નહીં તે બાબતે જિલ્લાના પરિષ્કૃષ્ટ અધિકારીની સલાહ લેશે.

(૨) અધિનિયમની કલમ ૨૩ અને ૨૪ની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, જે જમીન કલેક્ટરના મત મુજબ કંપની માટે સંપાદિત થવી જોઈએ તે જમીન બાબતે સંભવિત રીતે ચૂકવવાપાત્ર વળતરની અંદાજિત રકમ નક્કી કરવી, અને (૩) જે જમીન સંપાદિત કરવાની દરખાસ્ત છે તે જમીનમાં હિત ધરાવતા વ્યક્તિઓને

કંપનીએ વાજબી કિંમતની ઓફર કરી હતી કે નહીં તે નિશ્ચિત કરવું, અને એવી કિંમત આ રીતે નક્કી કરાયેલ વળતરથી ઓછી ન હોવી જોઈએ. સ્પષ્ટીકરણ— આ નિયમના હેતુસર “સારી કૃષિ જમીન”નો અર્થ એવી કોઈપણ જમીન થાય છે કે જે, તે આવેલ વિસ્તારના કૃષિ ઉત્પાદનના સ્તર અને પાકના ઢાંચાને ધ્યાનમાં લેતાં, સરેરાશ અથવા સરેરાશથી વધુ ઉત્પાદનક્ષમ હોય અને તેમાં બગીચાની અથવા વૃક્ષવાડીની જમીનનો પણ સમાવેશ થાય છે.

(૩) ઉપનિયમ (૨) હેઠળ તપાસ હાથ ધર્યા બાદ શક્ય તેટલી વહેલી તકે, કલેક્ટર યોગ્ય સરકારને અહેવાલ રજૂ કરશે અને તેની એક નકલ સરકાર દ્વારા સમિતિને મોકલવામાં આવશે.

(૪) અધિનિયમની કલમ ૬ હેઠળ યોગ્ય સરકાર દ્વારા કોઈ જાહેરનામું કરવામાં નહીં આવે, જ્યાં સુધી— (૧) યોગ્ય સરકારે સમિતિ સાથે પરામર્શ કર્યો ન હોય અને આ નિયમ હેઠળ રજૂ કરવામાં આવેલ અહેવાલ તથા, જો કોઈ હોય તો, અધિનિયમની કલમ ૫-એ હેઠળ રજૂ કરવામાં આવેલ અહેવાલનો વિચાર કર્યો ન હોય, અને (૨) અધિનિયમની કલમ ૪૧ હેઠળનો કરાર કંપની દ્વારા અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો ન હોય.

૫. કલમ ૪૧ હેઠળના કરારમાં સમાવેશ કરવાનાં વિષયો.— (૧) અધિનિયમની કલમ ૪૧માં ઉલ્લેખિત કરારની શરતોમાં નીચેના વિષયોનો સમાવેશ થવો જોઈએ, એટલે કે :— (૧) કંપની યોગ્ય સરકારની પૂર્વ મંજૂરી વિના, જે હેતુ માટે જમીન સંપાદિત કરવામાં આવી હોય તે સિવાય અન્ય કોઈ હેતુ માટે જમીનનો

ઉપયોગ કરશે નહીં; (૨) નિવાસગૃહો અથવા તેનાથી સીધી રીતે સંકળાયેલી સુવિધાઓ ઉભી કરવાનું અથવા પૂરી પાડવાનું, અથવા ઇમારત અથવા કામનું નિર્માણ અથવા અમલીકરણ કરવાનું જે સમયમર્યાદામાં થવાનું હોય તે જમીન કંપનીને હસ્તાંતરિત થયાની તારીખથી ત્રણ વર્ષથી વધુ નહીં હોય; (૩) જ્યાં યોગ્ય સરકારને, તે જરૂરી માને તેવી તપાસ કર્યા બાદ, એવું સંતોષ થાય કે કંપની તેના નિયંત્રણની બહારના કારણોસર કરારમાં નિર્ધારિત સમયમર્યાદામાં નિવાસગૃહો અથવા સુવિધાઓ અથવા કોઈ ઇમારત અથવા કામનું નિર્માણ, પૂર્તિ અથવા અમલીકરણ કરવામાં અસમર્થ રહી હતી, ત્યાં યોગ્ય સરકાર તે હેતુ માટે એક વખતમાં એક વર્ષથી વધુ નહીં હોય તેવી મુદતનો વધારો આપી શકે છે, પરંતુ એવી રીતે કે વધારાની કુલ અવધિ ત્રણ વર્ષથી વધુ નહીં હોય.

(૪) કે જો કંપની કરારમાં નિર્ધારિત કોઈપણ શરતોનો ભંગ કરે, તો યોગ્ય સરકાર એવો આદેશ કરી શકે છે કે કંપનીને થયેલ જમીનનું હસ્તાંતરણ રદબાતલ અને અમાન્ય જાહેર કરવામાં આવે, જેના અનુસંધાને તે જમીન ફરીથી યોગ્ય સરકારને પરત જશે, અને એ પણ દિશાનિર્દેશ આપી શકે છે કે અધિનિયમની કલમ ૪૧ ની ઉપકલમ (૧) હેઠળ સંપાદનના ખર્ચ તરીકે કંપનીએ યોગ્ય સરકારને ચુકવેલ રકમના ચોથા ભાગથી વધુ નહીં તેવી રકમ નુકસાનભરપાઈ તરીકે યોગ્ય સરકારના હિતે જમ્ન કરવામાં આવે અને બાકી રકમ કંપનીને પરત આપવામાં આવે; અને એવો કરવામાં આવેલ આદેશ અંતિમ અને બાંધધરીરૂપ રહેશે.

(૫) કે જો કંપની તે હેતુ માટે, જેના માટે જમીન અધિગ્રહિત કરવામાં આવી હતી, જમીનના માત્ર એક ભાગનો જ ઉપયોગ કરે છે અને યોગ્ય સરકારને સંતોષ થાય કે કંપની દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયેલા જમીનના ભાગનો ઉપયોગ, તેનો અનુપયોગિત ભાગ ફરી કબજે લેવામાં આવે તો પણ, કંપની ચાલુ રાખી શકે છે, તો યોગ્ય સરકાર એવો આદેશ કરી શકે કે તેના અનુપયોગિત ભાગ અંગેની જમીનનું હસ્તાંતરણ રદબાતલ અને અમાન્ય જાહેર કરવામાં આવે, જેના પગલે એવો અનુપયોગિત ભાગ પાછો યોગ્ય સરકારને પરત જાશે, અને એવો નિર્દેશ પણ આપી શકે કે અધિનિયમની કલમ ૪૧ના ખંડ (૧) હેઠળ અધિગ્રહણ ખર્ચ તરીકે કંપનીએ ચૂકવેલી રકમમાંથી, જે ભાગ તે અનુપયોગિત ભાગને સંબંધિત થાય છે, તેના એવો ભાગમાંથી એક-ચોથી ભાગથી વધુ ન થાય તેવી રકમ વળતરરૂપે યોગ્ય સરકારના હિતે જમ્ન કરવામાં આવે અને તે ભાગનો બાકીનો હિસ્સો કંપનીને પરત આપવામાં આવે, અને એવો કરવામાં આવેલ આદેશ, ખંડ (૬)ની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, અંતિમ અને બંધનકારક રહેશે.

(૬) કે જ્યાં જમીનના અનુપયોગિત ભાગને સંબંધિત રકમ અંગે કોઈ વિવાદ હોય, ત્યાં એવો વિવાદ જેની અધિકારક્ષેત્રમાં તે જમીન અથવા તેનો કોઈ ભાગ આવેલો હોય તેવી અદાલતને રજૂ કરવામાં આવશે અને તેના વિષયક તે અદાલતનો નિર્ણય અંતિમ રહેશે.

(૨) જ્યાં કંપની કરારની કોઈપણ શરતનો ભંગ કરે છે, ત્યાં યોગ્ય સરકાર ઉપનિયમ (૧) ના ખંડ (૬) અથવા ખંડ (૫) હેઠળ આદેશ કરશે નહીં, સિવાય કે કંપનીને તે બાબતમાં સાંભળવાની તક આપવામાં આવી હોય.

(૩) સંબંધિત સરકાર, તે ઉપનિયમના ખંડ (૧) હેઠળ કોઈ મંજૂરી આપતા પહેલાં અથવા ખંડ (૩) હેઠળ સમયવૃદ્ધિ કરતા પહેલાં અથવા ખંડ (૪) અથવા ખંડ (૫) હેઠળ કોઈ આદેશ કરતા પહેલાં, સમિતિ સાથે પરામર્શ કરશે.”

૨૩. ઉપરોક્ત જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ને રદ કરીને, જમીન અધિગ્રહણ, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન બાબતે ન્યાયસંગત વળતર અને પારદર્શિતા અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩, તા. ૧.૧.૨૦૧૪ થી અમલમાં આવ્યો છે. ઉક્ત અધિનિયમ જમીનમાલિકોને ન્યાયસંગત વળતર આપવા અને અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓ તથા તેમના પરિવારોના પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન માટે પૂરતી જોગવાઈઓ કરવાની જાહેરિત મક્કસદ સાથે બનાવવામાં આવ્યો છે. ખાનગી કંપનીઓ માટેના અધિગ્રહણનો વ્યાપ સંકુચિત કરીને મર્યાદિત કરવામાં આવ્યો છે. ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૨(૨) હેઠળ, જાહેર હેતુ માટે ખાનગી કંપનીઓ અંગે જમીન અધિગ્રહણ, સંમતિ, વળતર, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન સંબંધિત ૨૦૧૩ના અધિનિયમની જોગવાઈઓ, અસરગ્રસ્ત પરિવારોમાંથી ઓછામાં ઓછા એંસી ટકા પરિવારોની પૂર્વ સંમતિના આધીન રહીને જ લાગુ કરવામાં આવી છે. “જાહેર હેતુ” ની વ્યાખ્યા અધિનિયમની કલમ ૩(ઝેડ.એ.) હેઠળ કરવામાં આવી છે, જેનો અર્થ કલમ ૨ની ઉપકલમ (૧) હેઠળ નિર્દિષ્ટ

પ્રવૃત્તિઓ એવો થાય છે. જ્યારે પણ યોગ્ય સરકાર જાહેર હેતુ માટે જમીન અધિગ્રહિત કરવાની ઈચ્છા ધરાવે છે, ત્યારે જાહેર સુનાવણીની જોગવાઈ કરીને અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ સામાજિક અસર મૂલ્યાંકન અભ્યાસ તૈયાર કરવાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. અધિગ્રહણ માટેની અધિસૂચના પ્રકાશિત કરવાની જોગવાઈ ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ કરવામાં આવી છે. ૨૦૧૩ના અધિનિયમ હેઠળ, વળતર સિવાય, ૧૦૦% સમકક્ષ સોલેટિયમ આપવાની જોગવાઈ છે (જે ૨૬ કરાચેલા જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ ૩૦% હતી). વધુમાં, ૨૦૧૩ના અધિનિયમના અધ્યાય-૫ હેઠળ કલેક્ટરને અસરગ્રસ્ત પરિવારોના પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન માટે એવોર્ડ પસાર કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે અને કલેક્ટર પર કલમ ૩૨ હેઠળ મૂળભૂત ઢાંચાગત સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ થાય તેની ખાતરી કરવાનો ફરજિયાત બોજો મૂકવામાં આવ્યો છે. ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૨૪, કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ શરૂ કરાયેલ કાર્યવાહી લોપ પામવા અંગે જોગવાઈ કરે છે. ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૨૪ નીચે મુજબ છે:

“૨૪. ૧૮૯૪ ના અધિનિયમ નં. ૧ હેઠળની જમીન સંપાદનની પ્રક્રિયા કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં સમાપ્ત થયેલી માનવામાં આવશે.— (૧) આ અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ શરૂ કરાયેલ જમીન સંપાદનની કાર્યવાહી સંબંધિત કોઈપણ કેસમાં,—

(એ) જ્યાં ઉક્ત જમીન સંપાદન અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ કોઈ એવોર્ડ કરવામાં આવ્યો નથી, ત્યારે વળતરની નિર્ધારણા, પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન સંબંધિત આ અધિનિયમની બધી જ જોગવાઈઓ લાગુ પડશે; અથવા

(બી) જ્યાં ઉક્ત કલમ ૧૧ હેઠળ પુરસ્કાર આપવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં આવી કાર્યવાહી ઉક્ત જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર ચાલુ રહેશે, જાણે કે ઉક્ત અધિનિયમ રદ કરવામાં આવ્યો ન હોય.

(૨) ઉપકલમ (૧) માં સમાવેશ પામેલ કોઈ પણ બાબત હોવા છતાં, જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ પ્રારંભ કરાયેલ જમીન અધિગ્રહણની કાર્યવાહી અંગે, જ્યાં ઉક્ત કલમ ૧૧ હેઠળનો પુરસ્કાર આ અધિનિયમના અમલપ્રારંભ પહેલાં પાંચ વર્ષ અથવા તેથી વધુ સમય અગાઉ કરવામાં આવ્યો હોય, પરંતુ જમીનનો વાસ્તવિક કબજો લેવામાં આવ્યો ન હોય અથવા વળતર ચૂકવવામાં આવ્યું ન હોય, ત્યાં ઉક્ત કાર્યવાહી લુપ્ત થયેલ માનવામાં આવશે અને યોગ્ય સરકાર, જો તે તેમ ઇચ્છે, તો આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર આવી જમીન અધિગ્રહણની કાર્યવાહી નવેસરથી પ્રારંભ કરશે: પરંતુ, જ્યાં પુરસ્કાર કરવામાં આવ્યો હોય અને બહુમતી જમીનધારિતાઓ સંબંધિત વળતર સ્વીકારવામાં આવ્યું ન હોય, ત્યારે ઉક્ત જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમની કલમ ૪ હેઠળ અધિગ્રહણ માટેની જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ તમામ હિતભોગીઓ આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર વળતર મેળવવા હકદાર રહેશે.”

૨૪. ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૩૮ કલેક્ટરને, હકદાર વ્યક્તિઓને વળતરની સંપૂર્ણ ચુકવણી તેમજ પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન સુનિશ્ચિત કર્યા પછી, અધિગ્રહિત જમીનનો કબજો લેવા સત્તા પ્રદાન કરે છે.

૨૫. ૨૦૧૩ના અધિનિયમ હેઠળ પણ, એવોર્ડ પસાર થયા પછી કબજો લેવા માટે કોઈ સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવી નથી. બહુવાર વિસ્થાપનના કિસ્સામાં વધારાના વળતર માટે તેમજ અનુસૂચિત જાતિઓને સંબંધિત જમીનના અધિગ્રહણ અંગેની વિશેષ જોગવાઈઓ માટે વિવિધ અન્ય જોગવાઈઓ છે અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ વગેરે તથા ૨૦૧૩ના અધિનિયમનું પ્રકરણ-૬ પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન માટેની પ્રક્રિયા અને રીત સંબંધિત જોગવાઈઓ સાથે સંબંધિત છે. ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૧૧૪ હેઠળની જોગવાઈના બળે, ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૮૪ રદ કરવામાં આવેલ છે.

કલમ ૧૧૪(૧) અને (૨) નીચે મુજબ વાંચવા યોગ્ય છે:

“૧૧૪. રદબાતલ અને બચાવ.-- (૧) જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૮૪ (૧૮૮૪ નો ૧) એથી રદબાતલ કરવામાં આવે છે.

(૨) આ અધિનિયમમાં અન્યથા જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, ઉપ-કલમ (૧) હેઠળ થયેલ નિરસનથી, નિરસનોના પ્રભાવ અંગે સામાન્ય કલમો અધિનિયમ, ૧૮૮૭ ની કલમ ૬ના સામાન્ય પ્રયોગને હાનિ પહોંચાડતી અથવા અસર કરતી હોવાનું માનવામાં આવશે નહીં.”

૨૬. આ અરજીમાં, યોગ્ય વળતર અને જમીન અધિગ્રહણ, પુનર્વસન અને પુર્નસ્થાપનમાં પારદર્શિતા અંગેના અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૧૩ ની કલમ ૨૪ ને વિવિધ આધારોએ પડકારવામાં આવી છે.

૨૭. અરજીઓમાં કરાયેલ નિવેદનો અને અભિલેખ પરના અન્ય સામગ્રીને ધ્યાનમાં લેતા, વિચારણા માટે ઊભા થતા પ્રશ્નો આ મુજબ છે:

(૧) શું અરજીમાં દર્શાવેલ આધારોએ આધારે, રાઈટ ટુ ફેર કમ્પન્સેશન એન્ડ ટ્રાન્સપેરન્સી ઇન લેન્ડ એક્ટિવિઝિશન, રિહેબિલિટેશન એન્ડ રિસેટલમેન્ટ એક્ટ, ૨૦૧૩ ની કલમ ૨૪(૨) ને મનસ્વી અને બંધારણવિરુદ્ધ જાહેર કરવાની છે?

(૨) શું રાઈટ ટુ ફેર કમ્પન્સેશન એન્ડ ટ્રાન્સપેરન્સી ઇન લેન્ડ એક્ટિવિઝિશન, રિહેબિલિટેશન એન્ડ રિસેટલમેન્ટ એક્ટ, ૨૦૧૩ ની કલમ ૨૪(૨) ની જોગવાઈનું એવું અર્થઘટન કરીને સીમિત વાંચન કરવાનું છે કે આવી જોગવાઈ લેન્ડ એક્ટિવિઝિશન એક્ટ, ૧૯૮૪ ના ભાગ-૭ હેઠળ આવતી જમીનની શ્રેણીઓ પર લાગુ પડતી નથી? (૩) રાઈટ ટુ ફેર કમ્પન્સેશન એન્ડ ટ્રાન્સપેરન્સી ઇન લેન્ડ એક્ટિવિઝિશન, રિહેબિલિટેશન એન્ડ રિસેટલમેન્ટ એક્ટ, ૨૦૧૩ ની કલમ ૨૪(૨) હેઠળની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લેતાં, સ્પેશિયલ સિવિલ એપિલકેશન નં. ૧૨૦૧૨ થી ૧૨૦૨૩/૨૦૧૪ માં અરજદારોની જમીનના અધિગ્રહણ માટે લેન્ડ એક્ટિવિઝિશન એક્ટ, ૧૯૮૪ હેઠળ શરૂ કરાયેલી કાર્યવાહી લુપ્ત થયેલ જાહેર કરવાની છે કે કેમ?

૨૮. જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની જોગવાઈઓ હેઠળ એ જ પ્રકલ્પ માટે જ્યારે જમીનો સંપાદન માટે જાહેર કરવામાં આવી હતી, ત્યારે કેટલીક જમીનમાલિકોએ મુખ્યત્વે આ આધાર પર કે આવું સંપાદન જાહેર હેતુ માટે ગણાવી શકાય તેમ નથી, તે જણાવેલ સંપાદનને પડકારી આ અદાલતનો આશરો લીધો હતો. વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૧૨૯૪૩/૨૦૦૬ તથા સંલગ્ન બાબતોના કેસોના સમૂહમાં, આ અદાલતની ખંડપીઠે, વિગતવાર રજૂ કરાયેલ વિવિધ દલીલોનો વિચાર કરતાં, તા. ૨૫-૨૬-૨૭-૨૮-૨૯/૧૨/૨૦૦૬ ના ચુકાદા દ્વારા અરજીઓના તે સમૂહને નામંજૂર કર્યો હતો. આ બાબત પણ વિવાદિત નથી કે વિશેષ દીવાની અરજી નં. ૧૨૯૪૩/૨૦૦૬ તથા સંબંધિત સમૂહમાં આ અદાલતનો ચુકાદો માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે યથાવત્ રાખ્યો છે. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં, ત્યાંના અરજદારો, જે જમીનધારકો હતા, તેમની આ દલીલનો વિચાર કરતાં કે સંપાદન જાહેર હેતુ માટે છે કે નહીં, આ અદાલતની ખંડપીઠે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો કે સામાવાળા નં. ૧-કંપની પાયાભૂત સુવિધાઓ પૂરી પાડવાના કાર્યમાં સંકળાયેલી છે, જેના માટે એસ.ઈ.ઝેડ. અધિનિયમ, ૨૦૦૫ ની જોગવાઈઓ હેઠળ ભારત સરકારે સિદ્ધાંતતઃ મંજૂરી આપી છે, અને તેથી વર્તમાન મામલામાં જમીનનું સંપાદન સામાવાળા નં. ૧-કંપનીના કામના નિર્માણ માટે આવશ્યક છે, જે કોઈ ઉદ્યોગ અથવા કાર્યમાં પોતાને સંકળાવવા માટે પગલાં લઈ રહી છે, અને એ રીતે જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૪૦(૧)(અઅ) ના અર્થમાં તે જાહેર હેતુ માટેનું

છે. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં વધુમાં એમ પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ભાગ-૭ હેઠળ કંપનીઓ માટેનું સંપાદન જાહેર હેતુના તત્વથી સંપૂર્ણપણે વિમુખ નથી અને જે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે તે એવું છે કે જાહેર હેતુની કલ્પના ભાગ-૭ ના સમગ્ર વ્યાપમાં પણ પ્રવર્તે છે, તેમજ કલમો ૪૦ અને ૪૧ સ્પષ્ટ કરે છે કે કંપની માટેના સંપાદનના કેસમાં પણ જાહેર હેતુનો પરિત્યાગ કરવામાં આવ્યો નથી. એવો નિષ્કર્ષ નોંધતાં સ્પષ્ટપણે ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે શરૂ કરવામાં આવેલી સંપાદન કાર્યવાહી જાહેર હેતુ માટે નહોતી, એવા આધાર પર સંપાદન રદ કરવાની જવાબદારી ઊભી થતી નથી. જણાવેલ ચુકાદામાં, જાહેર હેતુની સરખામણીએ જે હદ સુધી જમીન જાહેર કરવા ભલામણ કરવામાં આવી હતી તે અતિરિક્ત હતી, એવી જમીનમાલિકોની દલીલ પણ આ અદાલતે એ રીતે નકારી હતી કે જમીન સંપાદન (કંપની) નિયમો ના નિયમ ૪ હેઠળ ડેપ્યુટી કલેક્ટરે તપાસ હાથ ધરી હતી અને તે પાસાનું પણ વિચારણા કરવામાં આવ્યું હતું, તેમજ અહેવાલમાં ઉલ્લેખ છે કે સંપાદન કતર્થ અતિરિક્ત નથી. એવો અહેવાલ સ્વીકારી આ અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો કે કંપનીની જરૂરિયાત માટે જેટલી હદ સુધી સંપૂર્ણ જમીન સંપાદિત કરવામાં આવી છે, તે અતિરિક્ત ગણાતી નથી. વધુમાં એમ પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે કંપની દ્વારા હાથ ધરાયેલ પ્રકલ્પનો વિકાસ તબક્કાવાર છે, છતાં સમયાંતરે જે સમગ્ર વિસ્તારનો વિકાસ કરવો આવશ્યક છે તે માટે જમીનનું સંપાદન સમગ્ર ક્ષેત્રફળ માટે કરવું જરૂરી છે.

૨૯. નોંધપર મૂકાયેલ સામગ્રી પરથી, વિવાદરહિત એવા કેટલાક પાસાઓ એ છે કે ઓક્ટોબર, ૨૦૦૫ માં, ભારત સરકાર, વાણિજ્ય અને ઉદ્યોગ મંત્રાલય, રસાયણ વિભાગ દ્વારા જામનગર ખાતે પેટ્રોલિયમ અને પેટ્રો-કેમિકલ્સ માટે પ્રોડક્ટ સ્પેસિફિક સ્પેશિયલ ઇકોનોમિક ઝોન સ્થાપવા બાબતે, સિદ્ધાંતતઃ મંજૂરી આપતા પત્રમાં દર્શાવેલ કેટલીક શરતો અને નિબંધનોને આધીન રહી, રિલાયન્સ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર લિમિટેડના હિતમાં સિદ્ધાંતતઃ મંજૂરી આપવામાં આવી હતી. જામનગર ખાતે પેટ્રોલિયમ અને પેટ્રો-કેમિકલ્સ માટે પ્રોડક્ટ સ્પેસિફિક સ્પેશિયલ ઇકોનોમિક ઝોનના ગામોમાં આવેલી જમીનો અંગે અરજદાર દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ પ્રસ્તાવ, સિદ્ધાંતતઃ મંજૂરી આપતા પત્રમાં દર્શાવેલ કેટલીક શરતો અને નિબંધનોને આધીન રહી, સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો. અરજદાર કંપની દ્વારા રજૂ કરાયેલા પ્રસ્તાવ મુજબ, તાલુકો લાલપુર, જિલ્લો-જામનગરના કાનાલુસ, નવાગામ, કણાછીકારી, દેરાછીકારી અને પડાણા ગામોમાં આવેલી જમીનો ભૂમિ અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની જોગવાઈઓ હેઠળ અધિગ્રહિત કરવાની હતી. રાજ્ય સરકારે તેના મહેસૂલ વિભાગમાં, તારીખવાળા પત્ર દ્વારા ૨ ડિસેમ્બર ૨૦૦૫ના રોજ કલેક્ટરને જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૯૮૪ની જોગવાઈઓ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવા નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો. ૨ ડિસેમ્બર ૨૦૦૫ના પત્રમાં સમાવાયેલ સૂચનાઓના અનુસંધાને, કલેક્ટર, જામનગરના કચેરીએ ૧૫ ડિસેમ્બર, ૨૦૧૫ના આદેશ દ્વારા ડેપ્યુટી કલેક્ટર, જામનગર વિભાગ, જામનગરને નિયમો હેઠળના નિયમ ૪ સાથે વાંચવાની અને ૨૯

કરાયેલા અધિનિયમની કલમ ૪૦ મુજબ આવશ્યક અહેવાલ રજૂ કરવા સત્તાધિકૃત કર્યા હતા. ડેપ્યુટી કલેક્ટર, જામનગરએ સવિસ્તર તપાસ બાદ ૨૯ એપ્રિલ, ૨૦૦૬ના રોજ વિગતવાર અહેવાલ તૈયાર કરી, દરખાસ્તમાં દર્શાવાયેલ હેતુ માટે જમીન સંપાદનની ભલામણ કરી હતી. તે મુજબ, કલેક્ટરે રાજ્ય સરકારને અહેવાલ રજૂ કર્યો અને પરિણામે રાજ્ય સરકારે જમીન સંપાદનની કાર્યવાહી શરૂ કરી તથા જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ની કલમો ૪ અને ૬ હેઠળ જરૂરી જાહેરનામાઓ બહાર પાડ્યા. અંતે, જમીન સંપાદન અધિકારીએ ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને, ઉપરોક્ત ૫ ગામો સંબંધે ૧૬ જૂન, ૨૦૦૬ના રોજ તારીખવાળા કુલ ૫ એવોર્ડો જાહેર કર્યા હતા. સંપાદન માટે જાહેર થયેલી જમીનોમાંથી ૯૫% હદ સુધીનો કબજો લેવામાં આવ્યો છે અને સંબંધિત હકદાર વ્યક્તિઓને વળતર ચૂકવવામાં આવ્યું હતું. એવું જણાવવામાં આવે છે કે જે વળતરની રકમ કેટલાક જમીનધારકોએ સ્વીકારી નહોતી, તે ગુજરાત સરકારના રાજસ્વ મથાળાખાતામાં જમા કરવામાં આવી છે.

૩૦. વાંધાજનક જોગવાઈની માન્યતા તે આધારે પડકારવામાં આવી છે કે ૨૯ થયેલ અધિનિયમ, અર્થાત્ જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ માં એવોર્ડ પસાર થયા બાદ જમીનનો કબજો લેવા માટેની સમયમર્યાદા જ્ઞાતપૂર્વક નિર્ધારિત કરવામાં આવી નહોતી, જ્યારે અન્ય વિવિધ તબક્કાઓ માટે સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી. અરજદારોના વિદ્વાન વકીલનો દાવો છે કે ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) હેઠળ કાર્યવાહી લુપ્ત થવા બાબતે

સમયમર્યાદાનું નિર્ધારણ સ્પષ્ટપણે નવી જવાબદારી લાદે છે, જે અગાઉ જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ કલ્પાયેલ નહોતી, કે તે પૂર્વલક્ષી રીતે કાર્ય કરે છે, અને તેથી તે મનસ્વી અને અયોગ્ય છે. અરજદારોના કહેવા મુજબ, તે જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ હેઠળ શરૂ કરાયેલ કાર્યવાહીમાં પૂર્વલક્ષી રીતે કાર્ય કરતી નવી જવાબદારી ઊભી કરે છે. અરજદારોના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે કોઈ સંક્રમણ જોગવાઈરૂપે શ્વાસ લેવા જેટલો સમય આપ્યા વિના કાર્યવાહી લુપ્ત ગણવામાં આવે છે, જે સ્વયંપ્રમાણે ગેરકાયદેસર, અયોગ્ય અને મનસ્વી છે. અરજદારોનો કેસ એવો છે કે જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ના ભાગ ૭ થી આવરી લેવાયેલા કંપનીઓ માટેના અધિગ્રહણોમાં, ભલે તે ખાનગી કંપની માટે હોય, તેમ છતાં સાર્વજનિક હેતુ માટે જમીનોના અધિગ્રહણ માટે કાનૂની કરારમાં પ્રવેશ કરીને હકોની રચના થાય છે અને અરજદારો દ્વારા સંપૂર્ણ પાલન કરી દેવામાં આવ્યા બાદ, વાંધાજનક જોગવાઈના બળે તેમના હકોને ગેરકાયદેસર અને મનસ્વી રીતે નિષ્ફળ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, જે મનસ્વી છે. એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે એવોર્ડ પસાર થયા બાદ કબજો લેવા માટે સમયગાળો નિશ્ચિત કરવાની કલ્પના કરતી કોઈ જોગવાઈના અભાવે, કલમ ૨૪(૨) હેઠળની વાંધાજનક જોગવાઈ નવી જવાબદારી ઊભી કરે છે, જેનું પાલન કરવું અશક્ય છે.

૩૧. અરજદારોના વિધાવાન વકીલ દ્વારા આધાર રાખવામાં આવેલા સ્ટેટ બેંક્સ સ્ટાફ યુનિયન (મદ્રાસ સર્કલ) વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્યના કેસમાં,

જે (૨૦૦૫) ૭ એસ.સી.સી. ૫૮૪ માં અહેવાલિત છે, તેમાં માનનીય અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે કે જે કાયદો અમલમાં રહેલા કાયદાઓ હેઠળ પ્રાપ્ત થયેલા કોઈ સ્થાપિત અધિકારને દૂર કરે છે અથવા તેને ક્ષીણ કરે છે, અથવા કોઈ નવી જવાબદારી ઊભી કરે છે, અથવા કોઈ નવી ફરજ લાદે છે, અથવા અગાઉથી પૂર્ણ થઈ ગયેલા વ્યવહારો અથવા વિચારણાઓના સંબંધમાં કોઈ નવી અસમર્થતા જોડે છે, તે કાયદાને પૂર્વલક્ષી માનવામાં આવે છે.

૩૨. ચેરમેન, રેલવે બોર્ડ અને અન્ય વિ. સી.આર. રંગાધમૈયા અને અન્ય, જેનો અહેવાલ (૧૯૯૭) ૬ એસ.સી.સી. ૬૨૩ માં પ્રકાશિત છે, તે મામલામાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે, સરકારી કર્મચારીઓના સ્થાપિત અથવા ઉપાર્જિત અધિકારને અસર કરતી ભૂતલક્ષી સુધારાની વિચારણા કરતી વખતે, એવું ઠરાવ્યું છે કે એવો સુધારો, જેને ભૂતલક્ષી અમલ હોય અને જેના પરિણામે વર્તમાન નિયમ હેઠળ કર્મચારીને પહેલેથી જ ઉપલબ્ધ લાભ છીનવાઈ જાય, તે મનસ્વી છે. ઉક્ત ચુકાદામાં એમ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે એવો નિયમ, જે ભવિષ્યમાં અમલમાં રહી પહેલેથી જ સેવામાં રહેલાં તમામ વ્યક્તિઓના ભાવિ અધિકારોને નિયંત્રિત કરે છે, તેને માત્ર ભૂતલક્ષી હોવાના આધાર પર અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ નો ભંગ કરતો હોવાનું કહીને પડકારી શકાય નહીં ભારતના બંધારણ હેઠળ, પરંતુ એવો નિયમ કે જે અગાઉની તારીખથી આપવામાં આવેલ અથવા લાભ લેવામાં આવેલ લાભને પાછો ખેંચવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેને જેટલા પ્રમાણમાં તે પશ્ચાદ્ગતી રીતે અમલમાં આવે છે તેટલા પ્રમાણમાં

બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ના ઉદ્ધંધનરૂપ હોવાનું કહીને પડકારવામાં આવી શકે છે.

૩૩. અવાની એક્સપોર્ટ્સ અને અન્ય વિ. કમિશનર ઓફ ઇન્કમ-ટેક્સ અને અન્ય, અહેવાલિત (૨૦૧૨) ૩૪૮ આઈટીઆર ૩૯૧ (ગુજરાત), ના કેસમાં આવેલ ચુકાદામાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે, ઇન્કમ ટેક્સ અધિનિયમ, ૧૯૬૧ માં થયેલ સુધારાઓ પર વિચારણા કરતાં, જે કેસો અંતિમ બની ગયા છે અને જે બાકી છે તેવા કેસો વચ્ચે કરવામાં આવેલ ભેદને અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉદ્ધંધન કરનાર ગણાવ્યો હતો. વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે સુધારો માત્ર ભાવિ પ્રભાવથી જ હોઈ શકે અને તેને પૂર્વલક્ષી રીતે અમલમાં મૂકી શકાય નહીં. આ અદાલતની વિભાગીય પીઠે, ઉક્ત ચુકાદામાં એવું ઠરાવ્યું હતું કે કરલાગુ કાયદામાં શિથિલતા માન્ય હોઈ શકે છે અને કેટલીક નિશ્ચિત શરતોના આધારે આસેસીને લાભ આપ્યા પછી એવો લાભ નિશ્ચિતપણે મર્યાદિત કરી શકાય, પરંતુ તે ભવિષ્યની તારીખથી જ થવો જોઈએ, અગાઉના સમયબિંદુથી નહીં. જો કોઈ નાગરિકને એવી સ્પષ્ટ શરત સાથે, કે પ્રચલિત કાયદેસર શરતો પૂર્ણ થયેલી છે, પોતાના વ્યવસાયની ગોઠવણ ચોક્કસ રીતે કરવા પ્રેરિત કર્યા પછી, તે પરિસ્થિતિમાં તેને કરલાગુ બાબતમાં લાભ મળશે, અને ત્યારબાદ રાજસ્વ વિભાગ એવો લાભ પાછો ખેંચી લે અને નવી શરત લાદે, જેના પાલન માટે દીવાની તે તબક્કે અસમર્થ હોય, જ્યારે એવી ખાતરી ન હોત તો દીવાની સમાન અથવા ઓછામાં ઓછો કંઈક લાભ મેળવવા માટે પોતાના કારોબારી વ્યવહારો

ભિન્ન રીતે ગોઠવી શક્યો હોત, તો આવા સુધારાઓ મનસ્વી ગણાવી શકાય અને અન્યથા, કાયદાના વિરોધમાં એક ચતુર ચુકિત ગણાય.

૩૪. બાબુ સિંહ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્યના મામલામાં, જેનો અહેવાલ (૧૯૮૧) ૩ એસ.સી.સી. ૬૨૮ માં પ્રકાશિત થયો છે, તેમાં ચુકાદામાં, કલમ ૪, ૬ અને ૧૭ હેઠળની જોગવાઈના વ્યાપને ધ્યાનમાં લેતા, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે અધિનિયમની કલમ ૧૭ હેઠળની જોગવાઈનો આશરો લીધા પછી જમીનનો કબજો લેવા માં થયેલ વિલંબથી અધિગ્રહણની કાર્યવાહી અમાન્ય બનતી નથી.

૩૫. અરજદારો તરફથી માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના કમિશનર ઓફ ઇનકમ ટેક્સ-૧૯, મુંબઈ વિ. સરકાર બિલ્ડર્સ, (૨૦૧૫) ૭ એસ.સી.સી. ૫૭૯ માં અહેવાલિત કેસના ચુકાદા પર પણ આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે. કલમ ૮૦-૧બી(૧૦) માં ખંડ (ડી) ઉમેરવાથી કરવામાં આવેલા સુધારા દ્વારા, પ્રથમ વખત, મંજૂરીની તારીખના સંદર્ભે એક શરત જોડવામાં આવી હતી, અર્થાત્ સ્થાનિક સત્તાધિકારીએ હાઉસિંગ પ્રોજેક્ટ માટે મંજૂરી આપેલી હોવી આવશ્યક હતી, અને તે જોગવાઈ અમલમાં આગાઉ નહીં પરંતુ ભાવિપ્રવર્તી હોવાનું ધારણ કરવામાં આવ્યું હતું. ઉપરોક્ત કેસમાં, સુધારા પહેલાં, હાઉસિંગ પ્રોજેક્ટને સ્થાનિક સત્તાધિકારી દ્વારા અપાતી મંજૂરી માટે કોઈ તારીખ નિર્ધારિત કરવામાં આવી નહોતી. એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો કે અગાઉના પ્રોજેક્ટોને મંજૂરી અપાઈ ત્યારે કાયદામાં આવી કોઈ શરત કે મર્યાદા અસ્તિત્વમાં ન હોય, ત્યારે તે

જોગવાઈને ભૂતલક્ષી અસરથી લાગુ કરી શકાતી નથી. ચુકાદાના પરિચ્છેદ-૨૫ નીચે મુજબ છે:

“૨૫. શું એવું કહી શકાય કે ૧-૪-૨૦૦૫ પછીના મૂલ્યાંકન વર્ષોમાં લાભ મેળવવા માટે, અગાઉ મંજૂર કરવામાં આવેલી બાલ્કનીઓ દૂર કરવી જોઈએ? આવું માન્ય રાખવાથી અસંગત પરિણામો ઊભા થશે, કારણ કે જ્યારે હાઉસિંગ પ્રોજેક્ટને મંજૂરી આપવામાં આવી હતી ત્યારે કાયદાનો ભાગ ન રહેલી શરતનું પાલન કરે તેવી અપેક્ષા કોઈ આસેસી પાસેથી રાખી શકાતી નથી. તેથી, અમે માનીએ છીએ કે આ મુદ્દાનું નિરાકરણ લાવવાનો એકમાત્ર માર્ગ એ છે કે ખંડ (ડી) ને હાઉસિંગ પ્રોજેક્ટની મંજૂરી અને બાંધકામ સાથે અભિન્ન રીતે સંકળાયેલ ગણવો જોઈએ અને જ્યારે સ્થાનિક સત્તાધિકારીઓ દ્વારા હાઉસિંગ પ્રોજેક્ટને મંજૂરી અપાવાની હતી ત્યારે એવી શરત આસેસીના વિચારક્ષેત્રમાં હતી કે વિધાનમંડળના વિચારક્ષેત્રમાં પણ હતી એવું ન હોય, ત્યારે આસેસીને ઉક્ત શરતનું પાલન કરવા માટે કહેવામાં આવી શકતું નથી.

૩૬. અરજદારોનો મામલો એવો છે કે પડકારાયેલ જોગવાઈ હેઠળ સર્જાયેલ આવી જવાબદારી અધિનિયમના અમલમાં આવ્યા બાદ તરત જ અમલમાં આવશે. ૨૯ થયેલ અધિનિયમ (જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪) હેઠળ કબજો લેવા માટે સમયમર્યાદા નક્કી કરવાની કોઈ જોગવાઈના અભાવે, એવોર્ડ પસાર થયા બાદ ૫ વર્ષ સુધી કબજો લેવામાં આવ્યો નથી તે એકમાત્ર આધારે કાર્યવાહી લોપ

પામશે એવી પડકારાયેલ જોગવાઈ મનસ્વી અને ગેરકાયદેસર સિવાય બીજી કોઈ નથી.

૩૭. ૨૬ કરાયેલા અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓમાંથી (જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪) તેમજ નવો અધિનિયમ, એટલે કે ૨૦૧૩નો અધિનિયમ, અને બંને અધિનિયમોના ઉદ્દેશ્યો તથા કારણોના નિવેદનને જોતા, સ્પષ્ટ થાય છે કે અગાઉ કંપનીઓ માટે જમીનના અધિગ્રહણની જોગવાઈ હતી, જેને જાહેર હેતુરૂપ પણ માનવામાં આવતી હતી. ઉપરોક્ત જે અધિગ્રહણનો ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, તે જ અધિગ્રહણ સંબંધે આ અદાલતને અધિસૂચનાની માન્યતા વિષે વિચારવાનો અવસર મળ્યો હતો અને અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો કે અધિગ્રહણને જાહેર હેતુ માટેનું માનવું જોઈએ. એ સાચું છે કે જમીનનો વિશાળ વિસ્તાર અધિગ્રહિત કરવામાં આવ્યો છે, જે ૧૮૯૪ના જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમની કલમ ૪૦ અને ૪૧ હેઠળ સંબંધિત ડેપ્યુટી કલેક્ટર દ્વારા કરવામાં આવેલી તપાસ મુજબ પ્રકલ્પના હેતુ માટે આવશ્યક હતો અને તે બાદ પાંચ ગામોની જમીનોના અધિગ્રહણ માટે અનેક અધિસૂચનાઓ બહાર પાડવામાં આવી હતી. અરજદારોનો એવો મામલો છે કે અધિગ્રહિત થયેલ જમીનમાંથી ૮૫% જમીનનો કબજો અગાઉથી જ સોંપવામાં આવ્યો છે, પ્રકલ્પ અમલમાં મુકાઈ ગયો છે અને અધિગ્રહિત જમીનોની વચ્ચેનાં થોડાંક ટુકડાઓ બાકી રહી ગયા છે, જેના બાબતમાં ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) હેઠળની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લેતાં કાર્યવાહી લુપ્ત થયેલી

ગણાવાની છે. ૧૮૯૪ના જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમના ભાગ-૭ હેઠળનું એક અલગ પ્રકરણ કંપનીઓ માટેના અધિગ્રહણોને સંબંધિત છે. ખાનગી કંપનીને પણ જમીનના અધિગ્રહણની માંગ કરવાની હકદારી હતી. ૨૬ કરાચેલા અધિનિયમની કલમ ૪૧ અને ૪૨ને જમીન અધિગ્રહણ (કંપની) નિયમો સાથે વાંચતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે જમીનોના અધિગ્રહણ માટે પગલાં લેતાં પહેલાં સંબંધિત ડેપ્યુટી કલેક્ટર દ્વારા વિગતવાર તપાસ હાથ ધરવામાં આવતી હતી અને તે તપાસ પૂર્ણ થયા પછી તથા અહેવાલ રજૂ થયા બાદ જ કલેક્ટરને સરકારને અધિગ્રહણની ભલામણ સાથે લખવાની સત્તા હતી, અને આવી ભલામણ સ્વીકારવામાં આવીને તે સંદર્ભે જમીનોના અધિગ્રહણ માટે અધિસૂચનાઓ બહાર પાડવામાં આવતી હતી. ઉપલબ્ધ સામગ્રી પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અરજદાર કંપનીને જરૂરી એવી જમીનનો મોટો ભાગનો કબજો અગાઉથી જ સોંપવામાં આવ્યો છે અને અરજદારોએ તે જમીનોનો ઉપયોગ તે જ હેતુ માટે કર્યો છે, જેના માટે અધિગ્રહણ કરવામાં આવ્યું હતું. આ બાબત વિવાદાસ્પદ નથી કે આ અરજમાં પક્ષકાર બનાવવામાં આવેલા ખાનગી સામાવાળાઓની માલિકીની જમીનોના અધિગ્રહણ બાબતે પણ, અને જેઓ ૨૦૧૪ની વિશેષ સિવિલ અરજી નં. ૧૨૦૧૨ થી ૧૨૦૨૩ની અન્ય સમૂહ અરજીઓમાં અરજદારો છે, ૨૬ કરાચેલા અધિનિયમની કલમ ૧૧ હેઠળ પુરસ્કાર જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો અને એવો પુરસ્કાર જાહેર થયા બાદ લાભાર્થી એવી અરજદાર કંપનીએ અગાઉથી જ જમીન અધિગ્રહણ અધિકારી સમક્ષ વળતર જમા

કરાવ્યું છે. ૨૯ કરાચેલા અધિનિયમની યોજનાના અંતર્ગત, વિશેષ કરીને તેના ભાગ-૭ હેઠળ, જમીનનો કબજો મેળવવા માટે અરજદાર કંપનીએ વધુ કંઈ કરવાનું બાકી રહેતું નહોતું. કોઈ કારણસર, આ જમીનખંડોના સંદર્ભમાં સરકાર દ્વારા કબજો ગ્રહણ કરીને તે અરજદાર કંપનીને સોંપવામાં આવ્યો નથી અને જો પ્રક્રિયાત્મક પાસામાં કોઈ ખામી હોય, તો તે માત્ર રાજ્ય સત્તાધિકારીઓ દ્વારા કાયદા મુજબ કબજો ન લેવાતા સર્જાઈ છે અને તેનો કોઈ દોષ અરજદાર કંપનીને ફાળવી શકાય તેમ નથી. ૨૯ કરાચેલા અધિનિયમની યોજનાના અંતર્ગત, કબજો લેવા માટે અરજદાર કંપનીએ વધુ કંઈ કરવાનું નહોતું અને આગળના પગલાં લેવા તથા જમીનનો કબજો મેળવી તેને લાભાર્થીને સોંપવાની ફરજ માત્ર સરકાર અને શાસકીય સત્તાધિકારીઓની હતી; તેમજ જમીનધારકો દ્વારા આવું વળતર સ્વીકારવાનો ઇનકાર કરવામાં આવે તેવી સ્થિતિમાં પણ સક્ષમ મંચ સમક્ષ વળતરની રકમ જમા કરાવીને આગળની કાર્યવાહી કરવાની ફરજ પણ તેમની જ હતી.

૩૮. ભારત સંઘ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ શ્રી પરમજીતસિંગ પટવાલિયાનું એક વલણ એવું છે કે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૧-એ ની જોગવાઈને ધ્યાનમાં લેતાં, ૨૦૧૩ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) હેઠળની આક્ષેપિત જોગવાઈને, તે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯(૧)(જી) હેઠળ ખાતરી આપેલ કોઈપણ અધિકારો સાથે

અસંગત છે અથવા તે અધિકારોને છીનવી લે છે અથવા સંકુચિત કરે છે, એવા આધાર પર અસંવિધાનિક જાહેર કરી શકાય નહીં.

૩૮.૧. બંધારણનો અનુચ્છેદ ૩૧-એ મિલ્કતોના અધિગ્રહણ વગેરે માટે જોગવાઈ કરતી કાનૂનોના સંરક્ષણ વિષે છે. બંધારણનો અનુચ્છેદ ૩૧-એ નીચે મુજબ છે:

“૩૧એ. મિલ્કતો વગેરેના અધિગ્રહણ માટે જોગવાઈ કરતી કાયદાઓનું સંરક્ષણ.—

(૧) અનુચ્છેદ ૧૩ માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, નીચેની બાબતો માટે જોગવાઈ કરતો કોઈ કાયદો, અર્થાત્— (એ) રાજ્ય દ્વારા કોઈપણ એસ્ટેટનું અથવા તેમાંના કોઈપણ હકોનું અધિગ્રહણ, અથવા આવા કોઈપણ હકોનું નિરસ્તીકરણ અથવા ફેરફાર, અથવા (બી) જાહેર હિતમાં અથવા મિલ્કતનું યોગ્ય સંચાલન સુનિશ્ચિત કરવા હેતુસર મર્યાદિત અવધિ માટે રાજ્ય દ્વારા કોઈપણ મિલ્કતના સંચાલનનો કબજો લેવું, અથવા (સી) જાહેર હિતમાં અથવા કોઈપણ નિગમોના યોગ્ય સંચાલનને સુનિશ્ચિત કરવા હેતુસર બે અથવા તેથી વધુ નિગમોનું વિલીનીકરણ, અથવા (ડી) નિગમોના મેનેજિંગ એજન્ટો, સચિવો અને ખજાનચીઓ, મેનેજિંગ ડિરેક્ટરો, ડિરેક્ટરો અથવા મેનેજરોના કોઈપણ હકોનું, અથવા તેમના શેરહોલ્ડરોના કોઈપણ મતાધિકારોનું નિરસ્તીકરણ અથવા ફેરફાર, અથવા (ઈ) કોઈપણ ખનિજ અથવા ખનિજ તેલની શોધખોળ કરવા અથવા તેને પ્રાપ્ત કરવા હેતુસર કોઈપણ કરાર,

ભાડાપટ્ટા અથવા પરવાના દ્વારા પ્રાપ્ત થતા કોઈપણ હકોનું નિરસ્તીકરણ અથવા ફેરફાર, અથવા આવા કોઈપણ કરાર, ભાડાપટ્ટા અથવા પરવાનાનું સમયપૂર્વ સમાપન અથવા રદકરણ, એ આધાર પર શૂન્ય ગણાશે નહીં કે તે [અનુચ્છેદ ૧૪ અથવા અનુચ્છેદ ૧૯] દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા કોઈપણ હકો સાથે અસંગત છે, અથવા તે હકોને દૂર કરે છે અથવા સંક્ષિપ્ત કરે છે; પરંતુ શરતે કે જ્યાં એવો કાયદો રાજ્યના વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવાયેલ કાયદો હોય, ત્યાં સુધી કે એવો કાયદો રાષ્ટ્રપતિના વિચારાર્થે અનામત રાખવામાં આવ્યો હોય અને તેને તેમની સંમતિ પ્રાપ્ત થઈ હોય, ત્યાં સુધી આ અનુચ્છેદની જોગવાઈઓ તેને લાગુ પડશે નહીં:] અને વધુમાં શરતે કે જ્યાં કોઈ કાયદો રાજ્ય દ્વારા કોઈપણ એસ્ટેટના અધિગ્રહણ માટે જોગવાઈ કરે છે અને તેમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ જમીન કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા તેની વ્યક્તિગત ખેતી હેઠળ ધારિત હોય, ત્યાં સમયાંતરે અમલમાં રહેલા કોઈપણ કાયદા હેઠળ તેને લાગુ પડતી મર્યાદા-ઉચ્ચ સીમા અંદર આવતી એવી જમીનનો કોઈપણ ભાગ, અથવા તેના પર આવેલું અથવા તેને અનુસંગિક કોઈપણ મકાન અથવા માળખું, રાજ્ય દ્વારા અધિગ્રહિત કરવું કાયદેસર રહેશે નહીં, સિવાય કે એવી જમીન, મકાન અથવા માળખાના અધિગ્રહણ સંબંધિત કાયદામાં તે માટે એવા દરે વળતર ચૂકવવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય જે તેના બજાર મૂલ્ય કરતાં ઓછો ન હોય.]

(૨) આ અનુચ્છેદમાં, - (એ) "એસ્ટેટ" અભિવ્યક્તિનો, કોઈપણ સ્થાનિક વિસ્તારમાં સંબંધિત હોય ત્યારે, તે વિસ્તારમાં અમલમાં રહેલા જમીન ધારણ

સંબંધિત વર્તમાન કાયદામાં તે અભિવ્યક્તિનો અથવા તેના સ્થાનિક સમકક્ષનો જે અર્થ છે તે જ અર્થ થશે અને તેમાં નીચેની બાબતોનો પણ સમાવેશ થશે—

(૧) કોઈપણ જાગીર, ઇનામ અથવા મુઆફી અથવા અન્ય સમાન પ્રકારનું અનુદાન અને ઈ [તામિલ નાડુ] અને કેરળ રાજ્યોમાં, કોઈપણ જન્મમ અધિકાર; (૨) રાયોતવારી સેટલમેન્ટ હેઠળ ધારિત કોઈપણ જમીન; (૩) કૃષિના હેતુઓ માટે અથવા તેના આનુષંગિક હેતુઓ માટે ધારિત અથવા ભાડે અપાયેલી કોઈપણ જમીન, જેમાં પડતર જમીન, જંગલ જમીન, ચરાણ માટેની જમીન અથવા જમીન ખેડનારાઓ, કૃષિ મજૂરો અને ગામના કારીગરો દ્વારા કબજામાં રાખવામાં આવેલા મકાનો તથા અન્ય બાંધકામોના સ્થળોનો સમાવેશ થાય છે; (બી) "અધિકારો" અભિવ્યક્તિનો, એસ્ટેટના સંદર્ભમાં, માલિક, ઉપ-માલિક, અધીન-માલિક, ધારણાધિકારી, [રૈયત, અધીન-રૈયત] અથવા અન્ય મધ્યવર્તીમાં નિહિત કોઈપણ અધિકારો તથા જમીન મહેસૂલ બાબતેના કોઈપણ અધિકારો અથવા વિશેષાધિકારોનો સમાવેશ થશે."

૩૮.૨. ઉપરોક્ત જોગવાઈના અવલોકન પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તે એસ્ટેટ્સ માટેની જમીનોના અધિગ્રહણની જોગવાઈ કરતી કાયદાઓને કલમો ૧૪ અને ૧૯ હેઠળ બાંધધરાયેલા અધિકારોથી સુરક્ષિત રાખે છે. એ જ કલમમાં "એસ્ટેટ" શબ્દપ્રયોગનું વિસ્તૃત અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું છે, જે મુજબ અમલમાં રહેલી જમીનધારણ પદ્ધતિઓ, જાગીર, ઇનામ અથવા મુઆફી, રાયતવારી સેટલમેન્ટ હેઠળ ધરાવાતી કોઈપણ જમીન અને કૃષિના હેતુઓ માટે અથવા તેનાં

અનુસંગિક હેતુઓ માટે ધારિત અથવા ભાડે અપાતી કોઈપણ જમીન વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ૨૦૧૩ના અધિનિયમ હેઠળનો કાયદો બંધારણની કલમ ૩૧-એ ના અર્થક્ષેત્રમાં આવતાં એસ્ટેટ્સના અધિગ્રહણ સંબંધિત કાયદો ન હોવાથી, ભારતના બંધારણની કલમો ૧૪ અને ૧૯ હેઠળ નાગરિકોને બાંયધરાયેલા અધિકારોથી આવા કાયદાને કોઈ સુરક્ષા મળતી નથી. આ દૃષ્ટિએ, વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે રજૂ કરેલી દલીલ સ્વીકારી શકાય તેમ નથી. વધુમાં, મુરારી અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના માનનીય ચુકાદાનો ઉપયોગી સંદર્ભ લઈ શકાય. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં, જ્યારે જમીન દિલ્હીનો આયોજનબદ્ધ વિકાસ કરવા માટે અધિગ્રહિત કરવામાં આવી હતી, ત્યારે સર્વોચ્ચ અદાલતે માનનીય રીતે ઠરાવ્યું હતું કે આવું અધિગ્રહણ કૃષિ સુધારાઓના હેતુ માટે નથી અને કલમ ૩૧-એ નો આ અધિગ્રહણ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. ચુકાદાનો પરિચ્છેદ-૧૨ નીચે મુજબ છે:

“૧૨. આ નિર્ણયો પરથી આ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે કે અનુચ્છેદ ૩૧-અ નો રાજ્યની રાજધાનીના નિર્માણ માટે જમીન અધિગ્રહણ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. અમારી સમક્ષના વર્તમાન કેસમાં પણ એવું કહેવાયું નથી કે જમીન કોઈ કૃષિ સુધારાઓ અને વિકાસના હેતુસર અધિગ્રહિત કરવામાં આવી રહી છે, પરંતુ 'દિલ્હી' ના આયોજનબદ્ધ વિકાસ માટે કરવામાં આવી રહી છે અને એવી સ્થિતિમાં આ બાબતે વિદ્વાન વકીલ દ્વારા રજૂ કરાયેલ એવી દલીલ કે સીલિંગ મર્યાદાની અંદર આવેલા નાના ખેડૂતની માલિકીની જમીન અધિગ્રહિત કરી

શકાતી નથી અથવા અધિગ્રહિત કરવામાં આવનારી ખેડુતોની જમીનનું મૂલ્ય નિર્ધારણ એવોર્ડની તારીખે અથવા કબજો લેવામાં આવેલ તારીખે પ્રવર્તમાન કિંમતી મૂલ્યના આધારે થવું જોઈએ અને કલમ ૪(૧) હેઠળની અધિસૂચનાની તારીખે પ્રવર્તમાન મૂલ્યના આધારે નહીં, તે સ્વીકારી શકાય તેમ નથી. રામ ચંદના કેસમાં પણ અહેવાલના ફક્ત ૪ માં આ અદાલતે અનુચ્છેદ ૩૧-અ અંગે વિચાર કરતી વખતે એવો મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે બંધારણ અનુચ્છેદ ૩૧-અ ના દ્વિતીય પરંતુક હેઠળ ખાતરી આપે છે કે જ્યાં કોઈ કાયદો રાજ્ય દ્વારા, કોઈ વ્યક્તિએ પોતાની વ્યક્તિગત ખેતી હેઠળ, સીલિંગ મર્યાદાની અંદર ધારિત જમીનના અધિગ્રહણ માટે જોગવાઈ કરે છે, ત્યાં રાજ્ય માટે એવી જમીનનો કોઈપણ ભાગ અધિગ્રહિત કરવો કાયદેસર રહેશે નહીં, “જો સુધી એવી જમીન, મકાન અથવા બાંધકામના અધિગ્રહણ સંબંધિત કાયદામાં એવી દરે વળતર ચૂકવવાની જોગવાઈ ન હોય કે જે તેનો બજાર મૂલ્ય કરતાં ઓછી ન હોય.” એ જ ફક્તમાં આગળ નોંધવામાં આવ્યું છે કે બંધારણ (ચુંમાલીસમો સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૭૮ દ્વારા, અનુચ્છેદ ૧૯ નો ખંડ (એફ) અને અનુચ્છેદ ૩૧ કાઢી નાખવામાં આવ્યા છે અને તેથી સંપત્તિ રાખવાનો હક હવે મૂળભૂત અધિકાર રહ્યો નથી. પરંતુ તેમ છતાં અનુચ્છેદ ૩૧-અ ના દ્વિતીય પરંતુક હેઠળનો બજાર મૂલ્યના ચૂકવણી સંબંધિત આદેશ, જે જમીન અધિગ્રહણનો વિષય છે તે બાબતમાં, યથાવત્ ચાલુ રહે છે અને અધિનિયમમાં થયેલ અધિગ્રહણ બાબતે જમીનના બજાર મૂલ્યે વળતર ચૂકવવાની જોગવાઈ છે; તેથી તે અનુચ્છેદ ૩૧-

અ ના દ્વિતીય પરંતુક સાથે સુસંગત છે. પરંતુ કલમ ૧.૧ ની ઉપકલમ (૧) અને કલમ ૨૩ ની ઉપકલમ (૧) ના દષ્ટિકોણે, આવી જમીનનું બજાર મૂલ્ય કલમ ૪ ની ઉપકલમ (૧) હેઠળની અધિસૂચનાના પ્રકાશનની તારીખના સંદર્ભે નક્કી કરવાનું રહે છે, ભલે અધિનિયમની કલમ ૬ હેઠળની ઘોષણા ક્યારે કરવામાં આવી હોય કે કલમ ૧૧ હેઠળ એવોર્ડ ક્યારે આપવામાં આવ્યો હોય અથવા અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ કબજો ક્યારે લેવામાં આવ્યો હોય. આ પરિસ્થિતિમાં અનુચ્છેદ ૩૧-અ અંગે ઉઠાવવામાં આવેલા તર્કો સ્વીકારવામાં આવી શક્યા નથી અને તે અનુરૂપ નામંજૂર કરવામાં આવે છે. તેથી, માત્ર આ કારણસર પણ અધિગ્રહણ કાર્યવાહી રદ કરી શકાય તેમ નહોતી. ”

૩૯. સામાવાળાંઓ તરફથી, ખાસ કરીને ભારત સંઘ અને અન્ય સામાવાળાંઓ માટે હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલ દ્વારા એવો મુખ્યત્વે રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે ૨૦૧૩ નો અધિનિયમ, બળજબરીપૂર્વકના અધિગ્રહણોમાં જમીનના માલિકોને ન્યાયસંગત વળતર સુનિશ્ચિત કરવા માટે, હિતકારી કાયદા સ્વરૂપ છે. એમ જણાવવામાં આવે છે કે એવોર્ડ પસાર થયા બાદ કબજો લેવામાં આવ્યો નથી. કલમ હેઠળની જોગવાઈ

૨૦૧૩ના અધિનિયમની ૨૪(૨) ધારાસભા દ્વારા જ્ઞાતપણે ઘડવામાં આવી છે; તેથી, તેને અમાન્ય ઠરાવવા માટે કોઈ આધાર નથી. સામાવાળાંઓનો એવો મામલો છે કે ભલે આ જોગવાઈને મનસ્વી ગણવામાં આવે, તદ્દપશ્ચાત પણ

ધારાસભાની વિધાનબુદ્ધિ મુજબ સક્ષમ ધારાસભા દ્વારા ઘડવામાં આવેલ આ જોગવાઈને અમાન્ય ઠરાવવા માટે તે કોઈ આધાર બનતો નથી.

૪૦. મુખ્યત્વે ભારત સંઘ તરફથી વિદ્વાન વકીલ અને અન્ય સામાવાળાઓ તરફથી પણ વિદ્વાન વકીલે એવી રજૂઆત કરી છે કે સ્વીકારેલી સ્થિતિ એવી છે કે ૨૬ થયેલ અધિનિયમની કલમ ૧૬ મુજબ જમીનનો કબજો લેવામાં આવ્યો નહોતો, અને તેથી અરજદારોને એવો કોઈ હક્ક ઉપજ્યો નહોતો કે જેથી તેઓ આક્ષેપિત જોગવાઈને પડકારી શકે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે અરજદારોના હિતમાં કોઈ સ્થાપિત હક્ક ઉપજ્યો ન હોવાથી, તેઓ આક્ષેપિત જોગવાઈ મનસ્વી અને અયોગ્ય છે એવા આધાર પર તેને અમાન્ય ઠરાવવાની માંગ કરવા પાત્ર નથી. વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલે પણ એવી દલીલ કરી હતી કે કારણ કે કબજો લેવામાં આવ્યો નહોતો, તેથી ૨૬ થયેલ અધિનિયમની કલમ ૪૮ હેઠળ સરકાર માટે સંપાદનમાંથી પરત ખેંચાવું સંપૂર્ણપણે શક્ય હતું. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે કબજો લીધા વિના અને તે લાભાર્થીઓને સોંપ્યા વિના, અરજદારોમાં કોઈ હક્ક સ્થાપિત થશે નહીં. પ્રહલાદ સિંહ અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ અને અન્યના મામલામાં, જે (૨૦૧૧) ૫ એસ.સી.સી. ૩૮૬ માં અહેવાલિત છે, સર્વોચ્ચ અદાલતે સંપાદન કાર્યવાહી દરમિયાન કબજો લેવામાં આવ્યો હોવાના પુરાવાના અભાવે, જમીન રાજ્ય સરકારમાં સ્થાપિત થઈ ગઈ હતી એવું વડી અદાલતે નોંધેલ નિષ્કર્ષને અસ્વીકાર કર્યો હતો.

૪૧. સતેન્દ્ર પ્રસાદ જૈનના કેસમાં આવેલા ચુકાદામાં

વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, અહેવાલિત (૧૯૯૩) ૪ એસ.સી.સી. ૩૬૯ માં, જેના પર માનનીય એડિશનલ સોલિસિટર જનરલે આધાર રાખ્યો, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે નિર્ધારિત કર્યું છે કે એકવાર કલમ ૧૭ હેઠળ કબજો લઈ લેવામાં આવે પછી, જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૪૮ હેઠળ સરકાર સંપાદનમાંથી પીછેહઠ કરી શકતી નથી.

૪૨. આનંદ સિંહ અને અન્ય એક વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્યમાં, (૨૦૧૦) ૧૧ ના કેસમાં આપવામાં આવેલા ચુકાદામાં

એસ.સી.સી. ૨૪૨ માં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે અગ્રઅધિગ્રહણના સિદ્ધાંતની વ્યાખ્યા કરી છે અને એવો નિર્ધાર કર્યો છે કે અગ્રઅધિગ્રહણની સત્તા રાજ્યસત્તામાં અંતર્નિહિત હોવાથી, તેનો પ્રયોગ જાહેર હિત અને જાહેર હેતુ માટે કરી શકાય છે. પરિણેદ ૪૦, ૪૧ અને

તે જના ૪૨ નીચે મુજબ વાંચાય છે:

“૪૦. “પ્રભુસત્તાધિક હસ્તગત અધિકાર” એ સર્વભૌમ રાજ્યનો એવો અધિકાર અથવા સત્તા છે કે જેના દ્વારા તે પોતાની પ્રાદેશિક સર્વભૌમ સીમામાં આવેલી ખાનગી મિલકતને જાહેર ઉપયોગો અથવા હેતુઓ માટે હસ્તગત કરી શકે છે. તે માલિકની સંમતિ વિના જાહેર ઉપયોગો માટે મિલકત લેવા રાજ્યની સરકારની સશક્ત સત્તાનો પ્રયોગ છે. તેના માટે કોઈ બંધારણીય માન્યતા આવશ્યક નથી; તે સર્વભૌમતાનું એક લક્ષણ છે અને સર્વભૌમ સરકાર માટે આવશ્યક છે.

[વર્સ એન્ડ ફ્રેઝેસ, પરમનેન્ટ આવૃત્તિ ખંડ ૧૪, ૧૯૫૨ (વેસ્ટ પબ્લિશિંગ કો.,)] ૪૧. પ્રખર અધિકારની સત્તા, સરકારમાં મૂળભૂત રીતે નિહિત હોવાને કારણે, જનહિત, સામાન્ય કલ્યાણ અને જાહેર હેતુ માટે અમલમાં મૂકી શકાય તેવી છે. રાજ્ય દ્વારા જનહિતમાં અથવા જાહેર હેતુ માટે ખાનગી મિલ્કતનું અધિગ્રહણ કરવું એ પ્રખર અધિકારના હક્કના અમલ સિવાય બીજું કંઈ નથી. ભારતમાં, આ અધિનિયમ જાહેર હેતુ માટે નિશ્ચિત મિલ્કતના અધિગ્રહણ માટે સીધી જોગવાઈ કરે છે.

જોકે સંપત્તિનો અધિકાર હવે મૂળભૂત અધિકાર રહ્યો નથી, તેમ છતાં બંધારણનો અનુચ્છેદ ૩૦૦-એ એવો આદેશ આપે છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિને કાયદાની સત્તા સિવાય તેની સંપત્તિથી વંચિત કરવામાં આવશે નહીં. અધિનિયમની કલમ ૫-એ કોઈ વ્યક્તિને મૂલ્યવાન અધિકાર પ્રદાન કરે છે તે બાબત અંગે કોઈ શંકા નથી. વાસ્તવમાં, આ અદાલતે સમયાંતરે પુનરોચ્ચાર કર્યો છે કે કલમ ૫-એ તે વ્યક્તિના હિતમાં એક મહત્વપૂર્ણ અધિકાર પ્રદાન કરે છે, જેના જમીનનું અધિગ્રહણ કરવાની માંગ કરવામાં આવે છે.

૪૨. જ્યારે સરકાર જાહેર હેતુ માટે કોઈ નિશ્ચિત મિલ્કતના બલજબરીય અધિગ્રહણ માટે આગળ વધે છે, ત્યારે મિલ્કતના માલિક અથવા તેમાં હિત ધરાવતા વ્યક્તિને રહેલો એકમાત્ર અધિકાર એ છે કે તે અધિનિયમની કલમ ૫-એ હેઠળ નિર્ધારિત અવધિમાં પોતાની વાંધાઓ રજૂ કરે અને ઉક્ત જાહેર હેતુ માટે તે જમીન અનુકૂળ નથી, આવા કબજાગ્રહણથી તેને ગંભીર મુશ્કેલી ઊભી થઈ

શકે છે, જાહેર હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે વિકલ્પરૂપ જમીન ઉપલબ્ધ છે, વગેરે જેવા કારણો દર્શાવી તે ખાસ જમીનનું અધિગ્રહણ મુકી દેવા રાજ્ય સત્તાધિકારીઓને મનાવે. વધુમાં, પ્રસ્તાવિત અધિગ્રહણ સામે વાંધાઓ દાખલ કરવાનો માલિક અથવા હિતધારક વ્યક્તિને અપાયેલો અધિકાર માત્ર મહત્વપૂર્ણ અને મૂલ્યવાન અધિકાર જ નથી, પરંતુ બલજબરીય અધિગ્રહણ અંગેની જોગવાઈને પણ ન્યાયસંગત અને પ્રાકૃતિક ન્યાયના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોને અનુરૂપ બનાવે છે.”

૪૩. ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૧એ હેઠળની જોગવાઈના પ્રકાશમાં, આક્ષેપિત વિધાનને તેના ઉદ્ધંધનના આધારે પડકારવામાં આવી શકતું નથી એવી દલીલના સમર્થનમાં બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯(૧)(જી). કે.ટી. પ્લાન્ટેશન પ્રા. લિ. અને અન્ય વિ. કર્ણાટક રાજ્યના કેસમાં આપવામાં આવેલ, (૨૦૧૧) ૯ એસ.સી.સી. ૧ માં અહેવાલિત ચુકાદા પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

૪૪. વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ શ્રી કમલ બી. ત્રિવેદીએ સ્ટેટ ઓફ મધ્ય પ્રદેશ વિ. રાકેશ કોહલી અને અન્ય, અહેવાલિત (૨૦૧૨) ૬ એસ.સી.સી. ૩૧૨, ના કેસ પર આધાર મૂક્યો છે, જેમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે પણ એવું ઠરાવ્યું છે કે વિધાનસભાકીય અધિનિયમને અદાલત માત્ર બે આધારો પર જ અમાન્ય ઠરાવી શકે, અર્થાત્: (૧) કે સંબંધિત વિધાનમંડળને એવો કાયદો બનાવવાની સત્તા નથી, અને (૨) કે તે સંવિધાનના ભાગ ૩ માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારો અથવા અન્ય કોઈ સંવિધાનિક જોગવાઈઓને હરી લે છે અથવા

સંકુચિત કરે છે. માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના દિલ્હી ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી વિ. સુખબીર સિંહ અને અન્ય, અહેવાલિત એ.આઈ.આર. ૨૦૧૬ એસ.સી. ૪૨૭૫, ના ચુકાદા પર પણ આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં, રાઈટ ટુ ફેર કમ્પન્સેશન એન્ડ ટ્રાન્સપેરન્સી ઇન લેન્ડ એકિવિઝિશન, રિહેબિલિટેશન એન્ડ રિસેટલમેન્ટ અધિનિયમ, ૨૦૧૩ ની જોગવાઈ પર વિચાર કરતાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું છે કે જ્યાં જમીન અધિગ્રહણ માટે સૂચિત કરાયેલ જમીનોના માલિકોને વળતર ન તો પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવ્યું હોય અને ન તો ચૂકવવામાં આવ્યું હોય, અને જેની કબજેદારી ચાર દાયકાઓ પછી લેવામાં આવી હોય, ત્યાં એવો અધિગ્રહણ અસ્તિત્વહીન ગણાશે અને ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) મુજબ લુપ્ત થયેલ માનવામાં આવશે.

૪૫. વધુમાં, મનસ્વિત્વ કોઈ ધારા-અધિનિયમને અસંવિધાનિક તથા બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નો ભંગ કરનાર જાહેર કરવા માટે કોઈ આધાર બની શકતું નથી, એવો દાવો સમર્થિત કરવા માટે રાજબાલા અને અન્ય વિ. હરિયાણા રાજ્ય અને અન્ય, (૨૦૧૬) ૨ એસ.સી.સી. ૪૪૫ માં અહેવાલિત, ના કેસ પર પણ અવલંબન રાખવામાં આવ્યું છે.

૪૬. ખાનગી સામાવાળાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી એમસી. ભટ્ટ અને શ્રી એ.જે. યાફ્રિકે મુખ્યત્વે એ રજૂઆત કરી કે સરકાર દ્વારા સ્વયં કબજો હસ્તગત કરવામાં આવ્યો ન હોવાના અભાવે, અરજદારોને એવો કોઈ હક

પ્રાપ્ત થયો નથી કે તેઓ ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) ની આક્ષેપિત જોગવાઈની માન્યતા પર પ્રશ્ન ઉઠાવી શકે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી કે માત્ર એટલા આધારે કે ઉક્ત જોગવાઈ મનસ્વી છે, કાનૂનને ગેરકાયદેસર જાહેર કરી શકાય નહીં. ખાનગી સામાવાળા-જમીનમાલિકોના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા રજૂઆત કરવામાં આવી કે ૨૦૧૩ ના અધિનિયમના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદન પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ૨૦૧૩ નો અધિનિયમ જમીનમાલિકોના હિતમાં બનાવવામાં આવેલ હિતકારી કાયદો છે, જેણે જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ને રદ કર્યો હતો. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી કે ૨૦૧૩ નો અધિનિયમ જાહેર હિત માટે જમીનના બલાત્કારિત અધિગ્રહણના કિસ્સાઓમાં જમીનમાલિકોને વાજબી વળતર આપવાના હેતુથી તથા સ્થળાંતરિત ખેડુતોના પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન માટે પગલાં લેવાના ઉદ્દેશથી ઘડવામાં આવ્યો છે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી કે આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં આક્ષેપિત જોગવાઈ ઘડવામાં આવી છે, તેથી તેને મનસ્વી અથવા ગેરકાયદેસર કહી શકાય નહીં. વિદ્વાન વકીલોએ, મનસ્વીપણું કાયદાકીય જોગવાઈને અમાન્ય ઠેરવવા માટેનું કારણ બની શકે નહીં એવી પોતાની દલીલના સમર્થનમાં, સ્ટેટ ઓફ આંધ્ર પ્રદેશ એન્ડ અર્ધર્સ વિ. મેકડાવેલ એન્ડ કંપની એન્ડ અર્ધર્સ ના મામલામાં આપેલા ચુકાદા પર આધાર મૂક્યો છે, જે અહેવાલિત છે

(૧૯૯૬) ૩ એસસીસી ૭૦૯. તેની કલમો ૪૪ થી ૪૬, જે ઉપરોક્ત રીતે અહીં ઉદ્ધૃત કરવામાં આવી છે, નીચે મુજબ વાંચવામાં આવે છે:

“૪૨. અનુચ્છેદ ૧૪ના આધારે સુધારક અધિનિયમ પર અનેક આધારો પર આક્રમણ કરવામાં આવ્યું હતું.

૪૩. શ્રી રોહિતન નરીમને રજૂ કર્યું કે, કારણ કે આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યમાં મુક્ત વર્ગોમાં આવતાં મોટી સંખ્યામાં લોકોને મદકારક દ્રવ્યોનું સેવન કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે, તેથી આ દ્રવ્યોના નિર્માણ અને ઉત્પાદન ઉપરનો સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ “મનસ્વી” છે અને માત્ર આ એક જ આધાર પર સુધારક અધિનિયમ રદ થવા પાત્ર છે. આ પ્રતિપાદનના સમર્થન માટે આ અદાલતના સ્ટેટ ઓફ તામિલનાડુ એન્ડ ઓર્સ. વિ. અનનથી અંમાલ એન્ડ ઓર્સ. (૧૯૯૫) ૧ એસ.સી.સી. ૫૧૯ ના ચુકાદાનો આધાર લેવામાં આવે છે. તેમ છતાં, ઉક્ત નિર્ણયમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતનો ઉલ્લેખ કરીએ તે પહેલાં, આ બાબતમાં અમુક મૂળભૂત પ્રતિપાદનો આપણને યાદ કરાવી લેવું યોગ્ય રહેશે. યુનાઈટેડ કિંગડમમાં પાર્લામેન્ટ સર્વોચ્ચ છે. પાર્લામેન્ટની સત્તા પર કોઈ મર્યાદાઓ નથી. યુનાઈટેડ કિંગડમમાં કોઈ અદાલત પાર્લામેન્ટ દ્વારા બનાવાયેલા અધિનિયમને કોઈપણ આધાર પર રદ કરી શકતી નથી. તેની સામે, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા પાસે સંઘીય બંધારણ છે, જેમાં કોંગ્રેસ અને રાજ્ય વિધાનમંડળોની કાયદા બનાવવાની સત્તા બે રીતે મર્યાદિત છે, એટલે કે, રાજ્યો અને સંઘીય સરકાર વચ્ચે વિધાન સત્તાઓનું વિભાજન અને બંધારણમાં સમાવિષ્ટ મૂળભૂત અધિકારો (બિલ ઓફ રાઈટ્સ). ભારતમાં સ્થિતિ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકાની સમાન છે. પાર્લામેન્ટ અથવા તે બાબતમાં રાજ્ય

વિધાનમંડળોની સત્તા બે રીતે મર્યાદિત છે. પાર્લામેન્ટ અથવા વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવાયેલા કાયદાને અદાલતો માત્ર બે આધાર પર જ રદ કરી શકે છે, એટલે કે, (૧) વિધાનક્ષમતાનો અભાવ અને (૨) બંધારણના ભાગ-૩ માં બાંધધરાયેલા કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારનો અથવા કોઈ અન્ય બધારણીય જોગવાઈનો ભંગ . ત્રીજો કોઈ આધાર નથી. અમે પ્રક્રિયાત્મક અયુક્તિયુક્તતા અને તાત્વિક અયુક્તિયુક્તતાના સિદ્ધાંતોની ચર્ચામાં પ્રવેશવા ઇચ્છતા નથી — આ એવા સિદ્ધાંતો છે, જે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયોથી પ્રેરિત છે. યુ.એસ.એ.માં પણ આ સિદ્ધાંતો અને ખાસ કરીને તાત્વિક યોગ્ય પ્રક્રિયાનો સિદ્ધાંત અવિરત વિવાદનો વિષય રહ્યો છે, અને તાજેતરના વિચારપ્રવાહમાં આ આધાર (નોંધપાત્ર યોગ્ય પ્રક્રિયા) ને ગંભીર રીતે મર્યાદિત કરવાની વૃત્તિ દેખાય છે. તાત્વિક યોગ્ય પ્રક્રિયાના આધાર વિરુદ્ધ મુખ્ય આક્ષેપ એ છે કે તે વિશિષ્ટ વિધાન ઘડવામાં વિધાનમંડળની બુદ્ધિમત્તાના નિર્ણાયક તરીકે અદાલતોને બેસાડવાનો પ્રયાસ કરે છે. અમારે માટે એટલું કહેવું પૂરતું છે કે તેને જે નામ આપવામાં આવે, અમાન્ય ઠેરવવાનો આધાર ઉપર જણાવાયેલા બે આધારની સીમાઓની અંદરનો જ હોવો જોઈએ. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, માનો કે કોઈ અધિનિયમને અનુચ્છેદ ૧૪ ના ભંગરૂપ હોવાનું કહી પડકારવામાં આવે, તો તેને માત્ર ત્યારે જ રદ કરી શકાય જ્યારે એમાં સમાવિષ્ટ સમાનતા કલમ/સમાન સંરક્ષણ કલમનો ભંગ થયો હોવાનું જણાય. એ જ રીતે, જો કોઈ અધિનિયમને અનુચ્છેદ ૧૯(૧) ની કલમો (એ) થી (જી) દ્વારા બાંધધરાયેલા કોઈપણ

મૂળભૂત અધિકારના ભંગરૂપ હોવાનું કહી પડકારવામાં આવે, તો તેને માત્ર ત્યારે જ રદ કરી શકાય જ્યારે તે અનુચ્છેદ ૧૯ ની કલમો (૨) થી (૬) પૈકી કોઈ જોગવાઈથી સુરક્ષિત ન હોવાનું જણાય, અને એમ આગળ. કોઈ અધિનિયમને માત્ર એટલું કહીને રદ કરી શકાય નહીં કે તે મનસ્વી અથવા અયુક્તિયુક્ત છે. કોઈ અધિનિયમને અમાન્ય ઠેરવતા પહેલાં કોઈને કોઈ બંધારણીય ખામી દર્શાવવી જ પડે. અદાલતને તે અનુચિત લાગે છે એટલા કારણે અધિનિયમને રદ કરી શકાય નહીં. પાર્લામેન્ટ અને વિધાનમંડળો, જે લોકોના પ્રતિનિધિઓથી બનેલા છે, તે લોકોને શું જરૂર છે અને તેમના માટે શું સારું અને ખરાબ છે તે જાણે છે અને તેની જાણકારી ધરાવે છે, એવી ધારણા છે. અદાલત તેમની બુદ્ધિમત્તા પર નિર્ણય આપી શકતી નથી. આ સંદર્ભમાં યાદ રાખવું જોઈએ કે પ્રશાસકીય મામલામાં પણ ન્યાયિક પુનર્વિલોકનનો વ્યાપ માત્ર ત્રણ આધાર સુધી મર્યાદિત છે, એટલે કે, (૧) અયુક્તિયુક્તતા, જેને વધુ યોગ્ય રીતે અતાર્કિકતા કહી શકાય, (૨) ગેરકાયદેસરતા અને (૩) પ્રક્રિયાત્મક અયોગ્યતા [જુઓ કાઉન્સિલ ઓફ સિવિલ સર્વિસિસ યુનિયન વિ. મિનિસ્ટર ફૉર ધ સર્વિસિસ (૧૯૮૫ એ.સી. ૩૭૪), જે નિર્ણય આ અદાલતે પણ સ્વીકાર્યો છે]. પ્રશાસકીય કાયદાના ક્ષેત્રમાં પણ સમપ્રમાણતાના સિદ્ધાંતની લાગુ પડતાની બાબત હજી ચર્ચાસ્પદ મુદ્દો છે. [જુઓ આર. વિ. સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ ફૉર ધ હોમ ડિપાર્ટમેન્ટ એક્સ-પાર્ટે (૧૯૯૧ એ.સી. ૬૯૬ એટ ૭૬૬-૭ એન્ડ ૭૬૨) માં લોર્ડ્સ લોરી અને એક્નરની મતો]. જ્યારે પ્રશાસકીય કાયદાના ક્ષેત્રમાં પણ તેની

લાગુ પડતાને પૂર્ણ અને અંતિમ રીતે સ્થિર કરાઈ નથી, ત્યારે ઉક્ત સિદ્ધાંત લાગુ કરીને કોઈ અધિનિયમને રદ કરવામાં આવે તો તે ખરેખર વિસ્મયજનક ગણાશે. એક વાત એ છે કે કોઈ મૂળભૂત અધિકાર પર લાદવામાં આવેલ મર્યાદા અસમતોલ, અતિશય અથવા અયુક્તિયુક્ત હોય તો તેને રદ કરી શકાય; પરંતુ બીજી એકદમ જુદી વાત એ છે કે અદાલતને અધિનિયમ અયુક્તિયુક્ત, અનાવશ્યક અથવા અવાંછનીય લાગે તો તે તેને રદ કરી શકે. હવે અનનથી અંમાલના નિર્ણય તરફ આવીએ તો, અમારો મત છે કે તે કોઈ ભિન્ન સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કરતો નથી. તે મદ્રાસ વડી અદાલતના તે નિર્ણય સામેની અપીલ હતી, જેમાં તામિલનાડુ એકિવઝિશન ઓફ લેન્ડ ફોર હરિજન વેલ્ફેર સ્કીમ્સ અધિનિયમ, ૧૯૭૮ ને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૯ અને ૩૦૦એ ના ભંગરૂપ હોવાનું કહી રદ કર્યો હતો. અધિનિયમની જોગવાઈઓના પુનર્વિલોકન પછી, આ અદાલતે નિષ્કર્ષ કાઢ્યો કે તેમાં એવી પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી જે જમીન સંપાદન અધિનિયમમાં નિર્ધારિત પ્રક્રિયાની સરખામણીએ જમીન માલિકો માટે મહત્વપૂર્ણ રીતે અન્યાયી હતી, ખાસ કરીને એટલા માટે કે અધિનિયમની કલમ ૧૧ મુજબ જો વળતર બે હજાર રૂપિયાથી વધુ હોય તો તેનું હમાવાર ચુકવણીનું પ્રાવધાન હતું. ઉપરોક્ત મુદ્દા સહિત અધિનિયમની અનેક વિશેષતાઓની નોંધ લીધા પછી, આ અદાલતે આ રીતે અવલોકન કર્યું:

"૭. જ્યારે બંધારણની કલમ ૧૪ હેઠળ કોઈ કાયદાને પડકારવામાં આવે છે ત્યારે અદાલતે જે નક્કી કરવાનું હોય છે તે એ છે કે શું તે કાયદો એટલો મનસ્વી અથવા

અયોગ્ય છે કે તેને રદ કરવો જ જોઈએ. વધુમાં વધુ, સમાન વિષય અંગેનો એવો કાયદો, જેને તેનું અધિકાર અન્ય સ્ત્રોતમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે, જો તેની જોગવાઈઓ વાજબી માનવામાં આવી હોય અથવા તે સમયની કસોટી પર ખરો ઉતર્યો હોય, તો માત્ર આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં શું વાજબી કહેવાય તે દર્શાવવાના હેતુસર જ તેનો સંદર્ભ લઈ શકાય. અમે આ આધાર પર ઉક્ત અધિનિયમની જોગવાઈઓની તપાસ કરવા આગળ વધીએ છીએ."

૪૪. આ જ પરિષદ પર દૃઢતાપૂર્વક આધાર રાખવામાં આવ્યો છે શ્રી નરીમાન દ્વારા, તેમ છતાં, અમારો મત એવો છે કે ઉક્ત પરિચ્છેદમાં કરવામાં આવેલ અવલોકનોનો અર્થ નિર્ણયની સમગ્રતા ધ્યાનમાં રાખીને સમજવો આવશ્યક છે. પરિચ્છેદ-૭ માં "મનમાની" શબ્દનો ઉપયોગ ભેદભાવપૂર્ણ હોવાના અર્થમાં કરવામાં આવ્યો હતો, જે તે જ પરિચ્છેદને સંપૂર્ણરૂપે વાંચતાં સ્પષ્ટ થાય છે. તમિલનાડુ અધિનિયમની જોગવાઈઓની તુલના જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમની જોગવાઈ સાથે કરવામાં આવી હતી અને અંતે એવું નિષ્કર્ષ કાઢવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૧૧, જેટલી હદ સુધી તેમાં વળતરની ચુકવણી હતાઓમાં કરવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી, તેટલી હદ સુધી અમાન્ય હતી. અમાન્ય ઠરાવવાનો આધાર સ્પષ્ટપણે ભેદભાવનો હતો. એ વાત સ્મરણમાં રાખવી જોઈએ કે જે અધિનિયમ ભેદભાવપૂર્ણ હોય તે મનમાની તરીકે ઓળખાવા યોગ્ય બને છે. આ જ અર્થમાં પરિચ્છેદ-૭ માં "મનમાની" અભિવ્યક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો."

૪૭. આગળ, વિદ્વાન વકીલ દ્વારા રાજબાલા અને અન્ય વિ. હરિયાણા રાજ્ય અને અન્ય, જે (૨૦૧૬) ૨ એસ.સી.સી. ૪૪૫ માં અહેવાલિત છે, તે મામલે પણ આધાર મુકવામાં આવ્યો છે, જેના પર વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ દ્વારા પણ આધાર મુકવામાં આવ્યો છે. ઉક્ત ચુકાદાના ફરિયાદી, જે અગાઉ ઉદ્ઘૂત કરવામાં આવ્યો છે, તે નીચે ફરીથી ઉતારવામાં આવે છે:

૫૮. અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ નોંધ્યો છે કે આ નિયમ બાર કાઉન્સિલ ઓફ ઇન્ડિયાની સક્ષમતાની સીમાથી બહાર છે, તેથી એ નિયમ અયોગ્ય અને મનસ્વી હતો કે નહીં તે અંગે વધુ કોઈ તપાસ કરવી ખરેખર જરૂરી નહોતી. તે સિવાય, એવો પણ નિષ્કર્ષ નોંધવામાં આવ્યો છે કે આ નિયમ સ્પષ્ટપણે ભેદભાવપૂર્ણ હતો, તેથી ૪૫ વર્ષની ઉચ્ચ વયમર્યાદાની પસંદગી મનસ્વી હતી કે નહીં તેની તપાસ પણ, ફરી એક વખત, આ મામલાના નિરાકરણ માટે જરૂરી નથી. કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં, આ અદાલતે ઉક્ત કેસમાં એક અધિનિયમ વિધાન અંગે કરેલી જાહેરાત, અમારી દૃષ્ટિએ, આ પ્રતિપાદન માટે અધિકૃત નિર્ધારક બની શકતી નથી કે અદાલતના અભિપ્રાય મુજબ અધિનિયમ મનસ્વી છે એવા આધાર પર કોઈ કાયદાને અસંવિધાનિક જાહેર કરી શકાય.

૪૮. વિધાવાન વકીલે વધુમાં ૨૪૦ કાર્યો કે ૨૬ થયેલ અધિનિયમની કલમ ૧૬નો આશય એવો છે કે જમીનનો કબજો માત્ર કલેક્ટર દ્વારા લીધા બાદ જ તે સર્વ બોજમુક્ત રીતે રાજ્ય સરકારમાં નિહિત થાય છે. વધુમાં ૨૪૦ કરવામાં આવ્યું કે

એવોર્ડ પસાર થયા પછી અને વળતર જમા કરવામાં આવ્યા પછી પણ, જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૧૬ હેઠળ કલેક્ટર દ્વારા કબજો લેવાયો ન હોય તો, જમીન પરનો હક, માલિકી અને હિત સંપૂર્ણપણે જમીનમાલિકો પાસે જ યથાવત્ રહે છે. વધુમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું કે વિવાદિત જોગવાઈને જો પૂર્વલક્ષી અસર ધરાવતી માનવામાં આવે, તો પણ તેને અસંવિધાનિક ગણાવી શકાય નહીં. વિધાવાન વકીલ દ્વારા એવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું કે ચૂકવાયેલું વળતર ન્યાયસંગત નથી અને એવું વળતર જમીનમાલિકોને સમયસર ચૂકવવામાં આવતું નથી, તથા ૨૦૧૩ ના અધિનિયમ હેઠળની કાર્યવાહી લુપ્ત થવા માટે સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે, જેને ગેરકાયદેસર ગણાવી શકાય નહીં.

૪૯. વિદ્વાન વકીલે બાલ્મર લોરી એન્ડ કો.લિમિટેડ અને અન્ય વિ. એમ્પ્લોયીઝ સ્ટેટ ઇન્સ્યોરન્સ કોર્પોરેશન અને અન્ય, અહેવાલિત (૨૦૦૩) ૨ એલ.એલ.જે. ૧૦૫ ના પ્રકરણમાં આવેલ ચુકાદા પર તથા પુત્તાલિંગાનાગૌડા અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય, અહેવાલિત ૨૦૧૫ (૫) કર્ણાટક હો જર્નલ ૧૨૧૯ ના પ્રકરણમાં આવેલ ચુકાદા પર પણ આધાર મુક્યો, જેમાં પૂર્વપ્રભાવી અને પૂર્વથી અમલમાં આવતા અધિનિયમો વચ્ચે ભેદ દર્શાવવામાં આવ્યો છે.

૫૦. વિદ્વાન વકીલ શ્રી એ.જે. યાજ્ઞિકે પણ પંજાબ રાજ્ય અને અન્ય વિ. મોહર સિંહ, પ્રતાપ સિંહના પુત્ર, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૫ એસ.સી. ૮૪ માં અહેવાલિત; જયંતીલાલ અમરથલાલ વિ. ભારત સંઘ, (૧૯૭૨) ૪ એસ.સી.સી. ૧૭૪ માં

અહેવાલિત; મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને અન્ય વિ. આત્મા રામ સદાશિવ દોનાગરવાર અને અન્ય, (૧૯૭૮) ૪ એસ.સી.સી. ૧૭૦ માં અહેવાલિત; અને સુશ્રી કમલા દેવી બુધિયા અને અન્ય વિ. હેમ પ્રભા ગાંગુલી અને અન્ય, (૧૯૮૯) ૩ એસ.સી.સી. ૧૪૫ માં અહેવાલિત, એવા કેસોના નિર્ણયો પર આધાર મુક્યો હતો, જેમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે એક અધિનિયમના રદ થવાના પ્રભાવનું અર્થઘટન કર્યું છે. વધુમાં, વિધાનમંડળોને પૂર્વવ્યાપી રીતે કાયદો બનાવવાની સત્તા હોય છે તે દલીલના સમર્થનમાં, વિદ્વાન વકીલે ગુજરાત રાજ્ય અને અન્ય એક વિ. રમણલાલ કેશવલાલ સોની અને અન્ય, (૧૯૮૩) ૨ એસ.સી.સી. ૩૩ માં અહેવાલિત અને તમિલનાડુ રાજ્ય વિ. એમ/એસ. અરૂણ સુગર્સ લિ., (૧૯૯૭) ૧ એસ.સી.સી. ૩૨૬ માં અહેવાલિત, એવા કેસોના ચુકાદાઓ પર આધાર મુક્યો હતો.

૫૧. આ મામલે, મુખ્યત્વે અરજદારોનો કેસ એવો છે કે વિવાદિત જોગવાઈ અયોગ્ય અને મનસ્વી છે, અને તેથી, તેને અસંવિધાનિક જાહેર કરવી જોઈએ, અથવા વિકલ્પરૂપે, તેનો એવો મર્યાદિત અર્થઘટન કરવો જોઈએ કે આવી જોગવાઈ જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ના ભાગ-૭ હેઠળ આવતી કંપનીઓ માટેની જમીનના સંપાદન પર લાગુ પડી શકતી નથી.

૫૧.૧. અગાઉ, આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય વિ. મેકડોવેલ એન્ડ કો. અને અન્ય, જે (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૯ માં અહેવાલિત છે, તથા રાજબાલા અને અન્ય વિ. હરિયાણા રાજ્ય અને અન્ય, જે (૨૦૧૬) ૨ એસ.સી.સી. ૪૪૫

માં અહેવાલિત છે, તે મામલાઓમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે એવો અભિપ્રાય અપનાવ્યો હતો કે મનસ્વિતાનો આધાર કાયદાકીય જોગવાઈને અમાન્ય ઠરાવવાનો કારણ બની શકતો નથી. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે સંસદ અથવા વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ કાયદો માત્ર બે આધારો પર જ અને માત્ર એ બે આધારો પર જ રદ કરી શકાય, અર્થાત્, (૧) વિધાનક્ષમતાનો અભાવ અને (૨) સંવિધાનના ભાગ-૩ માં ખાતરી આપવામાં આવેલા કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારનું અથવા અન્ય કોઈપણ સંવિધાનિક જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન. એ જ અભિપ્રાય રાજબાલા અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના અનુવર્તી મામલામાં પણ ચથાવત્ રાખવામાં આવ્યો છે. પરંતુ શાયરા બાનો વિ. ભારત સંઘ, જે (૨૦૧૭) ૯ એસ.સી.સી. ૧ માં અહેવાલિત છે, તે તાજેતરના ચુકાદામાં, વિષયસંદર્ભે અગાઉના ન્યાયપ્રસંગોની સમીક્ષા કરતી વખતે, બહુમતીના અભિપ્રાયથી માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે કાનૂનને એ આધાર પર રદ કરી શકાય કે તે મનસ્વી છે અને તેથી સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ નો ભંગ કરનાર છે. ઉપરોક્ત ચુકાદાના પરિષ્કેદ ૯૫ થી ૧૦૦ અને ૧૦૪ નીચે મુજબ છે:

“૯૫. આ ચુકાદાનું વાચન કરતાં, તે સ્પષ્ટ થાય છે કે આ અદાલતે મેકડોવેલ (સુપ્રા) ને આ પ્રતિપાદન માટેના અધિકારરૂપ નિર્ણય તરીકે માન્યો નહોતો કે કાયદાનિર્માણને મનસ્વી હોવાનું કહીને ક્યારેય રદ કરી શકાય નહીં. ખરેખર, અદાલતે અગાઉના તમામ ચુકાદાઓનો, અને વિશેષ કરીને અજય હાસિયા

(સુપ્રા) નો, જેમાં એવું જણાવાયું હતું કે અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ કાયદાનિર્માણને “મનસ્વી” હોવાના આધાર પર રદ કરી શકાય છે, ઉદ્દેખ કર્યા પછી, આ નિષ્કર્ષ નોંધાવ્યો હતો કે કાયદાનિર્માણ પર લાગુ પડતી વખતે “મનસ્વીતા” નો ઉપયોગ ઢીલા અર્થમાં કરી શકાય નહીં. તેના બદલે, અદાલતે પરીક્ષણનો વ્યાપ વિસ્તૃત કરતાં જણાવ્યું હતું કે જો કોઈ બંધારણીય ક્ષતિ જણાય, તો અનુચ્છેદ ૧૪ આવી ક્ષતિને પ્રતિબંધિત કરશે. અને જ્યારે કાયદાનિર્માણ “સ્પષ્ટપણે મનસ્વી” હોય ત્યારે અનુચ્છેદ ૧૪માં જ બંધારણીય ક્ષતિ રહેલી માનવામાં આવે છે; એટલે કે, જ્યારે તે ન્યાયસંગત ન હોય, ચુકિતસંગત ન હોય, ભેદભાવપૂર્ણ હોય, પારદર્શક ન હોય, ચંચળ સ્વભાવનું હોય, પક્ષપાતપૂર્ણ હોય, પક્ષપોષણ અથવા ભાઈભતિજાવાદથી પ્રેરિત હોય અને સ્વસ્થ સ્પર્ધાના પ્રોત્સાહન તથા સમતાસભર વ્યવહારના હેતુના અનુસરણમાં ન હોય. હકારાત્મક રીતે કહીએ તો, તેવા ધોરણો સાથે સુસંગત હોવું જોઈએ જે તર્કસંગત હોય, કારણબદ્ધ વિચારથી પ્રેરિત હોય અને જાહેર હિતથી માર્ગદર્શિત હોય, વગેરે.

૯૬. ડૉ. સુબ્રમણિયન સ્વામી વિ. ડિરેક્ટર, સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન, (૨૦૧૪) ૮ એસ.સી.સી. ૬૮૨ તરીકે અહેવાલિત બંધારણીય પીઠના અન્ય એક નિર્ણયમાં દિલ્લી સ્પેશ્યલ પોલીસ એસ્ટેબ્લિશમેન્ટ અધિનિયમ, ૧૯૪૬ ની કલમ ૬-એને પડકારવાનો પ્રશ્ન હાથ ધરવામાં આવ્યો હતો. આ કલમને અંતે ભેદભાવપૂર્ણ હોવાથી અને તેથી અનુચ્છેદ ૧૪ના ભંગરૂપ હોવાથી રદ કરવામાં આવી હતી. ડૉ. સુબ્રમણિયન સ્વામી વિ. ડિરેક્ટર, સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ

ઈન્વેસ્ટિગેશન, (૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૩૧૭ માં કરવામાં આવેલા સંદર્ભ આદેશ દ્વારા બંધારણીય પીઠ સમક્ષ વિશિષ્ટ સંદર્ભ કરવામાં આવ્યો હતો, અને અજાય હાસિયા (ઉપરોક્ત), માર્ડિયા કેમિકલ્સ (ઉપરોક્ત), માલ્પે વિશ્વનાથ આચાર્ય (ઉપરોક્ત) અને મેકડોવેલ (ઉપરોક્ત) સહિતના અનેક યુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, અન્ય બાબતો સાથે સંદર્ભનો પ્રશ્ન એવો હતો કે મનમાની અને અયોગ્યતા, જે અનુચ્છેદ ૧૪ના પાસાઓ છે, તેઓ કાયદાકીય જોગવાઈને અમાન્ય ઠેરવવા માટેના આધાર તરીકે ઉપલબ્ધ છે કે નથી.

૯૭. વકીલની રજૂઆતો અને અનુચ્છેદ ૧૪ ના ભેદભાવ સંબંધિત પાસા અંગેના અનેક યુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, આ અદાલતે આ રીતે ઠરાવ્યું:

“૪૮. ઈ.પી. રોયપ્પા [ઈ.પી. રોયપ્પા વિ. સ્ટેટ ઓફ ટી.એન., (૧૯૭૪) ૪ એસ.સી.સી. ૩: ૧૯૭૪ એસ.સી.સી. (એલ એન્ડ એસ) ૧૬૫], માં, આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું છે કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ બંનેને માર્ગદર્શિત કરતો મૂળભૂત સિદ્ધાંત સમાનતા અને ભેદભાવ વિરુદ્ધનો પ્રતિબંધ છે. આ અદાલતે પરિચ્છેદ ૮૫ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું: (એસ.સી.સી. પૃ. ૩૮)

૮૫. ... સકારાત્મક કાનૂની દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે તો, સમાનતા મનમાનીપણાના વિરુદ્ધ છે. હકીકતમાં, સમાનતા અને મનમાનીપણા પરસ્પર શપથગ્રહિત શત્રુઓ છે; એક પ્રજાસત્તાકમાં કાનૂનના શાસન સાથે સંબંધિત છે, જ્યારે બીજું સર્વસત્તાધિકારી રાજાના મનસ્વીપણું અને ચંચળ મરજી સાથે

સંબંધિત છે. જ્યાં કોઈ કૃત્ય મનસ્વી હોય છે, ત્યાં તેમાં રાજકીય તર્કશાસ્ત્ર તથા બંધારણીય કાનૂન બંને મુજબ અસમાનતા અંતર્નિહિત હોય છે અને તેથી તે અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે, અને જો તે જાહેર રોજગાર સંબંધિત કોઈ બાબતને અસર કરે છે, તો તે અનુચ્છેદ ૧૬નું પણ ઉલ્લંઘન કરે છે. અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૬ રાજ્યની કાર્યવાહીમાં મનમાનીપણાને આઘાત પહોંચાડે છે અને વ્યવહારમાં ન્યાયસંગતતા તથા સમાનતા સુનિશ્ચિત કરે છે.

અદાલતનો અભિગમ ૪૯. જ્યાં વિધાનમંડળ દ્વારા ઘડાયેલ કાયદાની સંવિધાનિક માન્યતાને પડકારવામાં આવે છે, ત્યાં અદાલતે એ બાબત ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે કે કાયદાકીય જોગવાઈની સંવિધાનિકતાનો અનુમાન હંમેશા રહેલો હોય છે, અને સંવિધાનિક સિદ્ધાંતોના સ્પષ્ટ ઉલ્લંઘનનું પ્રદર્શન કરવું આવશ્યક છે. વિધાનપ્રક્રિયાના મૂળભૂત સ્વરૂપ અને મહત્વને અદાલત દ્વારા માન્યતા આપવી જરૂરી છે અને વિધાનપ્રક્રિયાને યોગ્ય માન તથા આદર આપવો આવશ્યક છે. જ્યાં કાયદાને અસંવિધાનિક અને સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪નો ભંગ કરનાર ગણાવી પડકારવામાં આવે છે, ત્યાં અદાલતે કાયદાને અમાન્ય ઠરાવવાના સંદર્ભમાં અનુચ્છેદ ૧૪ની લાગુ પડતાને સંબંધિત સિદ્ધાંતોનું પોતાને સ્મરણ કરાવવું જોઈએ. કાયદાકીય જોગવાઈઓ પર અનુચ્છેદ ૧૪ના પ્રયોગના અને તેના આધારે કાયદાને અમાન્ય ઠરાવવાના બે પરિમાણો હવે સુસ્થાપિત રીતે માન્ય છે અને તે આ છે: (૧) અસ્વીકાર્ય અથવા અમાન્ય વર્ગીકરણ પર આધારિત ભેદભાવ, અને (૨) સત્તાઓનું અતિશય પ્રત્યાયોજન; કાર્યપાલિકાને

અનિયંત્રિત અને માર્ગદર્શનવિહોણી સત્તાઓ સોંપવી, ભલે તે પ્રત્યાયોજિત વિધાનના સ્વરૂપમાં હોય કે વહીવટી આદેશો પસાર કરવાની સત્તા આપવાના માર્ગે હોય—જો આવી સત્તાપ્રદાન કોઈ માર્ગદર્શન, નિયંત્રણ અથવા નિયામક ઉપાય વિના હોય, તો તે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે. અદાલતે આ બાબતનું પણ ભાન રાખવું જરૂરી છે કે માત્ર એટલા માટે કોઈ કાયદો અસંવિધાનિક બની જતો નથી કે બીજી કોઈ દૃષ્ટિ શક્ય છે અથવા બીજી કોઈ પદ્ધતિ સામાજિક કે આર્થિક નીતિના પ્રશ્નોમાં સમકક્ષ અથવા વધુ અસરકારક માનવામાં આવી શકે. આ સુસ્થાપિત છે કે અદાલતો નીતિ શું હોવી જોઈએ તે અંગે પોતાના વિચારોનું પ્રતિસ્થાપન કરતી નથી.”

૯૮. કારણ કે અદાલતે અંતે કલમ ૬—એને તે ભેદભાવપૂર્ણ હતી તે આધાર પર રદ કરી, તેથી તેને સંદર્ભિત કરવામાં આવેલા પ્રશ્નોમાંના એક પ્રશ્ન પર, અર્થાત્, અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ કાયદાનિર્માણને અમાન્ય ઠેરવવા માટે મનમાની એક આધાર બની શકે કે કેમ, તે અંગે નિર્ણય ઉચ્ચારવાની આવશ્યકતા રહી નહોતી. ખરેખર, અદાલતે ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૯૮માં નીચે મુજબ એવું જ જણાવ્યું હતું:

૯૮. કલમ ૬—એ માં સમાવાયેલી પડકારિત જોગવાઈનો વિચાર કર્યા બાદ અને ઉપર દર્શાવેલ કારણોસર, અમને એવું લાગતું નથી કે અનુચ્છેદ ૧૪ ના સંદર્ભમાં પડકારિત જોગવાઈને પડકારતી અન્ય આપત્તિઓનો વિચાર કરવો જરૂરી છે.

૯૯. તેમ છતાં, સ્ટેટ ઓફ બિહાર વિ. બિહાર ડિસ્ટ્રિક્ટી લિ., (૧૯૯૭) ૨ એસ.સી.સી. ૪૫૩ ના પરિચ્છેદ ૨૨ માં, સ્ટેટ ઓફ એમ.પી. વિ. રાકેશ કોહલી,

(૨૦૧૨) ૬ એસ.સી.સી. ૩૧૨ ના પરિચ્છેદ ૧૭ થી ૧૯ માં, રાજબાલા વિ. સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા અને અન્ય, (૨૦૧૬) ૨ એસ.સી.સી. ૪૪૫ ના પરિચ્છેદ ૫૩ થી ૬૫ માં અને બિનોય વિશ્વમ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૭) ૭ એસ.સી.સી. ૫૯ ના પરિચ્છેદ ૮૦ થી ૮૨ માં, મેકડાવેલ (ઉપરોક્ત) ને અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ કાયદાકીય જોગવાઈને રદ કરવા માટે “મનસ્વીતા” ને સાધન તરીકે ઉપયોગમાં લેવાની બાબતમાં સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ તરીકે વાંચવામાં આવ્યો હતો. જેમ કે અમે આ ચુકાદામાં અગાઉ નોંધ્યું છે, મેકડાવેલ (ઉપરોક્ત) પોતે જ પેર ઇન્ક્યુરિયમ છે, કારણ કે તેમાં સમકક્ષ અથવા વધુ શક્તિ ધરાવતી ખંડપીઠોના અનેક ચુકાદાઓનું ધ્યાન લેવામાં આવ્યું નહોતું, અને અન્યથા પણ તેની તર્કસરળી ખામીયુક્ત છે. તેથી, મેકડાવેલ (ઉપરોક્ત) ને અનુસરી રહેલા ચુકાદાઓ હવે સારો કાયદો રહ્યા નથી.

૧૦૦. સમગ્ર પરિપ્રેક્ષ્ય પૂર્ણ કરવા માટે, આ નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે અધિનસ્ત વિધાનને તે મનમાનીપૂર્ણ છે અને તેથી બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે, એ આધાર પર રદ કરી શકાય છે. સેલ્યુલર ઓપરેટર્સ અસોસિએશન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. ટેલિકોમ રેગ્યુલેટરી ઓથોરિટી ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૧૬) ૭ એસ.સી.સી. ૭૦૩ માં, આ અદાલતે અગાઉના પૂર્વનિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું હતું: (એસ.સી.સી. પૃ. ૭૩૬-૩૭, પરા ૪૨-૪૪)

“ભૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન ૪૨. અમે અગાઉથી જ જોયું છે કે ગૌણ વિધાનની બંધારણીય માન્યતાને પડકારવા માટેની કસોટીઓમાંની એક એ છે કે ગૌણ

વિધાન સ્પષ્ટપણે મનસ્વી ન હોવું જોઈએ. તેમજ, એ સ્થિર કાયદો છે કે ગૌણ વિધાનને પૂર્ણ વિધાન વિરુદ્ધ પડકાર માટે ઉપલબ્ધ કોઈપણ આધારો પર પડકારવામાં આવી શકે છે. (જુઓ ઇન્ડિયન એક્સપ્રેસ ન્યૂઝપેપર્સ (બોમ્બે) (પી) લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૧૯૮૫) ૧ એસ.સી.સી. ૬૪૧: ૧૯૮૫ એસ.સી.સી. (ટેક્સ) ૧૨૧], એસ.સી.સી. પૃ. ૬૮૯ પર, પેરા ૭૫.) ૪૩. “સ્પષ્ટ મનસ્વીતા” ની કસોટી આના બે ચુકાદાઓમાં સારી રીતે સમજાવવામાં આવી છે

અદાલત. ખોડે ડિસ્ટિલરીઝ લિ. વિ. કર્ણાટક રાજ્ય [(૧૯૯૬) ૧૦ એસ.સી.સી. ૩૦૪] માં, આ અદાલતે આમ ઠરાવ્યું હતું: (એસ.સી.સી. પૃ. ૩૧૪, અનુચ્છેદ ૧૩)

૧૩. ત્યારબાદ અમારી સમક્ષ એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે સંશોધિત નિયમો મનસ્વી, અયોગ્ય છે અને અતિશય કઠિનાઈ ઊભી કરે છે અને તેથી તેઓ બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે. ચદ્દિપ અનુચ્છેદ ૧૯(૧) (જી)નું રક્ષણ અપીલકર્તાઓને ઉપલબ્ધ ન પણ હોય, તો પણ નિયમોએ નિઃસંદેહ અનુચ્છેદ ૧૪ની કસોટી પૂર્ણ કરવી જ પડે, જે મનસ્વી કાર્યવાહી સામેની ખાતરી છે. તેમ છતાં, મનમાં રાખવું આવશ્યક છે કે અહીં અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ જે પડકારવામાં આવે છે તે કાર્યપાલક કાર્યવાહી નહીં પરંતુ પ્રત્યાયોજિત વિધાન છે. કાર્યપાલક કાર્યવાહી માટે જે મનસ્વી કાર્યવાહી સંબંધિત કસોટીઓ લાગુ પડે છે, તે આવશ્યક રીતે પ્રત્યાયોજિત વિધાન પર લાગુ પડે જ એવું નથી.

પ્રત્યાયોજિત વિધાનને રદ કરવા માટે, એવું વિધાન સ્પષ્ટ રીતે મનસ્વી હોવું આવશ્યક છે; એવો કાયદો, જે કાયદા બનાવવાની સત્તા સોંપવામાં આવેલી પ્રાધિકૃત સત્તાથી યોગ્ય રીતે નીપજી આવે એવી વાજબી અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં. એક્સપ્રેસ ન્યૂઝપેપર્સ ઇન ઇન્ડિયન (બોમ્બે) (પી) લિમિટેડ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૧૯૮૫) ૧ એસસીસી ૬૪૧ : ૧૯૮૫ એસસીસી (ટેક્સ) ૧૨૧] માં, આ અદાલતે જણાવ્યું હતું કે ઉપવર્તી વિધાનનો કોઈ ભાગ સક્ષમ વિધાનમંડળ દ્વારા પસાર કરાયેલા અધિનિયમને પ્રાપ્ત હોય તેવી સમાન સ્તરની પ્રતિરક્ષા ધરાવતો નથી. ઉપવર્તી વિધાનને અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ તે અયોગ્ય છે એવા આધારે પડકારવામાં આવી શકે; ‘અયોગ્ય’ એ અર્થમાં નહીં કે તે વાજબી નથી, પરંતુ એ અર્થમાં કે તે સ્પષ્ટ રીતે મનસ્વી છે’. ઇંગ્લેન્ડ અને ભારતના કાયદાની તુલના દોરીને, અદાલતે વધુમાં નોંધ્યું હતું કે ઇંગ્લેન્ડમાં ન્યાયાધીશો કહેશે, ‘પાર્લામેન્ટે પ્રાધિકૃત સત્તાને આવા નિયમો બનાવવા કદી ઇરાદો રાખ્યો ન હતો; તેઓ અયોગ્ય છે અને અધિકારસીમા બહાર છે’. ભારતમાં, મનસ્વીપણું અલગ આધાર નથી, કારણ કે તે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ના પ્રતિબંધની વ્યાપ્તિમાં આવી જશે. પરંતુ ઉપવર્તી વિધાન એટલું મનસ્વી હોવું જોઈએ કે તેને અધિનિયમ સાથે સુસંગત કહેવાઈ શકે નહીં અથવા તે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ને ભંગ કરતું હોય.

જઝ. તેમજ, શર્મા ટ્રાન્સપોર્ટ વિ. એ.પી. રાજ્ય [(૨૦૦૨) ૨ એસ.સી.સી. ૧૮૮], આ અદાલતે આ પ્રમાણે ધારણ કર્યું હતું: (એસ.સી.સી. પૃષ્ઠ ૨૦૩-૦૪, પરા ૨૫)

“૨૫. ... કાર્યપાલક કાર્યવાહી પર લાગુ પડતી મનસ્વી કાર્યવાહી અંગેની કસોટીઓ આવશ્યક રીતે પ્રત્યાયોજિત વિધાન પર લાગુ પડતી નથી. પ્રત્યાયોજિત વિધાનને મનસ્વી ગણાવીને રદ કરવા માટે એ સ્થાપિત કરવું આવશ્યક છે કે તેમાં સ્પષ્ટ મનસ્વીતા છે. તેને મનસ્વી તરીકે વર્ણવવા માટે એ દર્શાવવું જરૂરી છે કે તે યુક્તિસંગત નહોતું અને સ્પષ્ટપણે મનસ્વી હતું. “મનસ્વી રીતે” શબ્દપ્રયોગનો અર્થ છે: અયોગ્ય રીતે, મનમાની રીતે અથવા મરજી મુજબ નક્કી કરાયેલ અથવા કરવામાં આવેલ, પૂરતા નિર્ધારક સિદ્ધાંત વિના, વસ્તુઓના સ્વભાવ પર આધારિત નહીં હોય એવું, અતાર્કિક, કારણ અથવા નિર્ણય અનુસાર કરવામાં આવેલ નહીં હોય અથવા કાર્ય કરવામાં આવેલ નહીં હોય એવું, માત્ર ઈચ્છા પર નિર્ભર.” એક્સ એક્સ એક્સ એક્સ એક્સ એક્સ

૧૦૪. ત્રિપલ તલાક તાત્કાલિક અને અપરિવર્તનીય હોવાના તથ્યને ધ્યાનમાં લેતાં, દામ્પત્યબંધન બચાવવા માટે જે પતિ અને પત્ની વચ્ચે તેમના પરિવારોમાંથી બે મધ્યસ્થો દ્વારા સમાધાનનો પ્રયાસ આવશ્યક છે, તે ક્યારેય થઈ જ શકતો નથી, તે સ્પષ્ટ છે. વધુમાં, રશીદ અહમદ (ઉપરોક્ત) પ્રકરણમાં પ્રિવી કાઉન્સિલે જે રીતે સમજ્યું હતું તે મુજબ, એવો ત્રિપલ તલાક કોઈ યુક્તિસંગત કારણ વિના પણ માન્ય ગણાતો હતો; પરંતુ કાયદા અંગેનો એવો

અભિપ્રાય હવે શમીમ આરા (ઉપરોક્ત) પછી યથાવત્ રહ્યો નથી. પરિસ્થિતિ એવી હોવાને કારણે, એ સ્પષ્ટ છે કે તલાકનું આ સ્વરૂપ સ્પષ્ટપણે મનસ્વી છે, કારણ કે દામ્પત્યબંધન બચાવવા માટે કોઈ સમાધાનનો પ્રયાસ કર્યા વગર મુસ્લિમ પુરુષ દ્વારા તે મનફાવે તેમ અને ચંચળ મનોદશામાં તોડી શકાય છે. તેથી, તલાકનું આ સ્વરૂપ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ સમાયેલ મૂળભૂત અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરતું હોવાનું ધારવું આવશ્યક છે. તેથી, અમારી મતે, ૧૯૩૭નો અધિનિયમ, જેટલી હદ સુધી તે ત્રિપલ તલાકને માન્યતા આપવા અને અમલમાં મૂકવા માંગે છે, તેટલી હદ સુધી તે અનુચ્છેદ ૧૩(૧) માં આવેલા “પ્રચલિત કાયદાઓ” શબ્દપ્રયોગના અર્થક્ષેત્રમાં આવે છે અને ત્રિપલ તલાકને માન્યતા આપે છે તથા અમલમાં મૂકે છે એટલી હદ સુધી તેને શૂન્ય ગણાવી રદ કરવો આવશ્યક છે. કારણ કે અમે ૧૯૩૭ના અધિનિયમની કલમ ૨ ને ઉપર દર્શાવેલ હદ સુધી માત્ર તે સ્પષ્ટપણે મનસ્વી હોવાના સંકુચિત આધાર પર શૂન્ય જાહેર કરી છે, તેથી માનનીય એટર્ની જનરલે તથા તેમના સમર્થનમાં દલીલ કરનારાઓએ જે ભેદભાવનો આધાર રજૂ કર્યો હતો, તે આધારનો આ પ્રકરણોમાં વિચાર કરવા જવાની જરૂરિયાત અમને જણાતી નથી.”

૫૧.૨. ઉપરોક્ત રીતે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે શાયરા બાનો (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં તાજેતરના ચુકાદામાં અપનાવેલા દૃષ્ટિકોણ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, જો કોઈ કાયદેસરની જોગવાઈ અયોગ્ય અને મનમાની હોય, તો તેને તે જ આધારે

૨૬ કરી શકાય. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત અનુપાતી સિદ્ધાંત હાલના કેસમાં અરજદારોની દલીલને સમર્થન આપે છે.

પર. ૨૬ કરાયેલા અધિનિયમ, અર્થાત્ જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪માં, કંપનીઓ માટે જમીનના અધિગ્રહણ સંબંધિત જોગવાઈઓ સાથે સંબંધિત એક વિશિષ્ટ અધ્યાય-ભાગ-૭ હતો. તેમાં વિસ્તૃત પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી અને કંપની દ્વારા માંગણી કરવામાં આવ્યા બાદ, સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા અહેવાલ તૈયાર થયા પછી તથા યોગ્ય સરકાર સંતોષ પામ્યા પછી જ, જમીનના અધિગ્રહણ માટે સૂચના પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવતી હતી. જ્યારે ઉક્ત અધિગ્રહણને આ આધાર પર પડકારવામાં આવ્યો હતો કે ઉક્ત અધિગ્રહણ જાહેર હેતુ માટે નહોતું અને સૂચિત વિસ્તાર આવશ્યકતા કરતાં વધુ હતો, ત્યારે તેવો પડકાર આ અદાલત દ્વારા અગાઉથી જ નકારવામાં આવ્યો હતો. જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ના ભાગ-૭ હેઠળ જેમ કલ્પાયેલ છે તેમ, સરકારે અરજદાર કંપની સાથે જમીન અધિગ્રહણ કરવા માટે કરાર કર્યો હતો અને એવો કરાર સરકારના ગેઝેટમાં સૂચિત તથા પ્રકાશિત કરવામાં આવવો આવશ્યક હતો. કરારની શરતો મુજબ, સરકારની મંજૂરી વિના લાભાર્થી દ્વારા જમીન અધિગ્રહણનો હેતુ બદલી શકાતો નથી.

પ૩. વર્તમાન મામલામાં, ૫ ગામોની જમીનોને આવરી લેતી વિવિધ સૂચનાઓ બહાર પાડી એસ.ઈ.ઝેડ.ની સ્થાપનાના હેતુસર વિશાળ વિસ્તારની જમીનનું અધિગ્રહણ કરવામાં આવ્યું હતું. આવશ્યક પ્રક્રિયાનું પાલન કર્યા પછી, એવોર્ડો

પસાર કરવામાં આવ્યા અને સૂચિત જમીનોમાંથી ૯૫% જમીનનો કબજો લેવામાં આવી અરજદાર કંપનીને સોંપવામાં આવ્યો હતો. વિવાદ જમીનના નાના ટુકડાઓ અંગે છે, જે બાકી રહેલા ભાગો છે, જેના સંબંધમાં એવોર્ડો પસાર થયાં હોવા છતાં કબજો લેવામાં આવ્યો નથી. ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) હેઠળની આક્ષેપિત જોગવાઈ લાગુ કરતાં, ઉક્ત અધિગ્રહણ કાર્યવાહી લુપ્ત થયેલી ગણવી પડે અને તેના પરિણામે સત્તાધિકારીઓ જમીનનો કબજો લઈ તેને લાભાર્થી કંપનીને સોંપી શકતા નથી. એવું હોઈ શકે કે, સરકાર દ્વારા લાભાર્થી અરજદાર કંપનીને સોંપવા માટે કબજો લેવામાં આવ્યો ન હોવાથી, કબજાને લઈને કોઈ નિહિત હક સર્જાયો ન હોય. તેમ છતાં, સરકાર અને લાભાર્થી કંપની વચ્ચે કરાયેલ કરારને ધ્યાનમાં લેતા, સત્તાધિકારીઓ દ્વારા એવોર્ડો પસાર કરવાથી લઈને એવોર્ડની શરતો મુજબ અરજદારે સમગ્ર વળતર રકમ સત્તાધિકારીઓ પાસે જમા કરાવવી સહિતના વિવિધ પગલાં લેવામાં આવ્યા હોવાથી, અરજદારોને કોઈ હકો પ્રાપ્ત થયાં નથી એવું કહી શકાય નહીં. સામાવાળા િઓ તરફથી કરવામાં આવેલી દલીલો પૈકીની એક દલીલ એ છે કે કબજો લેવામાં આવ્યો ન હોવાથી, જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૪૮ હેઠળ સૂચના પરત ખેંચવાની સત્તા હતી; પરંતુ જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ના ભાગ ૭ હેઠળ આવરી લેવાયેલા કંપની માટેના જમીન અધિગ્રહણના મામલાઓમાં, કલમ ૪૮ હેઠળ પ્રદાન કરાયેલ સૂચના પરત ખેંચવાની આવી સત્તા સંપૂર્ણ છે એવું કહી શકાય નહીં. એકવાર સરકારે ખાનગી

કંપની માટે જમીન અંગે સૂચના બહાર પાડવાનું સ્વીકારી લીધા પછી, જમીનનું અધિગ્રહણ જાહેર હેતુ માટેનું માનવાનું રહે છે. લાભાર્થી કંપનીએ સરકાર સાથે કરાર કરતાં, સરકાર અને ખાનગી કંપની વચ્ચે હકો અને ફરજો સર્જાય છે. આવા કરાર તથા તેના અનુસંધાને એસ.ઈ.ઝેડ.ની સ્થાપનામાં જરૂરી જમીનો અંગે સરકાર દ્વારા સૂચનાઓ બહાર પાડવામાં આવી હોવા, એવોર્ડ પસાર કરવામાં આવ્યો હોવા અને અરજદારોએ સમગ્ર વળતર જમા કરાવ્યું હોવા અંગેની પરિસ્થિતિમાં, અરજદારોને કોઈ હકો પ્રાપ્ત થયાં નથી એવી સામાવાળાઓની દલીલ સ્વીકારવી સંભવ નથી.

૫૪. અરજદારોનો એવો કેસ છે કે આક્ષેપિત જોગવાઈ એવી ફરજ ઊભી કરે છે, જેનું પાલન કરવું અશક્ય છે, કારણ કે આવી ફરજ તે જ દિવસે ઊભી થાય છે જ્યારે ૨૦૧૩ નો અધિનિયમ અમલમાં આવ્યો. સામાન્ય રીતે, જ્યારે અગાઉના કાયદાને રદ કરીને અને તે જ ક્ષેત્રને આવરી લેતો નવો કાયદો બનાવવામાં આવે છે, ત્યારે નવા અધિનિયમ હેઠળ ઊભી કરાયેલ નવી ફરજના પાલન માટે અવકાશ મળે તે માટે સંક્રમણકારી જોગવાઈઓ કરવામાં આવે છે. એ નોંધવા યોગ્ય છે કે જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૯૮૪ માં સુધારા કરવામાં આવ્યા હતા તે ૧૯૮૪ ના સુધારક અધિનિયમ ૬૮ પહેલાં, ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૪(૧) અને ૬ હેઠળ જારી થયેલ સૂચનાઓના અનુસંધાનમાં એવોર્ડ પસાર કરવા માટે કોઈ સમયમર્યાદા ન હતી. ૧૯૮૪ ના સુધારક અધિનિયમ ૬૮ ના બળે, એવોર્ડ પસાર કરવા માટે સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરીને કલમ ૧૧એ દાખલ

કરવામાં આવી હતી. ઉપરોક્ત કલમ ૧૧એ હેઠળ, ઘોષણાની તારીખથી બે વર્ષના ગાળામાં એવોર્ડ પસાર કરવાની ફરજ ઊભી કરવામાં આવી હતી અને જો એવો એવોર્ડ ઉપરોક્ત ગાળામાં પસાર ન કરવામાં આવે, તો કાર્યવાહી લુપ્ત થઈ જાય. ૧૯૮૪ ના સુધારક અધિનિયમ ૬૮ પહેલાં જારી થયેલ સૂચનાઓ માટે પણ એવોર્ડ પસાર કરવા સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી. તેવી જ રીતે, સહેલાઈથી સંદર્ભ માટે મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ની કલમ ૩૦ નો ઉલ્લેખ કરી શકાય, જે દાવાઓ વગેરે દાખલ કરવા માટેની મર્યાદા સંબંધિત જોગવાઈઓ સાથે સંબંધિત છે. ઉક્ત જોગવાઈ એવી પરિસ્થિતિઓમાં મર્યાદાનો ગાળો નિર્ધારિત કરે છે જ્યાં મર્યાદાનો ગાળો ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૦૮ દ્વારા નિર્ધારિત ગાળાથી નાનો હોય. ઉક્ત કલમ ૩૦ આ મુજબ છે:—

“૩૦.દાવાઓ વગેરે માટેની જોગવાઈ, જેમાં નિર્ધારિત અવધિ ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૦૮ દ્વારા નિર્ધારિત અવધિ કરતાં ઓછી હોય.—

આ અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં,

(એ) કોઈપણ એવો દાવો, જેના માટે મર્યાદા અવધિ ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૦૮ (૧૯૦૮ નું ૯) દ્વારા નિર્ધારિત મર્યાદા અવધિ કરતાં ઓછી હોય, તે આ અધિનિયમના પ્રારંભ પછીની આગામી (સાત વર્ષ) ની અવધિની અંદર અથવા એવો દાવો માટે ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૦૮ (૧૯૦૮ નું ૯) દ્વારા નિર્ધારિત અવધિની અંદર, જે અવધિ પહેલેથી પૂર્ણ થાય તે અનુસાર, દાખલ કરી શકાશે; પરંતું એ શરતે કે જો આવા કોઈ દાવા અંગે, ઉલ્લેખિત સાત

વર્ષની અવધિ ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૦૮ (૧૯૦૮ નું ૯) હેઠળ તે માટે નિર્ધારિત મર્યાદા અવધિ કરતાં વહેલી પૂર્ણ થતી હોય અને આ અધિનિયમના પ્રારંભ પહેલાં જ વીતી ગયેલી, એવા દાવા સંબંધે ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૦૮ (૧૯૦૮ નું ૯) હેઠળની મર્યાદા અવધિના જેટલા ભાગ સાથે મળીને ઉલ્લેખિત સાત વર્ષની અવધિ, આ અધિનિયમ હેઠળ એવા દાવા માટે નિર્ધારિત અવધિ કરતાં ઓછી હોય, તો એવો દાવો આ અધિનિયમ હેઠળ તે માટે નિર્ધારિત મર્યાદા અવધિની અંદર દાખલ કરી શકાશે.

(બી) કોઈપણ અપીલ અથવા અરજી, જેના માટે મર્યાદાનો સમયગાળો ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૦૮ (૧૯૦૮નું ૯) દ્વારા નિર્ધારિત મર્યાદાના સમયગાળા કરતાં ટૂંકો હોય, તે આ અધિનિયમના પ્રારંભ પછીના અનુક્રમી નેવું દિવસની અંદર અથવા આવી અપીલ અથવા અરજી માટે ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૦૮ દ્વારા નિર્ધારિત સમયગાળાની અંદર, જેમાંથી જે સમયગાળો વહેલો પૂર્ણ થાય તે મુજબ, દાખલ કરી શકાશે અથવા કરવામાં આવી શકશે."

૫૪.૧. ઉપરોક્ત જોગવાઈના બંને, આવા દાવાઓ માટે જેમાં નિર્ધારિત અવધિ ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૦૮ દ્વારા નિર્ધારિત અવધિ કરતાં ઓછી હોય, અપીલો અને અરજીઓ દાખલ કરવા માટે વધુ સમયમર્યાદા નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે.

પપ. આ મામલે અરજદારોનો વિશિષ્ટ કેસ એવો છે કે પડકારાયેલ જોગવાઈ મનમાની અને અયોગ્ય છે, કારણ કે તે એવો ફરજિયાત દાવિત્વ ઊભું કરે છે જેના પાલન કરવું નવા અધિનિયમ, અર્થાત્ ૨૦૧૩ના અધિનિયમ અમલમાં આવેલા દિવસે અશક્ય હતું. નોંધવાનું છે કે જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ના ભાગ-૭ હેઠળ આવરી લેવામાં આવેલી જમીનોના અધિગ્રહણમાં, સરકાર અને કંપની વચ્ચે થયેલા કાયદેસર કરારના બંને પક્ષકારો પર અધિકારો અને દાવિત્વો સર્જતા હતા અને તે પછી જ જમીન અધિગ્રહિત કરવા કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવતી હતી. કંપની દ્વારા માંગવામાં આવેલી જમીનો અંગે જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪ની જોગવાઈઓ હેઠળ અધિસૂચના જાહેર થયા બાદ જરૂરી પુરસ્કારો આપવામાં આવ્યા હતા, જેના મુજબ કંપનીનું દાવિત્વ પુરસ્કારની શરતો અનુસાર વળતરની રકમ જમા કરાવવાનું હતું. ત્યારબાદ, સંબંધિત જમીનનો કબજો લઈને તે હિતગ્રાહી કંપનીને સોંપવાનો, જેના હેતુ માટે જમીન અધિગ્રહિત કરવામાં આવી હતી, સરકારનો કર્તવ્ય હતો. હિતગ્રાહી કંપની દ્વારા વળતરની રકમ જમા કરાવી દેવામાં આવ્યા બાદ, અધિગ્રહણ કાર્યવાહીની આગળની કડીમાં અરજદાર કંપનીની તરફથી વધુ કંઈ કરવાની જરૂર રહી નહોતી. જો પુરસ્કાર પસાર થયા બાદ પણ બાકી રહેલા જમીનના ૫% ભાગનો કબજો ન લેવા બાબતે સત્તાવાળાઓ તરફથી કોઈ શિથિલતા અથવા બેદરકારી રહી હોય, તો તેનો આરોપ અરજદાર પર મૂકી શકાય નહીં. ૨૯ થયેલ અધિનિયમમાં કબજો લેવા માટે કોઈ સમયમર્યાદા ન હોવા છતાં, જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ,

૧૮૯૪ના ભાગ-૭ હેઠળ આવરી લેવાયેલી કંપની માટે અધિગ્રહિત જમીન પર તેની લાગુ પડતી સ્થિતિમાં ૫ વર્ષના ગાળામાં કબજો ન લેવાય તો કાર્યવાહી લુપ્ત ગણાશે એવી જાહેરાત કરતી પડકારાયેલ જોગવાઈ અયોગ્ય અને મનમાની છે.

૫૫.૧. આ સંદર્ભમાં, અરજદારો દ્વારા ફ્લેમિંગ (બોડીકાફ્ટ તરીકે વેપાર કરતા) વિ. રીન્યુ અને કસ્ટમ્સ કમિશનર્સ, જે (૨૦૦૮) ૧ ડબ્લ્યુએલઆર ૧૯૫ માં અહેવાલિત છે, તે કેસના ચુકાદા પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં, ઈનપુટ ટેક્સની પરતફેર માંગવા માટે સમયમર્યાદા રજૂ કરતી સુધારેલી જોગવાઈની માન્યતા પર વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. ૧૯૯૪ ના વેલ્યૂ એડેડ ટેક્સ અધિનિયમના મૂળ અધિનિયમમાં, એવી જોગવાઈ હતી કે વેટ તરીકે ચૂકવવામાં આવેલી અને કમિશનર્સને બાકી ન હોય એવી કોઈ રકમ, તે ચૂકવવામાં આવેલી તારીખથી છ વર્ષ પૂર્ણ થયા બાદ દાવો કરી શકાય નહીં, સિવાય કે કોઈ રકમ ભૂલના કારણે ચૂકવાઈ હોય; તેવી પરિસ્થિતિમાં, દાવેદારે તે ભૂલ શોધી કાઢેલી તારીખથી અથવા વાજબી તત્પરતા દ્વારા તે શોધી શક્યો હોત એવી તારીખથી છ વર્ષની અંદર કોઈપણ સમયે દાવો કરી શકાતો હતો. ૧૯૯૪ ના અધિનિયમની કલમ ૮૦(૪) માં સુધારો કરવામાં આવ્યો, જેના દ્વારા વધુ ચૂકવાયેલ કરની વસૂલાત માટેની છ વર્ષની સમયમર્યાદા ઘટાડીને ત્રણ વર્ષ કરવામાં આવી અને ભૂલ સંબંધિત કેસોમાં રહેલો અપવાદ દૂર કરવામાં આવ્યો. એવા કેસોમાં, જ્યાં વધુ ચૂકવાયેલ કરની વસૂલાતનો હક પહેલેથી જ અસ્તિત્વમાં હતો, ત્યાં દાવો કરી શકાય તેવી કોઈ સંક્રમણકાળીની જોગવાઈ

કરવામાં આવી નહોતી. ઉપરોક્ત સંદર્ભમાં, સુધારાની માન્યતા પર વિચાર કરતાં એવું ધારણ કરવામાં આવ્યું કે પર્યાપ્ત સંક્રમણકાળી અવધિ ન હોવાથી પૂર્વલક્ષી સમયમર્યાદા અમલયોગ્ય નથી. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં એવું ધારણ કરવામાં આવ્યું છે કે ઉપાર્જિત થયેલા તે હકોનો ઉપયોગ વાસ્તવમાં અશક્ય અથવા અતિશય મુશ્કેલ ન બની જાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે સંક્રમણકાળી વ્યવસ્થાની પૂરતી જાણ કરવી આવશ્યક છે. વધુમાં એવું પણ ધારણ કરવામાં આવ્યું છે કે જો આ કરવામાં નહીં આવે, તો કાર્યક્ષમતાના સિદ્ધાંતનો ભંગ થશે. ઉપરોક્ત ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૭, ૮ અને ૯ નીચે મુજબ છે:

“૭ બે પરિસ્થિતિઓને, મારા મત મુજબ, અલગ પાડી શકાય છે, યદ્યપિ સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ તેમની વચ્ચે કોઈ ફરક નથી. એક એવી છે કે જ્યાં દાવાઓ કરવાની બાબતમાં પૂર્વસ્થિત સમયમર્યાદા ઘટાડનાર કોઈ ઉપાયમાં સંન. વ્યવસ્થાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હોય, પરંતુ મંજૂર કરાયેલ સમયગાળો અત્યંત ટૂંકો હોવાને કારણે તે વ્યવસ્થાઓ અપર્યાપ્ત હોવાનું જણાય. બીજી, અને આ વર્તમાન કેસ એવી જ છે, એ છે કે જ્યાં મૂળરૂપે દાવાઓ કરવાની બાબતમાં સર્વથા કોઈ સમયમર્યાદા જ ન હતી અને એવી સમયમર્યાદા અમલમાં લાવનાર ઉપાયમાં કોઈ સંન. વ્યવસ્થાનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો નથી. બન્ને સ્થિતિમાં, પર્યાપ્ત સંન. અવધિ ન હોવાને કારણે, પશ્ચાદ્ધર્તી અસર ધરાવતી સમયમર્યાદા અમલયોગ્ય રહેતી નથી. પરંતુ તેમની વચ્ચે પરિમાણનો એવો ફરક છે જે ખામીનું નિવારણ કરવાની અદાલતની ક્ષમતાને અસર કરે છે.

૮. ગ્રુવિડગમાં આપેલો નિર્ણય પ્રથમ પરિસ્થિતિ સાથે સંબંધિત છે. તે અમને જણાવે છે કે વિધાનમંડળ દ્વારા નિર્ધારિત સંક્રમણકાળ અપર્યાપ્ત હોવાનું રાષ્ટ્રીય અદાલતે નોંધ્યું છે, તે માત્ર એટલા અર્થમાં નથી કે દાવાઓ શરૂ કરવા માટેની ઘટાડવામાં આવેલી સમયમર્યાદા ક્યારેય લાગુ જ કરી શકાતી નથી: પરિચ્છેદ ૪૧. જે વિધાન દ્વારા સમયમર્યાદા રજૂ કરવામાં આવી હતી તે અમલમાં આવતાં પહેલાં ઉપાર્જિત થયેલા હકો સંબંધિત કરવામાં આવેલા દાવાઓ પર રાષ્ટ્રીય અદાલત આ અપર્યાપ્ત સંક્રમણકાળ લાગુ કરી શકતી નથી. પરંતુ, જેમ તે કેસમાં ઈસી જે એ કર્યું હતું તેમ, ઈયુ કાયદા અનુસાર યોગ્ય સંક્રમણકાળ કેટલો ગણાય, જેના દરમિયાન નવી સમયમર્યાદા પૂર્વલક્ષી રીતે લાગુ ન થવી જોઈએ, તે અંગે અદાલત પોતાનું સ્વતંત્ર મૂલ્યાંકન કરે તે માટે અદાલતને અવકાશ છે. પરિચ્છેદ ૪૧માં આપેલ તર્કદર્શન દર્શાવે છે કે નિર્ધારિત અવધિમાં તુલનાત્મક રીતે મર્યાદિત ફેરફાર કરવો કાર્યક્ષમતાના સિદ્ધાંત સાથે અસંગત નથી એવી બાબતે ઈસીઝે સંતોષ માન્યો હતો.

૯ બીજી પરિસ્થિતિ તે છે જે આ બે અપીલોના મામલે લાગુ પડે છે. અહીં પણ માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત કાર્યક્ષમતાનો જ છે. કાયદેસર અપેક્ષાઓના સંરક્ષણના સિદ્ધાંતને પણ ધ્યાનમાં લેવો આવશ્યક છે: જુઓ માર્ક્સ એન્ડ સ્પેન્સર ૨ [૨૦૦૩] ક્યુબી ૮૬૬, પરિચ્છેદ ૪૭. દાવાઓ કરવાની મર્યાદા-મુદતને ભૂતલક્ષી રીતે અમલમાં મૂકવાથી કાયદેસર અપેક્ષાઓના સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન થાય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી અંતરવર્તી વ્યવસ્થાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવે અને તે

એવી પૂરતી અવધિ આપે કે જેમાં મૂળ કાયદાકીય વ્યવસ્થા હેઠળ દાવા રજૂ કરવાનો અધિકાર ધરાવતા વ્યક્તિઓ તેવા દાવાઓ દાખલ કરી શકે, ત્યાં સુધી આ યુરોપિયન યુનિયનના કાયદાનું ઉલ્લંઘન ગણાશે નહીં: માર્ક્સ એન્ડ સ્પેન્સર ૨, પરિચ્છેદ ૩૮. આ અંતરવર્તી વ્યવસ્થાઓ અંગે પૂરતી જાણ કરવામાં આવવી આવશ્યક છે જેથી તે પ્રાપ્ત થયેલા અધિકારોનો ઉપયોગ પ્રાયોગિક રીતે અશક્ય કે અતિશય કઠિન ન બની જાય. જો આવું કરવામાં નહીં આવે તો કાર્યક્ષમતાના સિદ્ધાંતનો ભંગ થશે.”

૫૫.૨. અમારા મત અનુસાર, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં વ્યક્ત કરાયેલ ઉક્ત દૃષ્ટિકોણ અહીંના અરજદારોના પ્રકરણને સંપૂર્ણપણે સમર્થન આપે છે, જેથી એવું ઠરાવી શકાય કે પડકારાયેલ જોગવાઈમાં કોઈ સંક્રમણકાળનો ઉપબંધ ન હોવાને કારણે, હકીકતમાં તે અરજદારોના હકોને પૂર્વલક્ષી રીતે અસર કરે છે, અને તેથી પડકારાયેલ જોગવાઈને અયોગ્ય અને મનસ્વી ગણવી જરૂરી છે.

૫૬. લાર્સન એન્ડ ટૂબ્રો લિ. વિ. ગુજરાત રાજ્ય અને અન્યના કેસમાં આવેલો ચુકાદો, જે (૧૯૯૮) ૪ એસ.સી.સી. ૩૮૭ માં પ્રકાશિત થયો છે અને અરજીકર્તાઓના વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી જોશી દ્વારા જેના પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે, તે અરજીકર્તાઓના કેસને એટલી હદ સુધી સમર્થન આપે છે કે જ્યારે જમીન કોઈ કંપની માટે સંપાદિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૯૯૪ ની કલમ ૪૮ હેઠળની જોગવાઈનો આશરો લઈને સંપાદનમાંથી પાછું ખેંચાવાની સરકારની સત્તા પરિપૂર્ણ નથી. ઉપરોક્ત

ચુકાદામાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે નિર્ધારિત કર્યું છે કે જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ ની કલમ ૪૦ અને ૪૧નો તબક્કો પૂર્ણ થયા બાદ અને રાજ્ય સરકાર સાથે કરાર કરવામાં આવ્યા પછી, જો જમીન કોઈ કંપની માટે સંપાદિત કરવામાં આવી હોય, તો રાજ્ય સરકાર કંપનીને નોટિસ આપ્યા વિના એકતરફી રીતે સંપાદનમાંથી પાછી ખેંચાઈ શકતી નથી. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે આ રીતે, સંપાદનમાંથી પાછું ખેંચાવા બાબતે રાજ્ય સરકારના પ્રસ્તાવિત નિર્ણયનો વિરોધ કરવાનો એક મૂલ્યવાન હક કંપનીને પ્રાપ્ત થાય છે. ઉક્ત કેસ અરજીકર્તાઓના કેસને પણ સમર્થન આપે છે.

૫૭. ઉપરોક્ત માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે લીધેલા અભિપ્રાયને ધ્યાનમાં લેતા, સામાવાળાઓની આ દલીલ સ્વીકારવી સંભવ નથી કે જેટલું સુધી સરકાર દ્વારા જમીનનો કબજો લેવામાં આવી અરજદારોને અહીં સોંપવામાં આવ્યો નથી, તેટલું સુધી અરજદારોને કોઈ અધિકાર ઉપજશે નહીં. તેથી, સામાવાળાઓની આ દલીલ નામંજૂર થવા પાત્ર છે. ઉપરોક્ત ચુકાદાના પરિણેદ-૩૧ નીચે મુજબ છે:

૩૧. કાનૂની સિદ્ધાંતો, તેથી, સુસ્થાપિત છે. જો રાજ્ય સરકાર અધિનિયમની કલમ ૪૮ હેઠળ એવી કોઈ જમીનની સંપાદન પ્રક્રિયામાંથી પીછેહઠ કરવાનો નિર્ણય કરે કે જેના કબજો લેવામાં આવ્યો નથી, તો તેની માટે સત્તાવાર રાજપત્રમાં સૂચના બહાર પાડવી આવશ્યક છે. સંપાદન પ્રક્રિયામાંથી પીછેહઠ કરવાની રાજ્ય સરકારની મનશા અંગે માલિકને કોઈ નોટિસ આપવાની

આવશ્યકતા નથી અને રાજ્ય સરકારને તે કરવા માટે સ્વતંત્રતા છે. અધિનિયમની કલમ ૪૮ ની ઉપકલમ (૨) દ્વારા માલિકના હકોનું પૂરતું સંરક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે અને જો તેને સંપાદન કાર્યવાહીના પરિણામે કોઈ નુકસાન થયું હોય, તો તેને વળતર મળવાનું હોય છે અને કલમ ૪૮ ની ઉપકલમ (૩) એવી વળતર રકમ કેવી રીતે નક્કી કરવી તે બાબત જોગવે છે. તેથી, જ્યાં એવી સ્થિતિ હોય કે માલિકની જમીન સંપાદનમાંથી પાછી ખેંચવામાં આવે છે, ત્યાં કોઈ મુશ્કેલી રહેતી નથી. જોકે, કંપનીના મામલામાં, રાજ્ય સરકાર સંપાદનમાંથી પીછેહઠ કરવાનો જે કોઈ આદેશ કરવાની દરખાસ્ત રાખે છે, તેના વિરુદ્ધ કારણ દર્શાવવાની તક કંપનીને આપવી જ પડે. તેના કારણો શોધવા મુશ્કેલ નથી. કલમ ૪ હેઠળની સૂચના બહાર પાડ્યા પછી, જ્યારે રાજ્ય સરકારને એવું જણાય કે કોઈ વિસ્તારમાં આવેલી જમીન કંપની માટે જરૂરી છે, ત્યારે એવી સૂચિત જમીનમાં હિત ધરાવતો કોઈપણ વ્યક્તિ અધિનિયમની કલમ ૫-અ(૧) હેઠળ આક્ષેપો રજૂ કરી શકે છે. આવા આક્ષેપો લેખિતમાં કલેક્ટરને કરવાના હોય છે અને કલેક્ટરે આક્ષેપકર્તાને સાંભળવાની તક આપ્યા પછી, આવા આક્ષેપોને સાંભળ્યા પછી અને કલેક્ટરને જરૂરી લાગે તેવી વધુ તપાસ, જો કોઈ હોય, કર્યા પછી, પોતાના નિર્ણય માટે રાજ્ય સરકારને અહેવાલ આપવાનો હોય છે. ત્યારબાદ આક્ષેપો અંગે રાજ્ય સરકારનો નિર્ણય અંતિમ હોય છે. સંપાદન પ્રક્રિયામાંની અન્ય જોગવાઈઓ લાગુ પડે તે પહેલાં, કંપનીના મામલામાં, અધિનિયમની કલમ ૩૯ હેઠળ રાજ્ય સરકારની પૂર્વસંમતિ આવશ્યક છે અને

ત્યાં સુધી નહીં જ્યાં સુધી કંપનીએ અધિનિયમની કલમ ૪૧ મુજબ કરાર કર્યો ન હોય. આવી સંમતિ આપવા પહેલાં, કલમ ૪૦ પૂર્વ તપાસનો અવલોકન કરે છે. ત્યારબાદ જમીન સંપાદન (કંપની) નિયમો, ૧૯૬૩ ના નિયમ ૩ અને ૪ નું પાલન ફરજિયાત રીતે આવશ્યક બને છે. કલમ ૪૦ અને ૪૧ નો તબક્કો પૂર્ણ થયા પછી, કંપનીએ રાજ્ય સરકાર સાથે કરેલો એવો કરાર સત્તાવાર રાજપત્રમાં પ્રકાશિત કરવો પડે છે. આ અધિનિયમની કલમ ૪૨ છે, જે જોગવે છે કે કરાર પ્રકાશિત થયા પછી એવો જ પ્રભાવ પામશે જાણે તે અધિનિયમનો જ ભાગ હોય. આ બધું થઈ ગયા પછી, રાજ્ય સરકાર એકતરફી રીતે અને કંપનીને નોટિસ આપ્યા વિના સંપાદનમાંથી પીછેહઠ કરી શકતી નથી. સંપાદનમાંથી પીછેહઠ કરવા બાબતે રાજ્ય સરકાર જે પ્રસ્તાવિત કાર્યવાહી કરે છે, તેના વિરુદ્ધ કારણ દર્શાવવાની તક કંપનીને આપવી જ પડે. અધિનિયમની કલમ ૬ હેઠળની ઘોષણા માત્ર સૂચના દ્વારા ત્યારે જ કરવામાં આવે છે જ્યારે અધિનિયમના ભાગ ૭ હેઠળની ઔપચારિકતાઓ, જેમાં કલમ ૩૯ થી ૪૨ સમાવેશ પામે છે, પૂર્ણ કરવામાં આવી હોય અને અધિનિયમની કલમ ૫-અ(૨) હેઠળનો કલેક્ટરનો અહેવાલ રાજ્ય સરકાર સમક્ષ હોય, જે તેની સંતોષપ્રાપ્તિ પર કે જમીન કંપની માટે જરૂરી છે, તેના સંપાદન માટે સંમતિ આપે છે. આ રીતે, સંપાદનમાંથી પીછેહઠ કરવા રાજ્ય સરકારના પ્રસ્તાવિત નિર્ણયનો વિરોધ કરવાનો એક મૂલ્યવાન અધિકાર કંપનીને પ્રાપ્ત થાય છે. રાજ્ય સરકાર પાસે સંપાદનમાંથી પીછેહઠ કરવા માટે મજબૂત કારણો હોઈ શકે, પરંતુ તે કારણો કંપનીને જણાવવા

ફરજિયાત છે, અને કંપની પાસે પણ તેટલાં જ મજબૂત અથવા કદાચ વધુ સશક્ત કારણો હોઈ શકે, જે રાજ્ય સરકારને સંપાદનમાંથી પીછેહઠ કરવાનો તેનો નિર્ણય પાછો ફેરવવા પ્રેરિત કરી શકે. આ દૃષ્ટિએ એવું માનવું પડે કે તા. ૧૧.૪.૯૧ ની યાદી (મેમો) અને તા. ૩.૫.૯૧ ની યાદી (મેમો) અપીલકર્તા (એલ એન્ડ ટી લિ.) ને નોટિસ આપ્યા વિના બહાર પાડવામાં આવી હતી અને તેથી તે કાનૂની નથી.

૫૮. ની જોગવાઈ લાગુ કરતી વખતે, અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) હેઠળ ૨૦૧૩ ના અધિનિયમ માટે, સરકાર દ્વારા પોતાના હેતુ માટે, તેની સાધનસામગ્રી માટે કરવામાં આવેલ જમીનના અધિગ્રહણ અને જમીનના ભાગ-૭ દ્વારા આવરિત અધિગ્રહણ વચ્ચે ભેદ આંકવો પડે છે અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૮૯૪, જ્યાં અધિગ્રહણ કંપનીઓ માટે હોય છે. ૨૬ કરાયેલા હેઠળ અધિગ્રહિત કરવામાં આવેલી જમીનો પર તેના લાગુ પડવામાં સરકાર પોતાના હિતાર્થે કાર્ય કરે ત્યારે, ઉક્ત જોગવાઈને મનસ્વી ગણાવી શકાતી નથી. ૨૦૧૩ ના અધિનિયમના હેતુઓને ધ્યાનમાં રાખતાં એવું જણાય છે કે આવી જોગવાઈ તે જમીનમાલિકોના હિત માટેના ઉપકારી ઉપાય તરીકે કરવામાં આવી છે, જેઓની જમીનો હસ્તગત કરવામાં આવી હતી, પરંતુ ૫ વર્ષ સુધી તેનો કબજો લેવામાં આવ્યો નહોતો. સરકારના હેતુ માટે આવી જમીન હસ્તગત કરવાની પ્રક્રિયામાં, જ્યારે જરૂરી જાહેરનામાંઓ બહાર પાડી જમીનો અંગે સૂચના આપવામાં આવી હતી અને એવોર્ડો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા, ત્યારે એવોર્ડ પસાર થયા પછી

તરત જ જમીનનો કબજો લેવાનો અધિકાર સરકારને હંમેશા ખુલ્લો હતો. જો સરકાર અને સરકારી સત્તાધીશો તરફથી ૫ લાંબા વર્ષો સુધી કબજો ન લેવા બાબતે કોઈ ઢીલાશ રહી હોય, તો આવી જોગવાઈ જમીનમાલિકોને લાભ અપાવવા માટે કરવામાં આવી છે. તે જ સમયે, ૧૮૯૪ ના ભૂઅર્જન અધિનિયમના ભાગ-૭ હેઠળ આવરી લેવાયેલ જમીન હસ્તગત કરવાની પ્રક્રિયા, જે કંપનીઓ માટે જમીન હસ્તગત કરવાની જોગવાઈ કરતી હતી, તેના સંદર્ભમાં એ નોંધવાનું રહે છે કે કંપની પોતે જ હસ્તગત કરાયેલ જમીનનો કબજો લઈ શકતી નથી. એવોર્ડોમાં નક્કી કરાયેલ વળતર જમા કરાવ્યા પછી પણ, જમીનમાલિકો પાસેથી કબજો લઈને તે કરારની શરતો મુજબ લાભાર્થી કંપનીને સોંપવાની ફરજ રાજ્ય પર જ રહે છે. હાલના પ્રકરણમાં, એસ.ઈ.ઝેડ. ની સ્થાપના માટે જે જમીન અંગે સૂચના આપવામાં આવી હતી, તેની ૯૫% જમીનનો કબજો પહેલેથી જ લેવામાં આવી ગયો હતો અને વચ્ચે આવેલી નાની નાની જમીનની પટ્ટીઓ, જેણે કબજો અરજદાર કંપનીને સોંપવામાં આવ્યો નહોતો, બાકી રહી ગઈ હતી, કારણ કે એક કે બીજા કારણસર સરકાર દ્વારા ઉક્ત જમીનના પટ્ટાઓનો કબજો લઈ તેને અરજદાર કંપનીને સોંપવામાં આવ્યો નહોતો. આવી પરિસ્થિતિમાં, ૧૮૯૪ ના ભૂઅર્જન અધિનિયમના ભાગ-૭ હેઠળ આવરી લેવાયેલી હસ્તગત પ્રક્રિયા પર તેની લાગુ પડતાને મનસ્વી અને અયોગ્ય ગણવી પડે અને તેને સંકુચિત અર્થમાં વાંચવાની આવશ્યકતા છે. વિવાદિત જોગવાઈના પ્રભાવથી, કબજો લેવા માટે ૫ વર્ષની સમયમર્યાદા નક્કી

કરીને નવી ફરજ ઊભી કરવામાં આવી છે, જેનું પાલન કરવું અશક્ય છે. એવોર્ડોની શરતો મુજબ સરકાર દ્વારા ૫ વર્ષ સુધી જમીનનો કબજો ન લેવાયો હોવા બદલ અરજદાર કંપનીને કોઈ દોષારોપણ કરી શકાય નહીં. સામાવાળાઓનો એવો આક્ષેપ કે અરજદાર કંપની સામાવાળા-રાજ્ય સાથે અનુસરણ કરતી નહોતી, તે સ્વીકારવા યોગ્ય કારણ બની શકતું નથી. જ્યારે જમીન હસ્તગત કરવાની પ્રક્રિયા કાયદેસરના કરારોની શરતો મુજબ હતી, ત્યારે એવોર્ડ પસાર થયા બાદ તરત જ જમીન હસ્તગત કરવી, તેનો કબજો લેવો અને તે લાભાર્થી કંપનીને સોંપવો, એવી ફરજ સરકાર પર ઊભી થતી હતી. ભલે વિવાદિત જોગવાઈની માન્યતાને તે મનસ્વી અને અયોગ્ય છે એવા આધાર પર પડકારવામાં આવી હોય, તેમ છતાં કાયદાનો સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત એ છે કે અદાલતો સામાન્ય રીતે “રીડિંગ ઈન્ટુ” અને/અથવા “રીડિંગ ડાઉન” જેવા સિદ્ધાંતોની મદદથી સંબંધિત જોગવાઈનો એવો અર્થ સ્વીકારશે જે અધિનિયમની બંધારણીય માન્યતા તરફ અનુકૂળ અને ઝુકાવ ધરાવતો હોય, બદલે કે જોગવાઈને બંધારણવિરોધી જાહેર કરે. એ પણ યથાવત્ સુસ્થાપિત છે કે વિધાનમંડળ દ્વારા અજાણતાં છોડી દેવામાં આવેલા ખાડાઓને અદાલતો પૂરા કરી શકે છે. આ દૃષ્ટિકોણથી, અમારું સુવિચારિત મત એવું છે કે ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) હેઠળની જોગવાઈને ૧૮૯૪ ના ભૂઅર્જન અધિનિયમના ભાગ-૭ હેઠળ આવરી લેવાયેલી જમીન હસ્તગત કરવાની પ્રક્રિયા પર લાગુ પડતાં તેને બંધારણવિરોધી જાહેર કરવા કરતાં સંકુચિત અર્થમાં વાંચી

શકાય. સામાવાળાનીઓની એવી દલીલ હોવા છતાં કે ૨૦૧૩ ના અધિનિયમની કલમ ૨૪(૨) હેઠળ પણ જમીન હસ્તગત કરવા માટે નવી કાર્યવાહી શરૂ કરી શકાય, ઉક્ત દલીલ સ્વીકારી શકાય તેવી નથી, કારણ કે ૨૦૧૩ ના અધિનિયમમાં ખાનગી કંપનીઓ માટે જમીન હસ્તગત કરવાની વ્યાપ્તિ અત્યંત મર્યાદિત છે. ૨૦૧૩ ના અધિનિયમ હેઠળ, જો કોઈ ખાનગી કંપની માટે જમીન હસ્તગત કરવાની હોય, તો સ્થળાંતરિત પરિવારોમાંથી ૮૦% પરિવારોની સંમતિ આવશ્યક છે. આવી સંમતિના અભાવે, કંપનીના હેતુ માટે જમીન હસ્તગત કરવા અંગે જમીનને સૂચિત કરવી શક્ય નથી.

૫૯. ઉપર નોંધાયેલા કારણોને આધારે, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે યોગ્ય વળતર અને જમીન અધિગ્રહણ, પુનર્વસન અને પુ:સ્થાપનમાં પારદર્શિતા અંગેના અધિનિયમ, ૨૦૧૩ ની કલમ ૨૪(૨) હેઠળની જોગવાઈનું મર્યાદિત અર્થઘટન એ રીતે કરવું જોઈએ કે ઉક્ત જોગવાઈ જમીન અધિગ્રહણ અધિનિયમ, ૧૯૯૪ ના ભાગ-૭ હેઠળ આવરી લેવાયેલા જમીન અધિગ્રહણ પર લાગુ પડી શકે નહીં, જ્યાં એવોર્ડ પસાર કરવામાં આવ્યો હોય અને એવોર્ડની શરતો મુજબ લાભાર્થી કંપની દ્વારા વળતર જમા કરવામાં આવ્યું હોય.

૬૦. તદનુસાર, અમે સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૨૦૩૬૨/૨૦૧૫ ને આ નિર્ધારણ સાથે અંશતઃ મંજૂર કરીએ છીએ કે રાઈટ ટુ ફેર કમ્પન્સેશન એન્ડ ટ્રાન્સપરન્સી ઇન લેન્ડ એકિવિઝિશન, રિહેબિલિટેશન એન્ડ રિસેટલમેન્ટ એક્ટ, ૨૦૧૩ ની કલમ ૨૪(૨) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈનો અમલ નીચેના પ્રાવધાનો

હેઠળ આરંભવામાં આવેલી જમીન સંપાદન કાર્યવાહી પર થઈ શકતો નથી. જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪, ભાગ-૭ હેઠળ આવરી લેવાયેલ જમીનના સંપાદનની હદ સુધી, જ્યાં એવોર્ડ પસાર કરવામાં આવ્યા છે અને એવોર્ડની શરતો મુજબ લાભાર્થી કંપની દ્વારા વળતર જમા કરવામાં આવ્યું છે. પરિણામે, અમે સામાવાળાઓને નિર્દેશ આપીએ છીએ કે તેઓ પસાર કરાયેલા એવોર્ડ મુજબ જમીન સંપાદન અધિનિયમ, ૧૮૯૪ અનુસાર જમીનનો કબજો લેવા માટે વધુ પગલાં ભરે અને જમીનનો કબજો અરજદારોને સોંપે.

૬૧. પરિણામે, વિશેષ દિવાની અરજી નં. ૨૦૩૬૨/૨૦૧૫ ઉપર દર્શાવેલ હદ સુધી આંશિક રીતે મંજૂર કરવામાં આવે છે.

૬૨. નોંધાયેલ નિષ્કર્ષો અને સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૨૦૩૬૨/૨૦૧૫ માં કરાયેલા આદેશને ધ્યાનમાં લેતા, સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૧૨૦૧૨/૨૦૧૪ થી ૧૨૦૨૩/૨૦૧૪ સુધીની અરજીઓ ફગાવી દેવા પાત્ર છે અને તે મુજબ ફગાવી દેવામાં આવે છે. ખર્ચ અંગે કોઈ આદેશ નથી.

(શ્રી આર. સુભાષ રેડ્ડી, મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ)

(વિપુલ એમ. પંચોલી, ન્યાયમૂર્તિ)

This judgment has been translated using AI Tool.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: *The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.*